

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ОЛІЙНИКОВ ВАЛЕРІЙ АНДРІЙОВИЧ

УДК 811.161.2'366.5

ДИСЕРТАЦІЯ

**СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ КАТЕГОРІЇ ЗВЕРТАННЯ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ
(НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ АКАФІСТІВ)**

10.02.01 – українська мова

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело

 В. А. Олійников

Науковий керівник – **Костусяк Наталія Миколаївна**,
доктор філологічних наук, професор

Луцьк – 2020

АНОТАЦІЯ

Олійников В. А. Структура та функції категорії звертання в сучасній українській літературній мові (на матеріалі текстів акафістів). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 «Українська мова». – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2020.

Дисертація – перше в новітній лінгвоукраїністиці концептуально цілісне, системне дослідження міжрівневої категорії звертання, яку проаналізовано з огляду на єдність і пріоритетність семантичної вмотивованості та зовнішньорегулярного вияву, представленого первинними й вторинними засобами експлікації. Аналіз у когнітивно-комунікативній і прагматичній площині надав вичерпності описові розгляданої категорії. Залучення фактичного матеріалу – акафістів Православної Церкви України як одного з видів богослужбових піснеспівів, проблему граматичної організації яких ще не порушували в українському мовознавстві, дало змогу простудіювати функційний потенціал звертань у конкретній мовленнєвій ситуації та виявити їхні кваліфікаційні параметри.

У дисертаційній праці зазначено, що звертання належить особливе місце в граматичній системі української мови, оскільки воно знаходить вияв на семантичному, морфологічному та синтаксичному мовних рівнях. Опис звертання з акцентом на його узагальнений абстрактний зміст дав змогу з'ясувати й докладно схарактеризувати структуру аналізованої категорійної величини, зокрема виділити такі граматичні значення: 1) адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення, 2) отримувача інформації, 3) ідентифікатива, 4) адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення. У дисертації визначено засоби маркування кожної з граем, зацентовано на меті та частоті їхнього вживання.

Наголошено на різноманітні семантичного потенціалу аналізованих мовних одиниць, які з огляду на своєрідність вияву в релігійних текстах, специфічне функційне призначення названо конфесійними звертаннями. Аргументовано доведено, що запропоновані в науковій парадигмі лексико-семантичні класифікації не дають змоги створити повну типологію досліджуваних одиниць, оскільки в опрацьованих текстах тільки 0,49 % звертань виявили можливість упорядкування за наявною схемою. Особливе значення навантаження 99,51 % аналізованих одиниць послугувало основою для об'єднання їх у дев'ять лексико-семантичних груп. У текстах акафістів найчисельнішими виявилися речення зі звертаннями до Богородиці.

Застосована структурно-функційна процедура аналізу вможливила розмежування непоширених, виражених окремою лексемою, і поширених, змодельованих кількома словами, звертань. Корпус дослідницького матеріалу засвідчив значну перевагу висловлень із поширеними звертаннями (82,68 %), структурованими підрядно підпорядкованими компонентами, сурядними рядами іменникових слів-синонімів, описовими конструкціями, складнопідрядними реченнями. Розгляд морфологічних засобів експлікації категорії звертання дав змогу об'єднати їх у дві групи – основну (спеціалізовану) та вторинну, марковану транспонованими одиницями. Центральна сфера непоширених звертань пов'язана з власне-іменниками в кличному відмінку (74,95 %). Периферійну групу структурують відприкметникові субстантиви. Виявлено, що значне формальне розгалуження притаманне й поширеним звертанням, зазвичай утворених опорними іменниками й підпорядкованими їм прикметниками. Значно рідше в ролі залежних одиниць засвідчені займенникові слова. Досить обмежено функціонують звертання – односкладні вокативні речення, що маркують грамему адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення й мають найменшу морфологічну варіативність. Натомість найвища морфологічна різнобарвність притаманна граматичному значенню ідентифікатива.

Установлено, що функційний потенціал конфесійних звертань найяскравіше представлений на синтаксичному рівні, що передбачає вияв їхніх формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних і комунікативних характеристик. Формально-синтаксичну організацію речень із маркерами грамеми адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення відбивають схеми «звертання у функції підмета + імператив у функції присудка», значно рідше – «звертання – опосередкований член речення + імператив у функції присудка». Речення, структуровані за вказаними моделями, найуживаніші в текстах акафістів (68,27 %). Для побудов із конфесійними звертаннями, що морфологічно оформлюють грамему отримувача інформації й виконують роль детермінанта, характерна наявність неімператива, рідше наказових аналітичних форм третьої особи у функції присудка. Схарактеризовані конструкції в дослідницькій базі становлять 6,56 %. Синтаксичні одиниці зі звертаннями, які репрезентують грамему ідентифікатива, реалізують дві схеми: 1) «опосередковане звертання + неімператив у функції присудка» (92,37 %), 2) «опосередковане звертання, функційно співвідносне з керованим членом речення + імператив першої особи множини чи третьої особи в ролі присудка» (7,63 %). Обсяг таких висловлень становить 21,57 % від загальної кількості всіх проаналізованих конструкцій. Звертання, що функціонують на позначення граматичного значення адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення, за структурою є односкладними реченнями.

Семантико-синтаксичні функції звертань корелюють із семантико-синтаксичним потенціалом їхнього головного морфологічного репрезентанта – кличного відмінка, тобто становлять чотири семантичні різновиди: семантично складний адресата – потенційного суб'єкта дії, семантично складний акцентованого адресата й нейтралізованого суб'єкта, кличний ототожнювальний полісемантичний, кличний однокомпонентного речення суб'єктно-предикатної структури. У досліджуваній джерельній базі

засвідчені п'ять різновидів предикатів, які формують речення з конфесійними звертаннями.

Акцент на спрямованій у сферу мовлення комунікативно-синтаксичній організації висловлень дав змогу розмежувати звертання, здатні функціонувати в ролі теми чи реми (маркери грамам адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення, отримувача інформації й ідентифікатива) і звертання – засоби експлікації тільки реми, що водночас позначають граматичне значення адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення. Подекуди зазначені звертання є складниками комплексної теми чи реми.

Комунікативно-прагматичну особливість висловлень із конфесійними звертаннями значною мірою вияскравлює їхній розгляд крізь призму категорії модальності. З огляду на частоту вживання в акафістах Православної Церкви України аналізовані побудови становлять таку ієрархічну структуру: висловлення спонукальної, розповідної, стверджувальної / заперечної та питальної модальності. З-поміж них спонукальні синтаксичні одиниці кількісно переважають (понад 70 %).

Зорієнтованість на комплекс класифікаційних принципів студіювання послугували основою для створення науково аргументованої дефініції розглянутої категорійної величини: *звертання* – міжрівнева, підпорядкована ускладненій семантико-синтаксичній надкатегорії субстанційності неелементарного простого речення категорія, змістовий потенціал якої пов'язаний з указівкою на істот чи персоніфіковані предмети, представлена на формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному та комунікативному ярусах, виражена системою специфічних формальних засобів і структурована чотирма грамами – адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення, отримувача інформації, ідентифікатива, адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення.

Ключові слова: категорія звертання, грамема, конфесійні звертання, кличний відмінок, присудок, предикат, вокатив, тема, рема, модальність.

SUMMARY

Oliinykov V. A. The structure and functions of the appeal category in modern Ukrainian literary language (based on the material of the Akathist texts). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology, specialty 10.02.01 «Ukrainian Language». – Lesya Ukrainka Eastern European National University. – Lutsk, 2020.

The thesis is the first conceptually holistic, systematic study of the interlevel category of appeal in the newest Ukrainian linguistic, which is analyzed in view of the unity and priority of semantic motivation and extrinsic expression, represented by primary and secondary means of explication as well as cognitive-communicative and pragmatic aspects, which made its study more comprehensive. The involvement of factual material – the Akathists of the Orthodox Church of Ukraine as one of the types of liturgical songs, the problem of grammatical organization of which has not yet been raised in Ukrainian linguistics, allowed to study the functional potential of appeals in a particular speech situation and to identify their qualifying parameters.

In the thesis it is noted that the appeal belongs to a special place in the grammatical system of the Ukrainian language, as it finds expression at the semantic, morphological and syntactic levels of language. The description of the appeal with emphasis on its generalized abstract content made it possible to clarify and characterize the structure of the analyzed categorical value, in particular to distinguish the following grammatical meanings: 1) the addressee of the speech – the implementer of explicit will, 2) the recipient of the information, 3) the identifier, 4) the addressee of the speech – the implementer of implicit will. The thesis identifies the means of marking each grammeme, focusing on the purpose and frequency of their use.

The variety of semantic potential of the analyzed linguistic units is emphasized, which, given the peculiarity of the expression in religious texts and a specific functional purpose, are called confessional appeals. It is substantiated

that the lexical-semantic classifications offered in the scientific paradigm do not allow the creation of a complete typology of the units under study, since only 0.49 % of the appeals in the processed texts revealed the possibility of ordering according to the existing scheme. The particular significant load of 99.51 % of the analyzed units served as a basis for grouping them into nine lexical semantic groups. In the texts of the Akathists, the most numerous were the sentences with appeals to the Blessed Virgin.

The applied structural and functional procedure of analysis made it possible to distinguish between non-common, expressed by a separate token, and common, modeled by several words, appeals. The body of research material showed a significant preference for utterances with common appeals (82.68 %), structured according to subordinate components, court rows of noun words-synonyms, descriptive constructions, and complex sentences with subordinate clause. Consideration of morphological means of explication of the appeal category made it possible to combine it into two groups – the main (specialized) and the secondary, marked by the transposed units. The central sphere of non-common appeals is related to nouns in the vocative case (74.95 %). The peripheral group is composed of adjectival substances. It is revealed that a significant formal branching is also characteristic to the common appeals, usually formed by the basic nouns and their adjectives. The pronoun words are much less frequently used as dependent units. Quite limited are the appeals – one-word vocative sentences marking the recipient's grammeme – the implicit-willed-reality implementer and having the least morphological variability. Instead, the highest morphological multicolourism is inherent in the grammatical meaning of the identifier.

It is established that the functional potential of confessional appeals is most clearly represented at the syntactic level, which implies the manifestation of their formal-syntactic, semantic-syntactic and communicative characteristics. Formal-syntactic organization of sentences with markers of grammeme of the addressee of the speech – the implementer of explicit will express the schemes of «appeal in the function of the subject + imperative in the function of the formal

predicate», much less often – «appeal – indirect member of the sentence + the imperative in the function of the formal predicate». The sentences, structured according to these models, are the most commonly used in the texts of Akathists (68.27 %). For constructs with confessional appeals, which morphologically form the grammeme of the recipient of information and act as a determinant, the presence of a non-imperative, rarely a commanding analytical form of a third person in the function of the formal predicate, is typical. Characterized structures in the research base are 6.56 %. Syntactic units with appeals representing the grammeme of the identifier implement two schemes: 1) «non-imperative in the function of formal predicate + indirect appeal» (92,37 %), 2) «imperative of the first person in plural or the third person in the role of formal predicate + indirect appeal, functionally correlated with a dependent sentence member» (7.63 %). The amount of such statements is 21.57 % of the total number of all analyzed constructs. Appeals that function to indicate the grammatical meaning of the addressee of the speech – implementer of implicit will, according to the structure are one-component sentences.

The semantic-syntactic functions of appeals correlate with the semantic-syntactic potential of their main morphological representative – the vocative case, in other words, they constitute four semantic varieties: the semantically complex addressee – the potential subject of action, the semantically complex accentative addressee and neutralized subject, vocative equating polysemantic, vocative one-component sentence of subject-predicate structure. In the investigated source database, five varieties of semantic predicates are found that form sentences with confessional appeals.

Emphasis on the directed to the sphere of speech communicative-syntactic organization of expressions made it possible to distinguish the appeals that can function as a theme or rheme (markers of grammemes of the addressee of the speech – the implementer of explicit will, the recipient of the information and the identifier) and appeals that are the means of explication of only rheme, which at the same time denote the grammatical meaning of the addressee –

the implementer of implicit will. Sometimes some of these appeals are part of a complex theme or rheme.

The communicative and pragmatic feature of expressions with confessional appeals is greatly brought out when considered in relation to the category of modality. Considering the frequency of use in the Akathists of the Orthodox Church of Ukraine, the analyzed constructions constitute the following hierarchical structure: the expression of a stimulating, narrative, affirmative / negative and questionable modality. Among them, the stimulating syntactic units are numerically dominant (more than 70 %).

Orientation to set the classification principles of study served as the basis for creating a scientifically substantiated definition of the considered categorical value: appeal is an inter-level category subordinated to the complex semantic-syntactic supercategory of the substance of non-elementary simple sentence, substantive potential of which is associated with pointing to creatures or personified objects, represented on formal-syntactic, semantic-syntactic and communicative levels, and expressed by a system of specific formal means and structured in four grammemes – the addressee of the speech – the implementer of the explicit will, the recipient of the information, the identifier, the addressee of the speech – the implementer of the implicit will.

Keywords: appeal category, grammeme, confessional appeals, vocative case, formal predicate, semantic predicate, vocative, theme, rheme, modality.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Олійников В. А. Семантична диференціація звертання (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Острог : Видавництво НУ «Острозька академія», 2015. С. 55–58.
2. Олійников В. А. Спеціалізовані й транспозиційні морфологічні засоби експлікації категорії звертання (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Молодий вчений, 2016. № 2 (29) лютий. С. 400–403.
3. Олійников В. А. Формально-синтаксичні ознаки реченнєвих побудов зі звертаннями (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Типологія та функції мовних одиниць, 2016. № 1 (5). С. 121–131.
4. Олійников В. А. Концептуальні засади вивчення сучасної категорійної системи (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Православ'я в Україні, 2017. Ч. 2. С. 425–437.
5. Олійников В. А. Типологія й ранжування синтаксичних категорій української мови (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Православ'я в Україні, 2018. С. 554–564.
6. Олійников В. А. Семантично-синтаксична організація речень зі звертаннями (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Закарпатські філологічні студії, 2019. № 6. С. 15–20.
7. Олійников В. А. Темо-ремне членування висловлень зі звертаннями (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Закарпатські філологічні студії, 2019. № 7. С. 30–34.

8. Олійников В. А. Роль звертань у моделюванні структур розповідної модальності (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Лінгвістика, 2019. № 35. С. 13–17.

9. Олійников В. А. Функціонування звертань у висловленнях стверджувальної / заперечної модальності (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації, 2019. Т. 30 (69). № 1. С. 14–20.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	14
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВЕРТАНЬ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ	28
1.1. Концептуальні засади вивчення сучасної категорійної системи	28
1.2. Типологія й ранжування граматичних категорій української мови	41
1.3. Місце звертання серед інших категорійних одиниць	61
1.4. Грамемна структура категорії звертання	67
Висновки до розділу 1	72
РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИЧНІ Й МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ЗВЕРТАНЬ	75
2.1. Семантична диференціація звертань	75
2.2. Спеціалізовані й транспозиційні морфологічні засоби експлікації категорії звертання	103
Висновки до розділу 2	116
РОЗДІЛ 3. СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ РЕЧЕНЬ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ	118
3.1. Формально-синтаксичні ознаки реченнєвих побудов зі звертаннями	118
3.2. Семантично-синтаксична організація речень зі звертаннями ...	138
3.3. Темо-ремне членування висловлень зі звертаннями	151
Висновки до розділу 3	159

РОЗДІЛ 4. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КАТЕГОРІЇ ЗВЕРТАННЯ	
З КАТЕГОРІЄЮ МОДАЛЬНОСТІ	162
4.1. Проблема кваліфікації модальності в сучасному мовознавстві	162
4.2. Звертання як елемент структурування висловлень спонукальної модальності	169
4.3. Роль звертань у моделюванні структур розповідної модальності	177
4.4. Місце й функції звертань у конструкціях питальної модальності	184
4.5. Функціонування звертань у висловленнях стверджувальної / заперечної модальності	191
Висновки до розділу 4	200
ВИСНОВКИ	202
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	209
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	240
ДОДАТКИ	244

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- А. 1.1 – акафіст Воскресінню Христовому (Акафістник. Т. № 1. Акафіст № 1).
- А. 1.2 – акафіст Пресвятій Тройці.
- А. 1.3 – акафіст Господу Ісусу Христу.
- А. 1.4 – акафіст Страстям Христовим.
- А. 1.5 – акафіст Благовіщенню Пресвятої Богородиці.
- А. 1.6 – акафіст Успінню Пресвятої Богородиці.
- А. 1.7 – акафіст Покрову Пресвятої Богородиці.
- А. 1.8 – акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її Іверської чудотворної ікони.
- А. 1.9 – акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її Почаївської чудотворної ікони.
- А. 1.10 – акафіст святому Архистратигу Божому Михаїлу та всім силам безплотним.
- А. 1.11 – акафіст святому Іоанну Предтечі.
- А. 1.12 – акафіст святому апостолу і євангелісту Іоанну Богослову.
- А. 1.13 – акафіст святителю Миколаю.
- А. 1.14 – акафіст святому рівноапостольному князю Володимирі.
- А. 1.15 – акафіст святій рівноапостольній княгині Ользі.
- А. 1.16 – акафіст святому великомученику і цілителю Пантелеймону.
- А. 1.17 – акафіст великомученику Юрію Переможцю.
- А. 1.18 – акафіст святій великомучениці Варварі.
- А. 1.19 – акафіст святому священномученику Макарію.
- А. 1.20 – акафіст преподобним Антонію і Феодосію Києво-Печерським.
- А. 1.21 – акафіст преподобному Іову Почаївському.
- А. 1.22 – акафіст преподобному Серафиму Саровському.
- А. 2.1 – акафіст Хресту Господньому.
- А. 2.2 – акафіст Святому і Животворчому Духу.

- А. 2.3 – акафіст до Святого Причастя.
- А. 2.4 – акафіст Всемогутньому Богові в нашесті печалі.
- А. 2.5 – акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її чудотворної ікони Києво-Печерської.
- А. 2.6 – акафіст Пресвятої Богородиці перед Її чудотворною іконою «Всецариця».
- А. 2.7 – акафіст Пресвятій Богородиці перед Її чудотворною іконою «Утамуй мої печалі».
- А. 2.8 – акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її чудотворної ікони «Цілителька».
- А. 2.9 – акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її чудотворної ікони «Невпивана Чаша».
- А. 2.10 – акафіст святому Ангелу-Охоронителю.
- А. 2.11 – акафіст пророку Божому Іллі.
- А. 2.12 – акафіст святим першOVERХОВНИМ апостолам Петру й Павлу.
- А. 2.13 – акафіст святому апостолу Андрію Первозванному.
- А. 2.14 – акафіст трьом святителям: Василію Великому, Григорію Богослову та Іоану Золотоустому.
- А. 2.15 – акафіст усім святим, що відвіку Богу вгодили.
- А. 2.16 – акафіст святим страсотерпцям Борису й Глібу.
- А. 2.17 – акафіст усім преподобним Печерським.
- А. 2.18 – акафіст преподобному Антонію Печерському.
- А. 2.19 – акафіст преподобному Феодосію Печерському.
- А. 2.20 – акафіст святим мученицям Вірі, Надії і Любові та матері їхній Софії.
- А. 2.21 – акафіст святим мученикам Гурію, Самону й Авіву.
- А. 2.22 – акафіст святому священномученику Кипріану.
- А. 2.23 – акафіст святій великомучениці Катерині.
- А. 2.24 – акафіст преподобному Агапіту, лікарю Печерському.
- А. 2.25 – акафіст преподобному Сергію, ігумену Радонезькому.

- А. 3.1 – акафіст Пресвятій Богородиці перед Її чудотворною іконою «Троєручиця».
- А. 3.2 – акафіст Пресвятій Богородиці перед Її чудотворною іконою «Казанська».
- А. 3.3 – акафіст Пресвятій Богородиці перед Її чудотворними іконами «Знайдення загинувших» і «Всіх скорботних Радість».
- А. 3.4 – акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її чудотворної ікони «Семистрільна» («Пом'якшення злих сердець»).
- А. 3.5 – акафіст Пресвятій Богородиці перед Її чудотворною іконою «Неопалима Купина».
- А. 3.6 – акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її чудотворної ікони «Заступниця грішних».
- А. 3.7 – акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її чудотворної ікони «Розчулення».
- А. 3.8 – акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її чудотворної ікони «Відрада», або «Утішення».
- А. 3.9 – акафіст Пресвятій Богородиці перед Її чудотворною іконою «Зглянься на смирення».
- А. 3.10 – акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її чудотворної ікони «Несподівана радість».
- А. 3.11 – акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її чудотворної ікони «Годувальниця».
- А. 3.12 – акафіст подячний «Слава Богу за все».
- А. 3.13 – акафіст покаянний на основі Великого канону преподобного Андрія Критського.
- А. 3.14 – акафіст святителю Димитрію Ростовському.
- А. 3.15 – акафіст Феодосію, архієпископу Чернігівському.
- А. 3.16 – акафіст святому Іоану Воїну чудотворцю.

- А. 3.17 – акафіст великомучениці Анастасії Узорішительці.
- А. 3.18 – акафіст святій великомучениці Ірині.
- А. 3.19 – акафіст святій мучениці Параскеві.
- А. 3.20 – акафіст святій мучениці Тетяні.
- А. 3.21 – акафіст святому великомученику Воніфатію.
- А. 3.22 – акафіст преподобним Іову та Феодосію Манявським.
- А. 3.23 – акафіст за упокоєння померлих.
- А. 3.24 – акафіст за померлого.
- А. 3.25 – акафіст покаянний жінок, які загубили немовлят у своїй утробі.
- Гм. 1 – грамема № 1 (адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення).
- Гм. 2 – грамема № 2 (отримувача інформації).
- Гм. 3 – грамема № 3 (ідентифікатива).
- Гм. 4 – грамема № 4 (адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення).
- КЗ – конфесійні звертання.
- КЗ 1 – конфесійні звертання до Всемогутнього Бога.
- КЗ 2 – конфесійні звертання до Господа Ісуса Христа.
- КЗ 3 – конфесійні звертання до Святого й Животворчого Духа.
- КЗ 4 – конфесійні звертання до Пресвятої Тройці.
- КЗ 5 – конфесійні звертання до Животворчого Хреста Господнього.
- КЗ 6 – конфесійні звертання до Пресвятої Богородиці.
- КЗ 7 – конфесійні звертання до святих Безплотних Сил.
- КЗ 8 – конфесійні звертання до всіх святих (пророків, апостолів, святителів, преподобних, великомучеників, мучеників, безсрібників і чудотворців).
- КЗ 9 – конфесійні звертання до мирян.

ВСТУП

На сучасному етапі проблема опису граматичних одиниць із докладним вивченням правил їхнього вияву залишається пріоритетною не тільки в українському, а й у світовому мовознавстві. Функційна лінгвістика ХХІ ст. представлена безліччю концепцій, об'єднаних загальним принципом, відповідно до якого мовні форми аналізують з акцентом на їхнє призначення й роль у комунікативному процесі. Основою лінгвістичного функціоналізму стали ідеї О. О. Потебні [243], І. О. Бодуена де Куртене [23], В. В. Виноградова [43; 44; 45; 46; 47], С. Д. Кацнельсона [135; 136], О. М. Пешковського [236], Л. В. Щерби [314], Є. Бенвеніста [20], К. Бюлера [35], О. Єсперсена [107], А. Мартіне [181], В. Матезіуса [186; 187], Е. Сепіра [261] та ін. Базисні поняття функціоналізму опрацювали П. Андерсен [318], Дж. Байбе [320], Ф. Браун [319], Т. Гівон [328], С. Дік [322], В. У. Дресслер [324], Дж. Ніколс [335], С. Кюблер, Е. Гінріхс [331], А. Мустайокі [202], Я. Ньютс [336], У. Фолі, Р. Д. Ван Валін [326], У. Чейф [299], Д. Шиффрін [339]; О. В. Бондарко [26; 27], М. В. Всеволодова [63], Г. О. Золотова [121; 122; 123], Н. О. Слюсарева [274], М. О. Шелякін [305] та ін. Попри великий обсяг напрацювань на сьогодні в мовознавстві немає однозначного витлумачення всіх аспектів функційної лінгвістики. Прибічники кожної течії по-різному обґрунтовують ті чи ті питання, що вказує на актуальність і важливість студій зазначеного напрямку.

Цілісному, комплексному аналізу граматично впорядкованої системи української мови присвячені праці таких українських лінгвістів, як І. Р. Вихованець [49; 50; 51; 52; 53; 54; 55; 56; 57; 58], К. Г. Городенська [58; 79; 80; 81; 82], А. П. Загнітко [113; 114; 115; 116; 117], Н. М. Костусяк [151; 152; 153; 154; 155; 156; 157; 158; 159; 160; 161], Т. Є. Масицька [182; 183], О. Г. Межов [161; 190; 191; 192; 193], М. В. Мірченко [198; 199], М. С. Скаб [266; 267; 268; 269; 270; 271], О. О. Новікова [212; 213] та ін. Концептуальну основу цих праць становить вивчення мовних явищ на тлі формальної,

семантичної та комунікативної цілісності. Указаний підхід дає змогу не лише об'єктивно й повно описати категорійну систему української мови, а й простежити динаміку всіх її рівнів. Багатоаспектний вимір уможливорює ґрунтовний аналіз різноманітних за рангом та функційним виявом елементів синтаксичної структури мови. Але системне вивчення категорійної та графемної структури української мови, її різноранговості не завершене, деякі проблеми описані поверхово й потребують удокладнення.

До низки важливих питань належить також вивчення функційних стилів мови. Донедавна лінгвісти студіювали мову переважно художніх творів, і тільки останнім часом об'єктом аналізу стають інші стильові різновиди, зокрема конфесійний. У 90-х роках ХХ ст. українські науковці спрямували свої зусилля на розгляд лексико-семантичних і граматичних параметрів назв церковних чинів та посад (С. В. Бібла [21]), релігійних свят (І. В. Бочарова [28]) та ін., тобто на створення поняттєво-категорійного апарату, його термінологічної бази. І. В. Богачевська зосередила увагу на мові релігійних текстів крізь призму національної самосвідомості [22]. У наступне десятиліття докладніше опрацьовано формування української церковно-обрядової термінології (Н. В. Піддубна [237], Н. В. Пуряєва [247]); з'явилися праці, присвячені вивченню богословського / конфесійного стилю (Н. Д. Бабич [10], Т. А. Коць [162], Л. І. Шевченко [304]), конфесійної лексики в когнітивному, прагматичному, функційно-стилістичному аспектах (Ю. І. Браїлко [29], О. К. Гадомський [64], А. А. Ковтун [141], С. В. Лук'янчук [177], Ю. В. Осінчук [226], М. С. Скаб [270]). Знакові в цьому напрямі докладні дослідження запропонували Т. Г. Горбаченко [77], П. В. Мацьків [188], М. В. Скаб [265]. Проблема семантики конфесійної лексики актуальна й для новітніх розвідок (І. Р. Мисько [197]). На взаємодії конфесійного й художнього, конфесійного й публіцистичного стилів, тобто вияв конфесійної лексики в нерелігійних функційно-стилістичних сферах, зацентрувала М. І. Навальна [203; 204; 205; 206; 207; 208; 209]. Сучасним станом, тенденціями розвитку мови богослужіння цікавляться й російські мовознавці (О. В. Андрейченко [7], І. В. Бугайова [30;

31], Т. Ю. Галкіна [67], Н. Б. Мечковська [195]). Попри наявність значного обсягу праць, синтаксична специфіка релігійних текстів значно рідше була предметом наукового опису. Актуальність порушеного питання визначає й те, що особливості синтаксису здатні не менш переконливо, ніж лексичні явища, характеризувати своєрідність ідіостилю. Синтаксис релігійних творів хоч і цілковито традиційний, проте має доволі багато індивідуальних рис, які дають підстави констатувати про синтаксичну специфіку будови богословської фрази. Водночас дослідження різноманітних релігійних текстів неможливі за використання єдиної, цілісної та автентичної методології та методики аналізу. Значний обсяг релігійних писемних матеріалів потребує вибору методик аналізу, зумовлених специфікою релігійних текстів, а також підпорядкованих меті й завданням дослідника. Акафісти є одним із видів богослужбових піснеспівів і релігійних текстів загалом, проблему їхньої граматичної організації ще не порушували в українському мовознавстві. Продуктивність такого дослідження можлива тільки за умови застосування міждисциплінарного синтезу методів аналізу лінгвістики, філософії мови, богослов'я.

Однією з характерних рис конфесійного стилю є звертання, що мають низку специфічних морфологічних і синтаксичних ознак. Питання про зазначені одиниці мови відбито в роботах основоположників російської філології Ф. І. Буслаєва [33, с. 31–32; 34, с. 133], О. М. Пешковського [236, с. 404, 407–409], О. О. Шахматова [302, с. 261–265]; теоретичне дослідження звертання продовжено в працях таких російських лінгвістів, як А. Т. Абрамова [1], Н. Д. Арутюнова [8, с. 355–356], О. Г. Ветрова [41], Є. М. Галкіна-Федорук [69], О. О. Мізін [196], О. Г. Руднєв [253, с. 211] та ін. Різні аспекти вивчення звертання й до сьогодні привертають увагу мовознавців як близького закордоння (Н. П. Вольвак [62], І. В. Зензеря [120], Л. В. Кожухова [143], А. Ю. Маслова [184], К. С. Неустроєв [211], Н. І. Формановська [296], І. В. Щербініна [315]), так і дальшого (У. Аммон [317], Ф. Браун [319], К. Вордєрвюльбеке [342], Х. П. Грайс [329],

Р. Зануттіні [343], Р. Лангакер [332], Я. Свободова [341], Х. Хорманн [330] та ін.). Вагомий теоретичний потенціал у студіюванні звертання нагромадило й українське мовознавство. Думки О. О. Потебні [243], Д. М. Овсянико-Куликовського [214] отримали свій розвиток у низці студій дослідників мови – І. Р. Вихованця [49; 50; 51; 52; 58], П. С. Дудика [98; 99; 100; 101; 102], І. К. Кучеренка [170; 171], М. В. Мірченка [198; 199], М. О. Олікової [216], Є. К. Тимченка [290], К. Ф. Шульжука [311; 312; 313]. Теоретичне обґрунтування природи кличного відмінка, що виконує роль морфологічного репрезентанта звертання, відбите в працях І. Р. Вихованця [49; 50; 58], Н. М. Костусяк [153; 154; 155; 161], О. Г. Межова [161; 191; 193]. М. С. Скаб запропонував комплексний лінгвістичний аналіз елементів і конструкцій апеляції на тлі загального функційного опису граматичної системи української мови [266; 267; 268; 269; 271]. Семантико-стилістичні особливості народнописаних звертань схарактеризувала Н. О. Данилюк [93]. Стилістичні функції звертань вивчали в річищі етикетної лексики (О. В. Гриценко [87]), маніпулятивної тактики позитиву (І. Ю. Шкіцька [307]). Статус і комунікативно-прагматичні функції вокативних речень в українських драматичних творах та політичному дискурсі простежила М. О. Голіченко (Кокора) [74; 75; 145]. Водночас вітчизняні науковці характеризують звертання на матеріалі не тільки української мови, а й німецької (Н. М. Величко [39], І. В. Корнійко [149]), російської (Л. В. Корновенко [150], В. Е. Райлянова [248]) та ін. Попри те, що звертання неодноразово ставали об'єктом дослідження, поза увагою лінгвістів перебуває всебічний, поглиблений аналіз цієї категорійної одиниці, за допомогою якого було б схарактеризовано співвідношення компонентів граматичної та семантичної структур, засобів вираження граматичних значень, особливості комунікативних реалізацій тощо. У сучасній лінгвістичній літературі існують різні погляди на природу категорії звертання, по-різному визначають її статус, не завжди повно віддзеркалюють специфіку взаємодії граматичного значення й граматичної форми. Наявні

різномісності й суперечності в концепціях науковців зумовлені складним характером і специфікою аналізованої одиниці.

Обґрунтування вибору теми дослідження. До актуальних і важливих завдань сучасного мовознавства належить потреба всебічної характеристики категорії звертання, поглиблене вивчення якої на тлі загального функційного опису граматичної системи української мови сприятиме розв'язанню низки проблем функційно-категорійної лінгвістики. Зорієнтованість на пріоритетні нині комунікативно-прагматичний та антропоцентричний аспекти вможливує точніше з'ясування лексичного навантаження й морфологічного вияву зазначеної категорійної величини. Різномісне дослідження синтаксичної організації речень зі звертаннями, простеження їхніх модальних модифікацій, спроектованих комунікативними намірами адресанта, зумовлює аналіз категорії звертання на якісно новому рівні.

Грунтовне дослідження звертання в богослужбових текстах важливе й для Православної Церкви, історії України, українського культурознавства, оскільки проведення богослужінь народною мовою залишається для Православної Церкви України важливим на сьогодні, богослужбові тексти також дають матеріал для бачення ретроспектив і перспектив побудови богослужінь українською мовою й мають неабияку вагомість для формування мовної політики країни.

Зв'язок праці з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах планової наукової теми кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Граматичні одиниці й категорії української мови». Тему роботи затвердила вчена рада Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 6 від 27 грудня 2013 р.).

Мета дисертаційної роботи – цілісно й системно проаналізувати структуру та функції категорії звертання сучасної української мови на матеріалі богослужбових піснеспівів (акафістів Православної Церкви України).

Сформульована мета передбачає розв'язання низки дослідницьких завдань:

- 1) схарактеризувати основні теоретичні аспекти вивчення звертань у сучасному мовознавстві;
- 2) обґрунтувати місце категорії звертання серед інших категорійних одиниць української мови;
- 3) з'ясувати грамемну структуру аналізованої категорійної величини;
- 4) окреслити значеннєвий діапазон звертань;
- 5) визначити засоби морфологічного вираження категорії звертання;
- 6) зацентувати на формально-синтаксичних та семантично-синтаксичних ознаках реченнєвих побудов зі звертаннями, проаналізувати темо-ремне членування висловлень зі звертаннями;
- 7) простежити взаємозв'язок категорії звертання з категорією модальності.

Об'єктом дослідження є категорія звертання в сучасній українській літературній мові.

Предмет наукового аналізу – комплекси мовних одиниць як формальних репрезентантів категорії звертання, їхня структура, лексико-семантична, морфологічна й синтаксична специфіка, комунікативні й модальні параметри, що дає змогу адекватно визначити місце аналізованих мовних одиниць у граматичній системі української мови.

Методи дослідження зумовлені його метою й завданнями. Для всебічного вивчення категорії звертання, її дефінування та визначення грамемної структури використано *описовий метод*; розгляд аналізованих компонентів на тлі морфологічного, формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та комунікативного підрівнів мови забезпечив метод *комплексного аналізу*; метод *контекстуально-семантичного аналізу* дав змогу зацентувати на текстовому оточенні морфологічних репрезентантів категорії звертання та з більшою ймовірністю окреслити їхнє значення; методики

трансформаційного, транспозиційного та функційного аналізу уможливили визначення продуктивності / непродуктивності та похідності / непохідності формальних засобів вираження вказаної категорійної одиниці; використання *методу кількісних підрахунків* допомогло в дослідженні частотних, градульних та інших неологічних характеристик звертання.

Джерелами фактичного матеріалу дослідження слугували тексти акафістів Православної Церкви України. Картотека дослідницького матеріалу нараховує близько 6000 реченнєвих побудов зі звертаннями, дібраних методом наскрізного виписування.

Наукова новизна дисертаційної праці зумовлена тим, що в сьогоденній лінгвістиці вона є першим цілісним студіюванням категорії звертання сучасної української літературної мови, побудованим на концепції новітньої функційно-категорійної граматики з акцентуванням на комунікативно-прагматичних й антропоцентричних аспектах. У дослідженні визначено місце звертання в загальній класифікаційній структурі категорійних одиниць; з'ясовано грамемний вияв категорії звертання; докладно розглянуто лексичні варіанти й морфологічні репрезентанти вказаної одиниці; удокладнено кваліфікацію вказаної категорії на тлі формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та комунікативного підрівнів мови; простежено її взаємодію з деякими категорійними значеннями модальності.

Уперше ґрунтовно схарактеризовано висловлення зі звертаннями у творах конфесійного стилю (на матеріалі текстів акафістів). Лексико-семантичну класифікацію доповнено новою групою, яку запропоновано позначити терміном *конфесійні звертання*. У ній розмежовано дев'ять підгруп: 1) до Всемогутнього Бога; 2) до Господа Ісуса Христа; 3) до Святого й Животворчого Духа; 4) до Пресвятої Тройці; 5) до Животворчого Хреста Господнього; 6) до Пресвятої Богородиці; 7) до святих Безплотних Сил; 8) до всіх святих (пророків, апостолів, святителів, преподобних, великомучеників, мучеників, безсрібників і чудотворців); 9) до мирян.

Простежено морфологічні, формально-синтаксичні, семантично-синтаксичні, модально-часові вияви нової групи звертань, доведено їхню специфічність.

Запропоновано нову термінологію для означення чотирьох граматичних значень категорії звертання: 1) *адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення*, 2) *отримувача інформації*, 3) *ідентифікатива*, 4) *адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення*.

Доведено, що формально-синтаксичну організацію речень із маркерами грамеми адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення відбивають схеми «звертання у функції підмета + імператив у функції присудка», «звертання – опосередкований член речення + імператив другої особи однини чи множини у функції присудка»; із формальними репрезентантами грамеми отримувача інформації – «звертання у функції детермінанта + неімператив у функції присудка», «звертання у функції детермінанта + імператив аналітичної форми третьої особи однини чи множини у функції присудка»; із маркерами грамеми ідентифікатива – «опосередковане звертання + неімператив у функції присудка», «опосередковане звертання + імператив першої особи множини чи третьої особи однини / множини у функції присудка».

Удокладнено класифікацію предикатів визначенням групи «*Предикати станової ідентичності*», особливість яких полягає в їхній репрезентації іменниками у формі орудного відмінка.

Уперше розглянуто звертання у зв'язку з категорією модальності. Поповнено термінологічний інструментарій новими маркерами *невласне-загальнопитальні* та *невласне-частковопитальні* конструкції.

Теоретичне значення виконаного дослідження полягає в розширенні відомостей про функційну й комунікативно-прагматичну спеціалізацію звертань. Отримані результати доповнюють, збагачують новими ідеями наявні в сучасному мовознавстві концепції теоретичної функційно-категорійної граматики; формують наукові засади для комплексного аналізу морфологічних, формально- та семантико-синтаксичних категорій на тлі комунікативного

аспекту, який передбачає визначення їхньої спеціалізації в реальних ситуаціях спілкування; сприяють ґрунтовному опису категорійного апарату української мови та типологічно подібних до неї мов; поглиблюють вивчення тенденцій вживання нових (або забутих) форм звертань у сучасній мовній та інтернет-комунікації, а також у комплексному підході до нових явищ в українському мовному богослужбовому етикеті з позицій соціолінгвістики, прагматики, теорії комунікації. Спостереження над функціонуванням висловлень із маркерами грамем категорії звертання розширюють уявлення про її структуру, семантичну сферу, а також уточнюють теорію мовленнєвих актів. Здобуті теоретичні узагальнення та принципи аналізу можна застосувати в наукових дослідженнях, присвячених проблемі граматичних категорій; вони сприятимуть глибшому пізнанню системних зв'язків одиниць мови, дадуть змогу по-новому підійти до тлумачення давніх лінгвістичних проблем, що мають стосунок до категорійної системи мови загалом і функційних властивостей слів зокрема.

Практичне значення роботи пов'язане з можливістю використання отриманих результатів у складанні нових богослужбових текстів із прославлення українських святих; у викладанні курсів «Лексикологія української мови», «Морфологія української мови», «Синтаксис української мови», «Теоретичні основи функційної морфології», «Проблемні питання морфології», «Теоретичні основи функційного синтаксису», «Сучасні лінгвістичні парадигми»; для написання підручників і посібників; у науковій роботі студентів та аспірантів, особливо тих, хто досліджуватиме релігійну літературу. Поданими в дослідженні висновками можна послуговуватися для укладання практичних рекомендацій щодо вживання звертань у нових сферах комунікації та кодифікації їх у спеціальних довідниках. Зібраний ілюстративний матеріал допоможе тим, хто працюватиме над написанням нових посібників і навчальних завдань.

Особистий внесок здобувача. Дисертант виконав дослідження самостійно. Усі праці написано одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Найвагоміші теоретичні положення й дисертацію загалом обговорено на засіданні кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 9 від 19 лютого 2020 року). Наукові доповіді з теми дисертації оприлюднено на IV Всеукраїнській науковій конференції «Православ'я в Україні» (м. Київ, 18–19 листопада 2014 р.), V Міжнародній науково-практичній заочній конференції «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації» (м. Острог, 12 жовтня 2015 р.), VII Міжнародній науковій конференції «Православ'я в Україні», присвяченій 25-літтю відновлення Київської православної богословської академії (1992–2017) (м. Київ, 23 листопада 2017 р.), на VIII Міжнародній науковій конференції «Православ'я в Україні»: «Українська Церква в історії українського державотворення», присвяченій 100-літтю Української революції, державного органу в справах релігій та боротьбі за автокефалію (м. Київ, 20 листопада 2018 р.), а також на секційних засіданнях щорічної підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів і студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Фестиваль науки» (м. Луцьк, 2014–2018 рр.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 9 одноосібних наукових статтях, серед яких 5 – у фахових виданнях України (4 із них водночас зареєстровані в міжнародних наукометричних базах), 2 – у виданнях, індексованих у наукометричних базах, а також 2 – у богословських друкованих засобах масової інформації України.

Структура та зміст роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (343 позиції), списку використаних джерел (72 акафісти) та 11 додатків. Обсяг основного тексту – 191 с. Повний обсяг – 259 с.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВЕРТАНЬ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

1.1. Концептуальні засади вивчення сучасної категорійної системи

Сучасна лінгвістика репрезентована розмаїттям концепцій про граматичну структуру мови. Різнобічні підходи до опанування мовних і мовленнєвих явищ формують нову конструктивну парадигму наукового знання, тобто сукупність певних досягнень [167, с. 11], де синтезовано усталені загальнотеоретичні положення, апробовано нові концептуальні напрацювання, виявлено пріоритети й позначено перспективи подальшого розвитку лінгвістичних студій. Водночас із процесом інтеграції поглядів різних мовознавчих шкіл існує тенденція збереження й формування самостійного напрямку.

Лінгвоукраїністика є вагомим теоретичним доповненням до сучасних світових граматичних теорій. Зорієнтованість на функційно-категорійний характер граматичної будови української мови стала фундаментом оригінальної лінгвістичної думки українських науковців на чолі з І. Р. Вихованцем. Акцент на системній особливості мови; утвердження «диференційного» підходу до питань функційної граматики; виокремлення (на основі тісної взаємодії словотвору, морфології та синтаксису) третього складника граматики – категорійного словотвору поряд із категорійною морфологією й категорійним синтаксисом на противагу традиційному двокомпонентному (морфологія й синтаксис) витлумаченню цього розділу; віддзеркалення специфіки протиставлення й взаємопроникнення трьох мовних підсистем; сповідування категорійного підходу, який окреслює комплекс граматичних категорій, характерних для української мови; розмежування граматичних категорій відповідно до правил їхнього функціонування на три загальні типи –

словотвірні, морфологічні й синтаксичні з властивими їм одиницями; опис своєрідних класифікаційних властивостей указаних категорій на підґрунті їхньої внутрішньої диференціації; визнання ієрархічних стосунків між мовними рівнями й категоріями окреслили теоретичні засади запропонованої концепції функційно-категорійної граматики [55, с. 3; 155, с. 29–30].

Для розуміння сутності новітнього граматичного напрямку українських досліджень треба з'ясувати, на яких принципах він побудований, яким особливим баченням доповнює попередні напрацювання, а які теорії не знайшли продовження в українськомовних студіях.

Функційно-категорійний підхід пропонує свої корективи щодо багатоаспектного вивчення мовних одиниць і категорій та пояснення особливостей їхнього функціонування, розв'язує проблеми різних видів комунікативної діяльності з огляду на когнітивні процеси, психологічні механізми, стратегії та ефективність комунікативної взаємодії; при цьому функційно-категорійна орієнтація основана на найкращих досягненнях світового й вітчизняного мовознавства та спрямована на інноваційні тенденції сучасних досліджень, на принципові положення, що виявляють себе, за висновком Т. В. Дроздової, як певний фундамент вихідних знань і створюють умови для ідей та концепцій в галузі сучасної лінгвістики [97, с. 14–21]. До таких ідей належить кардинальна зміна уявлення науковців наприкінці XX ст. – початку XXI ст. про мову, коли з'ясувалося, що суттєві досягнення в дослідженнях можуть бути отримані шляхом студіювання не тільки мовного матеріалу. Розвиток мовознавства на сучасному рівні науки визначають такі основні лінгвістичні принципи, як антропоцентризм, експансіонізм, експланаторність, функціоналізм [164, с. 208–221].

Антропоцентризм передбачає, що за дослідження мовних утворень точкою відліку треба вважати людину, її мову як світ, що лежить, за окресленням В. фон Гумбольдта, між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом індивідуума, як засіб, закладений у самій природі особистості й необхідний для розвитку її духовних сил і формування світогляду [90, с. 51,

304], тому що у світі, за свідченням Є. Бенвеніста, існує тільки людина з мовою, людина, яка спілкується з іншою людиною. Отже, мова належить самому визначенню індивіда [20, с. 296]. Як слушно зазначив Ф. де Соссюра, вивчення мовної діяльності як діяльності людини входить у студіювання мови [279, с. 37]. Тобто в мові, з огляду на сьогоденні вимоги до наукового пошуку, вивчення мовних форм проходить під кутом діяльності особи, «людини в мові й мови в людині» [131, с. 19]; першочергово науковці зосереджують увагу на аналізові змісту мови й опрацюванні особливостей використання її індивідом, а не на формі як засобові репрезентації думки й не на механізмі, на якому ґрунтується мова. Новітня функційно-категорійна граматики української мови скерована на антропоцентричний принцип у вивченні мовлення й мовних елементів, акцентуючи на їхній ролі та призначенні в розвитку людської особистості; аналізує мовленнєву діяльність людини відповідно до довербальних операцій мислення, пам'яті, знань, досвіду; досліджує мовне осмислення особистістю її матеріального й духовного світу категоріями й одиницями мови й мовлення.

Перегляд традиційних проблем із нових позицій, новітні риси й тенденції мовознавчого аналізу розширюють межі лінгвістичних студій, відбувається процес проникнення мовознавства в інші науки (історію, культурологію, логіку, психологію, семіотику, філософію та ін.), взаємодія й активний діалог із ними. За такими обставинами наукові напрями й дисципліни впливають на лінгвістику, а також лінгвістика дає можливість по-новому осмислити нагромаджені напрацювання в різних наукових галузях. А. О. Кібрик наголошує, що спроби принципового відмежування мови від комунікації, мислення й поведінки недостатньо конструктивні, штучні, зумовлені лише логікою розвитку науки, але ніяк не самою природою речей [137, с. 134]. Отже, експансіонізм у лінгвістиці, як неодмінний атрибут будь-якої методології, сприяє всеосяжному опису об'єкта дослідження. Наукова еволюція, поява точніших методів аналізу, нове бачення характеристик мовного матеріалу, спрямованість на з'ясування внутрішньої структури мови

як у цілому, так і її окремих модулів зумовлює взаємодію експансіонізму й експланаторності: залучення здобутків інших галузей знання підсилює, за інтерпретацією О. О. Селіванової, експланаторні можливості лінгвістики [256, с. 35]. У такому разі акцент у діаді «опис – пояснення» зміщується, за міркуванням Є. С. Кубрякової, на другий компонент [164, с. 221–227]. Останнім часом українське мовознавство поповнили міждисциплінарні студії. Зазначений аспект, що має своїм опертям поєднання принципів експансіонізму й експланаторності в науковому пошуку, у ґрунтовному розв’язанні питань сучасної української функційно-категорійної лінгвістики вважаємо пріоритетним й для нашого дослідження. Міждисциплінарний зв’язок між філологією й богослов’ям взаємно збагачує дві наукові галузі: мовознавство допомагає Православній Церкві України розв’язати проблему мови богослужіння, появи нових перекладів релігійних творів, багато з яких залишаються недоступними для читачів, тому що їх ніколи не перекладали на українську мову; лінгвістика ж, наповнившись богословським складником, отримує багатий фактичний матеріал, який слугуватиме надійним підґрунтям для висунення вагомих теоретичних ідей.

Функціоналізм як один із центральних принципів вивчення мови [164, с. 217] зорієнтовує науковців на докладне студіювання й повне розкриття її відповідних функцій, передбачає, на думку О. О. Селіванової, дослідження мови як інструмента, знаряддя для реалізації людиною певних намірів як у сфері пізнання дійсності, так і в мовноконтактних актах [259, с. 42], розглядає не так мовні явища, як чинники, котрі висвітлюють їхнє породження, усвідомлення, значення за певних комунікативно-соціальних обставин. Відповідно до всеохопного впливу функційного підходу, мовознавчий аналіз треба базувати, за конструктивною пропозицією Я. Ньютса, на функційних підставах [336, с. 33].

Спрямування наукових зацікавлень на аналіз функціонування мови сформувало нову парадигму наукового знання, яка розвивається в межах сучасного вітчизняного й світового мовознавства. Новітня парадигма

лінгвістичного знання змінила формальну (структурну) й утвердилася як: 1) функційна чи формально-функційна [339]; 2) антропоцентрична [185]; номінативно-прагматична [176]; 3) комунікативна, когнітивна, комунікативно-когнітивна, когнітивно-комунікативна [24; 164]; 4) когнітивно-дискурсивна [97; 164; 249]; 5) комунікативно-дієва [263]. Зазначені аспекти стали домінантними, скеровані на них студіювання інтенсифіковані й урізноманітнені. Описані концепції свідчать про багатобічні теоретико-методологічні засади мовознавчого функціоналізму, що створюють єдність, яка є не антитезою структурній лінгвістиці, а додатком до її здобутків. Отже, під дефініцією «функціоналізм», або «функційна лінгвістика», на сучасному рівні розвитку науки розуміють комплекс шкіл і напрямів, що виникли як відгалуження структурної лінгвістики і яким властива увага до функціонування мови як засобу спілкування [174, с. 566]. Сформований наприкінці ХХ ст. лінгвістичний функціоналізм базується на ідеях О. О. Потебні [243]; І. О. Бодуена де Куртене [23], В. В. Виноградова [43; 44; 45; 46; 47; 48], С. Д. Кацнельсона [135; 136], О. М. Пешковського [236], Л. В. Щерби [314]; Є. Бенвеніста [20], К. Бюлера [35], О. Есперсена [107], А. Мартіне [181], В. Матезіуса [186; 187]; Е. Сепіра [261] та ін. Головні засади функціоналізму отримали свій розвиток у дослідженнях закордонних мовознавців – П. Андерсена [318], У. Фолі, Р. Д. Ван Валіна [326], С. Діка [322], В. У. Дресслера [324], С. Кюблера, Е. Хінрікса [331], Я. Ньютса [336], Д. Шиффрін [339]; О. В. Бондарка [26; 27], Г. О. Золотової [121; 122; 123], С. В. Ракітіної [249], Н. О. Слюсарєвої [274], М. О. Шелякіна [305] та ін.

Новітня українська функційно-категорійна граматики, відмінною рисою якої стала категорійна оцінка опису мовного й мовленнєвого матеріалу, трансформувалась із функційної граматики інтеграційного зразка, що домінувала з кінця 80-х до середини 90-х років ХХ ст. в Україні та протягом тривалого часу була й залишається об'єктом дослідження у відділі теорії граматики Інституту лінгвістичних досліджень РАН (до 2016 р. під керівництвом О. В. Бондарка). Підґрунтям функційної інтеграційної

граматики, відомої як «сукупна», є функційний підхід до студіювання граматичних категорій та спрямування на вивчення й опис закономірностей функціонування граматичних одиниць у взаємодії з елементами різних мовних рівнів на спільній семантичній основі [26, с. 5]. Функціоналізм інтеграційної граматики, в якому «нівельовано протиставлення морфологічних і синтаксичних категорій у їхньому функційному різновиді» [155, с. 29], змінився в українському мовознавстві категорійним аналізом одиниць граматичної системи. Українська функційна граматики «роздільного» зразка передбачає виокремлення функційної морфології та функційного синтаксису, й спирається на принципи їхнього взаємопроникнення й тісної взаємодії. Зазначений аспект засвідчений у працях таких українських лінгвістів, як І. Р. Вихованець [49; 50; 51; 52; 53; 54; 55; 56; 57; 58], М. О. Голіченко (Кокора) [74; 75; 145], К. Г. Городенська [58; 79; 80; 81; 82], Н. В. Гуйванюк [88; 89], А. П. Загнітко [113; 114; 115; 116; 117], Н. Л. Іваницька [127], Н. М. Костусяк [151; 152; 153; 154; 155; 156; 157; 158; 159; 160; 161], О. В. Кульбабська [166], О. П. Куш [172], Т. Є. Масицька [182; 183], О. Г. Межов [161; 190; 191; 192; 193], М. В. Мірченко [198; 199], В. П. Олексенко [215], М. С. Скаб [266; 267; 268; 269; 271], В. Д. Шинкарук [306] та ін.

Кардинальними питаннями грамматики функційно-категорійного зразка виявляються студіювання сукупності граматичних одиниць і категорій, їхніх диференційних ознак і парадигм, механізму функціонування та місця в системі мови [155, с. 17]. Отже, по-перше, функційний потенціал мовних елементів (конструкцій, угруповань компонентів та ін.) і мовної системи в цілому, по-друге, структура граматичних категорій, їхня семантика й специфіка вияву – два центральних поняття функційно-категорійної лінгвістики. Схарактеризоване мотивує здійснення глибшого студіювання визначених проблем.

В. У. Дресслер слушно зауважує, що вузьке розуміння функціоналізму пов'язано зі спробами пояснити особливості мовної структури її функціями

[324, с. 13–14]. М. О. Шелякін виокремлює поняттєві ознаки функції: 1) функція – це особлива властивість цілісного об’єкта як системи або її елемента; поняття системи, системного елемента й функції взаємопов’язані: немає системи чи системного елемента без функції, як немає функції без системи або системного елемента; 2) функція – це властивість усієї системи чи її елемента в системі; 3) функція завжди забезпечує щось потрібне, призначене, служить для чого-небудь, тобто має вихід за межі системи або елемента в системі; 4) функція має своє середовище реалізації та носить пристосувальний до середовища характер; 5) функція пов’язує систему або її елемент із середовищем і перебуває у взаємозв’язку із системою; 6) функція і її носій (система, системний елемент) створюються у взаємодії зі середовищем; 7) кожна функція перебуває в системних відношеннях з іншими функціями, і функційна система загалом – це система елементів з їхніми функціями, підпорядкованими функції цілої системи [305, с. 9–10]. Висновки М. О. Шелякіна ще раз підкреслюють існування взаємозв’язку функції та системи як у цілому, так і кожного її елемента окремо. Концепція науковця засвідчує взаємопов’язаність у мові й мовленні функцій і категорійної системи та її одиниць.

А. Е. Левицький, досліджуючи функційні можливості слів у комунікативному аспекті, доповнює міркування М. О. Шелякіна й називає функцію багатогранним явищем, що об’єднує: можливу спроможність номінативного компонента реалізовувати певне значення у висловленні; виконання зазначеної спроможності в конкретному акті комунікації; синтезоване розуміння форми, структури, а також місця номінативної одиниці у висловленні; позицію елемента в складі мовленнєвої конструкції; взаємодію між мовними одиницями у висловленні [173, с. 35]. А. Е. Левицький також визнає наявність двох головних трактувань терміна «функція»: 1) вузьке, згідно з яким функцію розуміють як значення поодиноких мовних одиниць за реалізації виконання своєї ролі у висловленні, у такому випадку досліджують функційні ознаки саме окремих одиниць мовної структури; 2) широке,

де функцію пояснено як можливість висловлення забезпечити акт комунікації, об'єктом аналізу в такому разі стає залежність функціонування мовних одиниць від завдань акту комунікації [173, с. 34]. Отже, завданням функційного аналізу виявляється визначення множини функцій як важливих компонентів мови й мовлення, дослідження їхнього коду й механізму вживання в мові й мовленнєвих діях.

Класифікація функцій у лінгвістиці належить до дискусійних, але найважливіших питань, оскільки лише «на тлі функцій мови рельєфно виділяються функції мовних одиниць» [51, с. 12]. Критерії виділення функцій можуть бути мовними й позамовними [318, с. 13]. Спрямування на виокремлення компонентів мовленнєвого акту дало змогу Р. Якобсону виділити шість комунікативних функцій мови: контекстуальну, поетичну, емотивну, контактоустановлювану, метамовну, конотативну [316]. На думку В. О. Авроріна, мова (а не мовлення) виконує комунікативну, конструктивну (формування думки), акумулятивну (нагромадження суспільного досвіду й знань), експресивну (вираження почуттів, емоцій – у вузькому значенні; вираження будь-якої людської думки – у широкому значенні) функції [2, с. 44]. Семіотичний принцип для виокремлення функцій мови застосував Ю. С. Степанов, який називає номінативну, синтаксичну й прагматичну функції [280]. Деякі лінгвісти пов'язують основні суспільні функції мови з функціональними стилями, водночас обґрунтування визначального й похідного факторів такого впливу в думках дослідників не збігається (функція – стиль або стиль – функція). В. В. Виноградов, О. Д. Пономарів до схарактеризованих функцій зараховують: спілкування, повідомлення, вплив [45, с. 6; 241, с. 6]; А. П. Коваль – функцію формування громадської думки, комунікативну й естетичну [140, с. 6]; С. Я. Єрмоленко – пізнавально-репрезентативну, пізнавально-контактну, інформативно-вольову, функцію цілеспрямованого впливу комуніканта на комуніката, естетичну функцію мови з настановою на семантичну самодостатність тексту [106, с. 270–271]. Отже, поняття функції в мові та мовленні залежить, з одного боку,

від того середовища, в якому вона виявляється й має певний характер, і, з іншого боку, від специфіки її носіїв.

Г. О. Золотова, окреслюючи дефініцію функцій мови саме релятивного синтаксису, називає їх процесом, зміст якого безпосередньо співвідноситься з мисленням і процесом комунікації. Виразником таких процесів, виходячи з вимог розуміння загальної комунікативної функції синтаксису, є речення, в якому виявляються функції окремих синтаксичних одиниць та їхня роль як складників у побудові загальної комунікативної одиниці – речення [123, с. 9–16]. Дефініція функції, наголошує І. Р. Вихованець, «є тією вихідною, вузловою і центральною синтаксичною ланкою, навколо якої групуються синтаксичні одиниці та категорії і без наукового опрацювання якої неможлива побудова не суперечливої теорії функціонального синтаксису» [51, с. 14]. Сучасному синтаксисові притаманна зміна переваги форми над значенням, тому функції поділяють на первинні (змістові) і вторинні (формальні), при цьому кожна група функцій має своє значення в мовознавчих процесах. За міркуванням С. Д. Кацнельсона, «якщо змістові функції, що становлять головний нерв граматичної категорії, мають порівняно обмежену сферу дії, то вторинні за походження формальні функції відіграють вирішальну роль у поширенні сфери дії цієї категорії й збільшення її ваги в граматичній системі певної мови» [136, с. 74].

Носієм же змістових функцій, що поєднує систему формальних засобів експлікації, є слово як мовний знак. За переконливим висновком Н. М. Костусяк, «двобічна сутність слова, пов'язана зі співвідношенням у ньому семантичного та формально-граматичного змісту, впливає на повноту висвітлення його кваліфікаційних параметрів, вияву системності й взаємозв'язку різних мовних рівнів. <...> Особливо виразний вияв синтаксичної зорієнтованості слова простежуємо за розподілу функцій між окремими формами, які вони виконують у процесі комунікації» [155, с. 8–9]. Досліджуючи синтаксичну функційну спеціалізацію слів, І. Р. Вихованець постулює: «У системі функцій синтаксичних одиниць велику роль відіграють

синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення, які впливають на розподіл функцій на два типи: формально-синтаксичні і семантико-синтаксичні. Ці два типи функцій спрямовані у сферу мови, тоді як комунікативно-синтаксичні – у сферу мовлення» [51, с. 16]. Отже, аргументованою й переконливою визнаємо концепцію, в якій обґрунтовано існування трьох типів функцій синтаксичних одиниць: 1) семантико-синтаксичних функцій, що відповідно до рангу синтаксичної одиниці мають різний вияв. Зокрема, реченнєва функція пов'язана з відображенням явищ позамовного світу, функційна спеціалізація синтаксеми як мінімальної синтаксичної одиниці полягає в позначенні якогось компонента відображеної реченням ситуації; 2) формально-синтаксичних функцій, які виконують роль показників внутрішньомовної специфіки синтаксичних одиниць, регульовані синтаксичними зв'язками й позбавлені семантичного змісту; 3) комунікативно-синтаксичні функції, що відображають призначення синтаксичних одиниць у мовленні [155, с. 9–10]. Наведену думку вважаємо перспективною, тому візьмемо її за основу нашої роботи.

Описані теорії дають уявлення про широкий спектр функцій у граматиці. М. В. Мірченко, досліджуючи типологію лінгвістичних функцій, по-перше, звертає увагу на можливість виходу функцій за межі принципу «від форми до функції» та аргументує названий варіант, по-друге, пропонує таку класифікацію функцій: 1) семантико-морфологічні функції, що передають значення граматичних категорій; 2) формально-синтаксичні, які встановлюють синтаксичні зв'язки між словами й словоформами та ґрунтовані на них; 3) семантико-синтаксичні, що з'являються в реченні під час його формування й передають найрізноманітніші семантико-синтаксичні відношення; 4) комунікативні, спрямовані на актуалізацію елементів структури для реалізації мети комунікативного акту; 5) стилістичні функції, які з'являються здебільшого під час порушення нормативних функцій словоформ у реченні; 6) текстові функції, характерні практично для всієї гами граматичних форм і спрямовані на утворення складних речень та цілісних

текстових утворень [199, с. 192–193]. Уважаємо, що запропонований поділ усебічно характеризує різноплановий вияв і навантаження функцій мови й мовлення в українській граматиці функційно-категорійного напрямку, забезпечує ґрунтовне й комплексне дослідження українськомовних граматичних категорій.

Як уже зазначали, до центральних питань комплексного вивчення граматичної структури української мови у функційно-категорійному аспекті належить дефініція системи граматичних категорій як вищої мовної організації, що відображає зв'язок мови й мислення та розкриває типологію кожної мови. Доречно згадати слушне зауваження Л. В. Щерби: «...граматику по суті зводимо до опису наявних у мові категорій» [314, с. 12]. Граматичні категорії – це узагальнені, інтегральні одиниці, які ґрунтуються на встановленні корелятивної взаємозалежності між двома або більшою кількістю граматичних значень, виражених певною системою співвідносних граматичних форм [282, с. 12]. Відповідно до своєї функційної багатоплановості систему граматичних категорій визначає граматична структура української мови. Наведемо висловлення І. Р. Вихованця з цього приводу: «У граматичних категоріях найповніше відбито світобачення нашого народу, спосіб об'єднання слів у синтаксичні конструкції для вираження думок та почуттів і потенціал творення нових слів» [55, с. 3]. Як центральна ланка мовної структури, система граматичних категорій ґрунтується на розумінні наявних взаємозв'язків між мовними підсистемами, які охоплюють усю систему й мають стосунок до її ієрархії; організує взаємозумовлені та взаємопов'язані словотвірні, морфологічні й синтаксичні категорійні одиниці; виражає зафіксовані мовою відношення, що існують в об'єктивній дійсності. Співвідносячись із парадигматичною віссю, за міркуванням Т. Є. Масицької, граматичні категорії становлять певну модель, яка об'єктивно відображає явища конкретної мови. Водночас граматичні категорії, наголошує мовознавець, необхідно відмежовувати від інших відображуваних у мові понять, адже в них

відтворюються не всі виявлювані в мові поняття, а тільки ті, які набувають свого формального вираження засобами морфології або синтаксису [182, с. 4].

Граматичні категорії як вища мовна організація мають свою класифікацію. Їх розмежовують за такими головними принципами: зорієнтованість на план змісту (семантики) і план вираження (формальних показників семантики) як двобічного вияву граматичних категорій, а також визнання ієрархічної взаємодії між їхніми змістовими та формальними показниками. Двовимірність граматичних категорій зумовлена взаємозалежністю значення й форми: кожне мовне значення виражає певна словоформа, яка стосується тільки конкретного факту. Висвітлюючи поняття функції, науковці наголошують на первинності змістових і вторинності формальних функцій. Функційний акцент свідчить про пріоритет змістових категорій над формальними. Відповідно до цього структуризація мовної системи спрямована від значення до форми.

Внутрішня ускладненість граматичних категорій як їхня характерна властивість виражена у своєрідній будові, підґрунтям якої є функційна неоднорідність, що ґрунтується на протиставленні: загальне граматичне значення – конкретне граматичне значення. Н. М. Костусяк, пояснюючи механізм формування системи граматичних категорій, постулює: «Різноманітні граматичні значення, що раніше розглядали розрізнено й формально, сучасна наука вивчає комплексно, у взаємозв'язку форми та змісту. Безпосереднім змістом словоформи або ряду словоформ, однорідних у функційному плані, є певне категорійне значення, яке уточнює вказівка на конкретну виконувану ним функцію. За значенням і засобами вираження компоненти граматичних категорій перебувають між собою в опозиційних відношеннях. Зважаючи на кількість грамем, що утворюють граматичну категорію, виокремлюють одиниці, мінімальний вияв яких пов'язаний із двома граматичними значеннями» [155, с. 18–19]. Актуальні в цьому аспекті міркування І. Р. Вихованця про те, що одне значення, виражене однією формою, не виявляє «граматичну категоризацію значення, оскільки в такому разі воно позбавлене

необхідного співвідношення конкретне – загальне, а також регулярності» [50, с. 53], «...граматична категорія – це узагальнене граматичне значення, яке об'єднує низку протиставлених одне одному граматичних значень і граматичних форм їх вираження [58, с. 28].

Переконливою вважаємо концепцію, що ґрунтується на баченні трьох підсистем у функційно-категорійній граматиці української мови: 1) категорійного синтаксису, призначеного для вивчення функцій мінімальної синтаксичної одиниці (як компонента речення чи словосполучення) та конструктивних синтаксичних одиниць – речення й словосполучення у комунікативному, семантичному й формальному аспектах; 2) категорійної морфології, об'єктом вивчення якої є мінімальна морфологічна одиниця – морфема, а також морфологічне слово й частини мови; 3) категорійного словотвору, присвяченого розглядові словотвірних категорій в аспекті зумовленості їх семантико-синтаксичними категоріями речення [54, с. 22–25; 81, с. 6–9; 238, с. 6].

Отже, сучасна українська функційно-категорійна граматика ґрунтується на узагальненні найкращих досягнень світових граматичних теорій та досвіді національного мовознавства, а також має свої сьогоденні незаперечні надбання. Лінгвоукраїністика сучасного рівня вирізняється, по-перше, «роздільним» підходом до питань функційної граматики, яку структурують функційна морфологія, функційний синтаксис і функційний словотвір із властивими їм номінантами; по-друге, категорійним підходом, що визначає сукупність граматичних категорій, притаманних українській мові. Усе це дає підстави виокремлювати функційно-категорійну морфологію, функційно-категорійний синтаксис і функційно-категорійний словотвір.

1.2. Типологія й ранжування граматичних категорій української мови

Ядром граматичної системи є граматичні категорії, які відбивають позамовну дійсність у різноманітних мовних формах та характеризуються своєрідними структурними особливостями. За поясненням Є. Бенвеніста, «структура – це типи відношень, на основі яких об'єднують одиниці певного рівня. Кожну одиницю системи визначає сукупність відношень до інших одиниць та опозицій, в які вона входить. <...> У такий спосіб виробляється теорія мови як система знаків і як ієрархія одиниць» [20, с. 24]. Граматичний мовний лад є складною системою, усередині якої постійно й різнобічно відбуваються внутрішньосистемні зв'язки й взаємодії. Н. Ю. Шведова називала граматику мови не лінійною, площинною організацією, а «системою систем» [254, с. 9].

У сучасному українському мовознавстві проблему ієрархії граматичних одиниць розв'язано з позицій функційної граматики «роздільного» зразка. Запропонована трикомпонентна класифікація категорійного апарату передбачає розподіл граматичних категорій «на три великі угруповання – категорії морфологічні, словотвірні та синтаксичні» [58, с. 29]. Центральна позиція у функційній спеціалізації граматичних утворень належить категоріям синтаксису. Категорії морфології, підпорядковані визначальним синтаксичним категоріям, закріплюють «у граматичних формах опорні пункти взаємодії цих двох граматичних рівнів» [55, с. 3]. Категорії словотвору також залежні від синтаксичних категорій, «оскільки формування словотвірних категорій структурує речення як основну синтаксичну одиницю» [55, с. 3].

Синтаксис як вищий рівень граматичної ієрархії має найширший діапазон одиниць і категорій, підпорядковує дві основні функції мови – комунікативну й когнітивну. Проблему синтаксичних категорій у сучасній українській мові вивчали й продовжують студіювати вітчизняні лінгвісти: І. Р. Вихованець [49; 50; 51; 52; 53; 54; 55; 56; 57; 58], О. С. Мельничук [194], М. Я. Плющ [238],

І. І. Слинько [272]; К. Г. Городенська [58; 79; 80; 81; 82], Н. В. Гуйванюк [88; 89], А. П. Загнітко [113; 114; 115; 116; 117], Н. Л. Іваницька [127], Н. М. Костусяк [151; 152; 153; 154; 155; 156; 157; 158; 159; 160; 161], О. В. Кульбабська [166], О. Г. Межов [161; 190; 191; 192; 193], М. В. Мірченко [198; 199], В. Д. Шинкарук [306] та ін. Розкриваючи сутність поняття «синтаксична категорія», І. Р. Вихованець зазначає, що «категорія в синтаксисі – це деяка ознака (параметр), яку покладено в основу класифікації сукупності однорідних синтаксичних одиниць, зокрема речень» [52, с. 61]. Подібною є думка М. В. Мірченка, який, спираючись на диференціацію синтаксичних одиниць, постулює: «Синтаксична категорія являє собою сукупність синтаксичних одиниць (мінімальних синтаксичних одиниць, словосполучень, речень, висловлень, надфразних єдностей тощо), яка загальним синтаксичним змістом охоплює синтаксичні категорії різних синтаксичних одиниць і членується на семантико-синтаксичні, формально-синтаксичні й комунікативні категорії з їхнім подальшим членуванням на грамеми (складники відповідних синтаксичних категорій» [198, с. 68]. Н. М. Костусяк конкретизує описані дефініції синтаксичних категорій; за висновком мовознавця, «синтаксичні категорії – узагальнені, абстрактні, об'єднані сукупністю споріднених функцій явища, для яких характерний той самий синтаксичний зміст відповідної ознаки, однотипні формально-синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення, що уможлиблює триаспектний аналіз цих мовних явищ – семантико-синтаксичний, формально-синтаксичний та комунікативний» [155, с. 39]. Із трьох наведених висловлень випливає, що аналізоване поняття базується на двох кваліфікаційних параметрах: по-перше, на диференціації синтаксичних одиниць; по-друге, на розумінні механізму семантико-синтаксичних відношень і формально-синтаксичних зв'язків, що існують між одиницями, яким притаманний семантико-синтаксичний, формально-синтаксичний та комунікативний вияви. Виважене потрактування поняття «синтаксична категорія» також залежить від особливостей

функціонування синтаксичних одиниць у нероз'єднаних сферах мови й мовлення.

Традиційно вирізняють три мовні одиниці – речення, словосполучення й слово як складник структури речення або словосполучення. За спостереженнями Л. Теньєра, «речення являє собою організоване ціле, елементами якого є слова. <...> А втім, ізольоване слово – це суто абстракція, оскільки речення – природне середовище, в якому живуть слова, подібно до того, як риби живуть у воді. Створюючи словник, ми беремо елементи мовної реальності й штучно вириваємо їх із природного середовища, де вони живуть» [289, с. 22]. У сучасній українській лінгвістиці слово визначають як мінімальну синтаксичну одиницю, а словосполучення й речення набули статусу одиниць-конструкцій. Відмінності між трьома названими одиницями синтаксису простежують передусім у граматичному аспекті, оскільки за змістом вони можуть бути лексично тотожними [52, с. 6–9; 115, с. 13; 198, с. 68; 312, с. 8–10].

З огляду на ієрархічні зв'язки речення характеризують як основну, найвищу синтаксичну одиницю-конструкцію, в якій «функціонують одиниці нижчого порядку» [192, с. 20] і яка «актуалізує одиниці нижчих рівнів, вбираючи в себе їхні значення» [198, с. 14]. Традиційно в синтаксичних студіях цитують дефініцію речення, запропоновану В. В. Виноградовим. У цьому визначенні поєднано майже всі функції найвищої синтаксичної одиниці-конструкції як багатоаспектної та поліфункційної: «Речення – це граматично оформлена за законами певної мови цілісна одиниця мовлення, що є головним засобом формування, вираження й повідомлення думки. У реченні виражається не тільки повідомлення про дійсність, а й ставлення до неї мовця. Мова як знаряддя спілкування й обміну думками між усіма членами суспільства користується реченням як головною формою спілкування» [84, с. 65]. Речення, за висновком А. П. Загнітка, належить до предикативних одиниць, оскільки його зміст через модально-часові виміри (ірреальність, спонукальність, бажальність, теперішній, минулий, майбутній час)

співвіднесений із дійсністю, постаючи у своїй актуалізованій формі [115, с. 13]. Визначення речення як багатопланової одиниці уможлиблює вирізнення в ньому щонайменше трьох рівнів структури – семантико-синтаксичного, формально-граматичного й комунікативного. На підставі попереднього міркування виокремлюють три різноаспектні, функційно спеціалізовані синтаксичні категорії речення – семантико-синтаксичні, формально-граматичні й комунікативні [52, с. 61–63; 115, с. 125–128; 155, с. 28; 198, с. 7]. М. В. Мірченко вперше комплексно проаналізував синтаксичні категорії речення сучасної української мови й за градаційними ознаками виокремив чотири основні категорійні одиниці: надкатегорію, підкатегорію, категорію й граему. Надкатегорія, за теорією науковця, є найабстрактнішою, визначальною категорійною величиною, яка об'єднує підкатегорії. Категорії безпосередньо підпорядковуються підкатегорії. Граема як найменша нечленована категорійна одиниця синтаксично залежить від категорії чи підкатегорії [198, с. 74–80]. Зазначену концепцію визнаємо виваженою, аргументованою, тому вважаємо за потрібним на її теоретичних принципах побудувати дослідження.

Семантико-синтаксичні категорії речення відбивають семантичну організацію речення, визначають його об'єктивний (диктум) і суб'єктивний (модус) зміст. Думка про двобічність реченнєвого плану належить швейцарському мовознавцю Ш. Баллі, який визначив диктум як корелят пам'яті, відчуттів, уяви; модус лінгвіст співвідносить із психічною дією, що реалізує суб'єкт над описаними психофізичними процесами [12, с. 43–48].

Об'єктивну семантико-синтаксичну структуру речення формують дві надкатегорії – предикатність (ознаковість у широкому розумінні) та субстанційність (предметність). Водночас «предикатність центральніша за субстанціальність», тому що, по-перше, предикатність є характерною ознакою для всіх типів речень – елементарного / неелементарного простого / складного, а надкатегорія субстанційності представлена тільки в елементарному / неелементарному простих реченнях, по-друге,

семантико-синтаксичну структуру речення будує саме предикатність, яку мовознавці розглядають як лінгвістичне перетворення відповідного логічного поняття, що визначає мовну категорію речення. Надкатегорія предикатності об'єднує підкатегорії предиката дії, предиката процесу, предиката якості, предиката стану, предиката кількості, предиката локативності. Субстанційність як семантико-синтаксичну надкатегорію елементарного простого речення структурують підкатегорії суб'єктності, об'єктності, адресатності, інструментальності, локативності; субстанційність як ускладнену семантико-синтаксичну надкатегорію неелементарного простого речення – підкатегорії звертання, дуплекса, інструментального суб'єкта, предикатної субстанційності [52, с. 62; 198, с. 90, 110, 113, 152–153].

Суб'єктивний семантико-синтаксичний зміст речення розкривають, за міркуванням І. Р. Вихованця, модально-часова категорія предикативності й категорія ствердження / заперечення. Предикативність указує на стосунок до моменту мовлення (часова категорія), а також виражає переданий мовцем стосунок змісту речення до дійсності (модальна категорія) [52, с. 62]. Питання про статус предикативності на сьогодні продовжує привертати увагу лінгвістів, тому що вказана проблема внаслідок її складності й багатогранності призводить до різноманітності думок і дослідницьких підходів. На думку М. В. Мірченка, предикативність є комунікативною надкатегорією з трьома підкатегорійними складниками – підкатегорією часу, підкатегорією модальності й підкатегорією персональності [198, с. 292]. Модальність також належить до низки лінгвістичних явищ, по-різному витлумачених у науковій парадигмі. Оскільки названій категорії властивий найвищий рівень вияву «абстрактності формально-значеннєвої природи її компонентів», Н. М. Костусяк кваліфікує модальність «як надкатегорію, якій рангово підпорядковані категорії, що мають грамемне членування» [155, с. 47]. Таке уточнення вважаємо найперспективнішим. Категорія ствердження / заперечення, констатує І. Р. Вихованець, відбиває сприйняття мовцем зв'язків між предметами та позамовними явищами [52, с. 63].

Формальна організація речення базується на формально-синтаксичних категоріях, які відображають типи синтаксичних зв'язків між синтаксичними одиницями, підпорядкованих реченню. Компоненти речення вирізняють на основі синтаксичних зв'язків. Тому можливо виокремити дві характерні сукупності формально-синтаксичних категорій: категорії, що визначають синтаксичні зв'язки, та категорії, які характеризують компоненти речення.

Синтаксичні зв'язки репрезентують: 1) категорія формально-синтаксичної предикативності (або предикативний зв'язок, що поєднує тільки головні члени двоскладного простого речення, які однаково передбачають один одного: присудок потребує підмета зазвичай у типовій для нього формі називного відмінка іменників, а підмет визначає форми особи, числа та роду присудкового компонента); 2) категорія підрядності (або підрядний зв'язок, який позначає граматичну залежність одного компонента речення від іншого); 3) категорія сурядності (або сурядний зв'язок, що вказує на синтаксичний зв'язок між граматично рівноправними компонентами – предикативними частинами складносурядного речення (базова конструкція) та членами простого неелементарного речення (похідна конструкція)); 4) категорія недиференційованого синтаксичного зв'язку (або зв'язок, за якого нейтралізовано протиставлення підрядності та сурядності).

Компонентний склад речення реалізують: 1) категорія присудка (присудковість – це властивість двоскладного речення виявляти домінанту формальних засобів у позиційній структурі на ґрунті граматичних категорій (особи, часу, способу), які дають змогу регулювати інші категорійні значення в реченні); 2) категорія підмета (виявляє себе лише в предикативному зв'язку з присудком); 3) категорія головного члена односкладного простого речення (недиференційований на підмет та присудок, але у формальному плані співвідносний із цими головними членами простого двоскладного речення); 4) категорія другорядного члена елементарного простого речення (стосується прислівних другорядних членів речення, зумовлених у структурі мови правобічною та лівобічною валентностями предиката в семантично

елементарному простому реченні й поєднаних з опорним предикатом сильним, напівсильним і слабким підрядним зв'язком та відповідно формами керування – сильного, напівсильного й слабого); 5) категорія другорядного члена неелементарного простого речення (стосується другорядних членів неелементарного простого речення, звичайно не зумовлених валентністю предиката або зумовлених валентністю предикатного слова у вторинних позиціях і поєднаних з опорним членом речення чи предикативним реченнєвим ядром з його прислівними членами невалентним підрядним зв'язком і його формами – узгодження, прилягання й опосередкованої залежності); 6) категорія формально-синтаксичного дуплексива (позначає член речення, зумовлений валентностями двох предикатів у неелементарному простому реченні й поєднаний із предикатами або подвійним предикативним зв'язком, або підрядним та водночас вторинним предикативним зв'язком і відповідно формами координації та керування разом із неповною координацією) [198, с. 192–289]. Усі описані категорії названі відповідно до ієрархічного розташування від центра до периферії, усім їм притаманне членування на грамеми.

Комунікативно орієнтовані категорії як різновид синтаксичних реченнєвих категорій пов'язані з комунікативною організацією речення, зокрема з певною мовленнєвою ситуацією; указують на актуалізований із позиції мовця стосунок змісту речення до ситуації, мету комунікативного акту та способи змістового членування, яких зазнає речення-висловлення у процесі його формування. Речення як найцентральніша одиниця мови з властивими йому формально-синтаксичною й семантико-синтаксичною організацією є водночас реченням-висловленням, тобто мінімальною одиницею мовлення, що має сукупність комунікативних категорій. Комунікативну структуру речення-висловлення зумовлює мовленнєва ситуація та пов'язане з нею комунікативне завдання. Отже, речення в комунікативному аспекті визначають як висловлення, відмінною рисою якого є спрямованість у сферу мовлення [198, с. 290].

Але описане трактування виявляється не єдиним. М. М. Бахтін указував на специфічні відмінності між реченням і висловленням. Науковець писав, що речення з його стверджувальними властивостями стає реальним ствердженням лише в контексті стверджувального висловлення. Тобто мовлення репрезентують не речення, а висловлення, які мають безпосереднє відношення до дійсності й до живого мовця (суб'єкта). У мові ж, зауважував лінгвіст, представлені тільки потенційні можливості (схеми) цих відношень. Лише висловлення, підсумовував М. М. Бахтін, може бути правильним (чи неправильним), істинним, правдивим (неправдивим), прекрасним, справедливим і т. д. Речення як одиниця мови, подібно слову, не має автора. Воно нічиє, як і слово, і, тільки функціонуючи як ціле висловлення, воно стає виразом позиції індивідуального мовця в конкретній ситуації спілкування [15, с. 213, 263, 301]. О. В. Падучева, розкриваючи чотири принципові відмінності між аналізованими термінами [228, с. 38–42], підтримує думку М. М. Бахтіна. Міркування про специфічні розбіжності між реченням і висловленням базуються на теорії про виокремлення двох рівнів синтаксису [122; 123; 274; 308 та ін.]. Зокрема Д. Н. Шмельов зазначав, що синтаксична організація речення характеризується двома різними рівнями й відповідно передбачає два різних аспекти дослідження [308, с. 98]. Для розмежування двох рівнів синтаксису іноді використовують терміни «конструктивний синтаксис» і «комунікативний синтаксис» [250]. А ось на думку чеських лінгвістів Ф. Данеша, К. Гаузенбласа, висловлення слід зараховувати не до мовлення, а до мовної системи. Зазначене поняття не можна ототожнювати, пояснюють науковці, ні з одиничним актом мовлення, ні з реченням як граматичною структурою. Побудова висловлення в усіх його ярусах підпорядковане дії норм, тому висловлення та його схеми належать до системних формацій мови. Автори зараховують висловлення до особливого рівня мовної системи, що стоїть над рівнем речення [92, с. 90]. Але речення – не когнітивно-структурна, застигла одиниця, не корелят висловлення, також висловлення не виявляє індивідуальних властивостей як ще одна синтаксична

одиниця мови. У сфері мови всі синтаксичні одиниці абстрагуються від мовленнєвих репрезентацій, виявляються як типові зразки, моделі без різнобічних модифікацій; у сфері мовлення вони реалізуються й породжують нові синтаксичні утворення з видозмінами й ускладненнями. Відповідно речення актуалізовано у формі висловлення, в якому, попри домінування дискурсивного, системно-мовне залишається повноцінним фактором. Отже, у нашому дослідженні дотримуємося концепції, згідно з якою речення варто кваліфікувати і як одиницю мови, і як одиницю мовлення з вирізненням у ньому трьох рівнів структури – семантико-синтаксичного, формально-граматичного й комунікативного.

До комунікативних категорій речення (подаємо відповідно до концепції М. В. Мірченка [198, с. 290–348]) входять дві надкатегорії – предикативність як комунікативна надкатегорія й надкатегорія комунікативної настанови та категорія актуального членування речення. Надкатегорію предикативності як комунікативної величини формують підкатегорії часу, модальності й персональності. Нагадаємо, що модальність, услід за Н. М. Костусяк, вважаємо надкатегорією. Надкатегорія комунікативної настанови ґрунтується на характері мовленнєвих стимулів, її реалізують підкатегорії розповідності, питальності, спонукальності, бажальності й ірреальної умови. Категорія актуального членування речення, тобто темо-ремні відношення, має особливий статус. І. Р. Вихованець зазначає, що тема – це вихідна частина висловлення, відоме, а рема – його комунікативний центр, нове, те, що визначає зміст теми [52, с. 148].

Іншій синтаксичній одиниці-конструкції – словосполученню – належить, за концепцією І. Р. Вихованця, найпериферійніше місце в тріаді синтаксичних одиниць [52, с. 8]. Підпорядкованість реченню зумовлена характерними ознаками аналізованої одиниці-конструкції. З-поміж домінантних особливостей словосполучення цілком правомірно називають його непередикативність. Речення ж натомість є предикативною одиницею, отже, модально-часовий план притаманний тільки реченню. Структуру речення формує предикативний

(двобічний) зв'язок між підметом і присудком із формою взаємозалежної координації. Словосполучення структурує або підрядний зв'язок (однобічна залежність) між опорним і залежним компонентами, або сурядний зв'язок (відсутність залежності) між рівноправними компонентами. Непредикативність словосполучення тісно пов'язана з відсутністю в названій конструкції комунікативної функції, тобто речення є комунікативною одиницею, а словосполучення – номінативною. Словосполучення не позначає певного елемента дійсності, повідомлення має незавершений характер, словосполучення входить «до акту комунікації тільки через речення» [52, с. 181]. В. В. Виноградов, досліджуючи статус словосполучення у річищі функційного підходу, зазначав, що «словосполучення тільки в складі речення й через речення входить у систему засобів повідомлення, але воно так само, як слово, належить до засобів позначення і є будівельним матеріалом у процесі мовного спілкування» [43, с. 38]. На описаному загальному положенні побудував свою концепцію І. Р. Вихованець. Український мовознавець постулював, що словосполучення функціонує в простому реченні як ускладнювальний компонент, «якщо речення являє собою елементарну семантико-синтаксичну структуру, тобто складається з одного предиката (у позиції присудка у двоскладному реченні або в позиції співвідносного з присудком головного члена) і зумовлених його семантико-синтаксичною валентністю іменникових членів речення, то в такій реченнєвій побудові не функціонують словосполучення. Словосполучення формуються внаслідок різного роду ускладнення вихідної (семантично елементарної) структури речення» [52, с. 187]. Третьою важливою, хоч і не загальнообов'язковою, відмінністю виявляються структурні параметри аналізованих одиниць: типову за будовою групу словосполучень становлять двокомпонентні конструкції, речення репрезентують як багатослівні, так і однослівні конструкції. Словосполученню, як і реченню, притаманні «формальні, семантичні ознаки та особливості функціонування в типовій комунікативній позиції комплексної теми за актуального членування простого ускладненого речення» [192, с. 30].

Мінімальна синтаксична одиниця – третя одиниця мовної тріади – займає проміжне місце між реченням і словосполученням. За дефініцією І. Р. Вихованця, це «компонент речення або словосполучення, що виділяється на основі синтаксичного зв'язку (формально-семантичний компонент) чи семантико-синтаксичного відношення (семантико-синтаксичний компонент)» [52, с. 9]. На основі синтаксичних зв'язків (предикативного й підрядного) вирізняють головні та другорядні члени речення, за семантико-синтаксичними відношеннями (субстанційними, тобто зі значенням предметності, та вторинними предикатними) розрізняють синтаксеми [52, с. 214; 55, с. 3]. Сучасний функційно-категорійний підхід передбачає багатовекторне дослідження всіх мовних одиниць, сукупний аналіз їхніх семантичних, формальних і комунікативних параметрів. На тлі комунікативного рівня мови мінімальні синтаксичні одиниці функціонують у ролі теми або реми.

Отже, у сучасному українському мовознавстві найаргументованішою вважаємо концепцію, згідно з якою запропоновано кваліфікувати синтаксичні категорії як типові абстрактні одиниці з властивими диференційними синтаксичними ознаками: однотипними семантико-синтаксичними відношеннями, подібними формально-синтаксичними зв'язками, спорідненими комунікативними функціями; синтаксичні категорії представлені семантико-синтаксичними, формально-синтаксичними та комунікативними категоріями.

Функційно-категорійна морфологія як один із трьох складників граматики, зберігаючи ознаки автономності, підпорядковується функційно-категорійному синтаксису як ієрархічно вищому рівню, закріплюючи в граматичних формах вузлові позиції взаємодії двох названих граматичних рівнів. В. В. Виноградов називав морфологію вченням «про граматичну структуру слів, їхні форми та утворення цих форм» [47, с. 14]. На доцільності вивчення синтаксичної будови мови у взаємозв'язку з її морфологічною структурою акцентувало широкє коло лінгвістів.

Наприклад, О. О. Шахматов, ґрунтовно характеризуючи частини мови, вважав, що згадані великі класи слів виявляють себе лише в синтаксисі [302, с. 420–427]; В. В. Виноградов називав морфологічні форми відстояними синтаксичними формами та наголошував, що немає нічого в морфології, чого немає або раніше не було в синтаксисі [47, с. 34]; за баченням Н. Ю. Шведової, у синтаксичних конструкціях спостерігається складна взаємодія морфологічного значення самої форми слова та її значення як члена такої конструкції [254, с. 7]; за характеристикою В. В. Бабайцевої, у синтаксисі формується система частин мови, відбувається їхній розподіл на самостійні та службові залежно від значення в реченні [276, с. 14]. К. Ф. Шульжук дотримувався схарактеризованої позиції, підкреслюючи тісний зв'язок синтаксису з морфологією [312, с. 28–29]; І. К. Білодід зазначав, що дефініція предметів кожного з двох (на думку науковця) розділів граматики – морфологічного й синтаксичного – можлива тільки синхронно [283, с. 8]. О. В. Ісаченко вказував, що морфологічні категорії, з огляду на тісний зв'язок морфології та синтаксису, розкриваються тільки за сприяння синтаксичного аналізу [126, с. 36]. Уважаємо важливим міркування І. Р. Вихованця про те, що морфологія є технікою для синтаксису [58, с. 42].

Отже, проблемам морфології присвятили увагу як закордонні (В. Г. Адмоні [4; 5], І. О. Бодуен де Куртене [23], В. В. Виноградов [46; 47; 48]; Є. Курилович [168], А. Мартіне [181] та ін.), так і вітчизняні (І. Р. Вихованець [49; 50; 56; 58], М. Я. Плющ [238], Є. К. Тимченко [290]; К. Г. Городенська [58], Н. М. Костусяк [151; 152; 153; 154; 155; 161] та ін.) мовознавці.

Сучасна граматика функційно-категорійного зразка «засвідчує системний характер мови, відображає специфіку протиставлення та взаємопроникнення її підсистем» [155, с. 30]. Відповідно до вказаної концепції, яку вважаємо аргументованою, граматичний лад української мови структурують взаємопідпорядковані, взаємозумовлені синтаксичні, морфологічні та словотвірні категорії. Морфологічні категорії, за визначенням І. Р. Вихованця, – це узагальнені граматичні значення, розчленовані на грамеми

й виражені системою спеціалізованих граматичних форм [58, с. 31]. Подібну думку висловлює М. В. Мірченко: «Морфологічна категорія – підпорядкована граматичній категорії як родовому поняттю сукупність морфологічних одиниць (частин мови), що об'єднує загальним морфологічним змістом грами (складники морфологічної категорії) з однорідним значенням» [198, с. 68]. Н. М. Костусяк визначає морфологічні категорії як узагальнені поняття, структуровані відповідною сукупністю грами-репрезентантів окремих видових граматичних значень, об'єднаних спільною категорійною семою та виражених системою спеціалізованих граматичних форм [155, с. 33]. Отже, для цілісного уявлення про морфологічні категорії потрібно звернути увагу передусім на морфологічні одиниці й притаманні їм найважливіші функції.

Керуючись постулатами функційного підходу, І. Р. Вихованець виокремив дві морфологічні одиниці: морфему як мінімальну морфологічну одиницю та морфологічне слово як морфологічну одиницю-конструкцію [50, с. 3]. За ознаками субстанційності й предикатності мовознавець розмежував частини мови відповідно субстанційного й предикатного плану. Основні функції дієслова й іменника у структурі речення, властиві їм морфологічні категорії (власне-дієслівні категорії часу, способу, виду й валентності та власне-іменникові категорії відмінка, числа й роду) зумовили центральність названих одиниць. Прикметник і прислівник зайняли в граматичній структурі периферійні місця. Прийменники, сполучники, зв'язки й частки отримали статус слів-морфем; вигуки й звуконаслідувальні слова – слів-речень [50, с. 14–19, 23–40]. Залежно від ролі та засобів експлікації морфологічні категорії розмежовано на два типи категорійних одиниць – власне-морфологічні як найабстрактніші величини, що вирізняються концентрованою сукупністю засобів вираження змісту і є категоріями першого, або найвищого, рангу; і морфолого-словотвірні, що характеризуються більшою конкретністю в порівнянні з першими й позбавлені притаманних першим категоріям

регулярних засобів вираження, тому їх називають категоріями другого, або нижчого, рангу [50, с. 43–44].

Наведені класифікації не єдині, відомі й інші спроби диференціації морфологічних категорій за різними параметрами. Н. М. Костусяк виявила основні кваліфікаційні ознаки указаних одиниць. До них мовознавець зараховує: 1) частиномовну належність (іменні та дієслівні категорії); 2) вияви форм у межах однієї лексеми чи різних слів (словозмінні та класифікаційні); 3) наявність / відсутність тотожного лексичного значення слова за відмінності категорійних значень граматичних форм (послідовно корелятивні, непослідовно корелятивні, некорелятивні); 4) внутрішні структури (дво-, три-, чотири-, семикомпонентні); 5) домінування семантико- чи формально-граматичного змісту; 6) похідність / непохідність [155, с. 33]. Уважаємо вказану новітню класифікацію панорамною й аргументованою.

Усебічне студіювання системи й структури морфологічних категорій, запропоноване А. П. Загнітком, уможливило розкриття механізму взаємодії семантичного-синтаксичного й формально-синтаксичного змісту вказаних категорій. Науковець схарактеризував функційну морфологію з огляду на сукупність формальних засобів, які водночас беруть участь у реалізації низки найважливіших для синтаксичних одиниць функцій. Тобто А. П. Загнітко переконливо довів, що морфологічні категорії потрібно розглядати на тлі комунікативної та когнітивної функцій мови [113].

Описані міркування свідчать, що сучасні морфологічні дослідження в лінгвоукраїністиці значною мірою спрямовані на глибоке опрацювання, перегляд й удосконалення традиційних класифікацій морфологічних одиниць і категорій, на точніше з'ясування їхніх особливостей.

Отже, у сучасній українській лінгвістиці схарактеризовано морфологічні категорії як усталені поняття, об'єднані загальним значенням і репрезентовані системою спеціалізованих граматичних форм, та морфологічні категорії як родові поняття, структуровані видовими поняттями, ієрархічно нижчими складниками – грамемами; найпродуктивнішим визнано морфологічний аналіз

від функції (значення) до форми, який аргументує поділ морфологічних категорій на три групи – спрямовані когнітивно, формально й комунікативно – відповідно до триаспектного бачення синтаксису.

Функційно-категорійний аспект опису граматики зумовлює вираження словотвору як розділу, що перебуває між морфологією та синтаксисом і має впорядковану систему категорій. Таке місце словотвору зумовлене, за концепцією І. Р. Вихованця, формуванням його категорій на базі реченневих структур та залученням для їхнього вираження мінімальної морфологічної одиниці – морфеми [53, с. 181]. Категорійному словотвору приписують найпериферійніше місце в ієрархії граматичної системи. Словотвірні категорії, на переконання І. Р. Вихованця, Н. М. Костусяк та ін., характеризуються виразнішою у порівнянні з морфологічними й синтаксичними категоріями конкретністю [55, с. 6; 155, с. 40].

Основи дослідження словотвірних категорій були закладені такими провідними мовознавцями, як І. І. Ковалик [139], О. О. Потебня [240]; В. В. Виноградов [46; 47], О. М. Пешковський [236]; М. Докуліл [323], Г. Марчанд [334] та ін. Традиційне бачення словотвору пов'язане з об'єднанням словотвірних форм відповідно до різнорідних способів словотворення.

У новітній лінгвістиці категорійний словотвір став об'єктом наукового зацікавлення таких українських лінгвістів, як І. Р. Вихованець [50; 53; 56; 57], К. Г. Городенська [79; 80; 81; 82], В. П. Олексенко [215] та ін.). Вітчизняним науковцям належить опис синтаксичних засад диференціації словотвірних категорій, з'ясування механізму їхнього формування, що лягло в основу розмежування категорійних одиниць трьох рангів: 1) непередикатного типу; 2) основної передикатності; 3) супровідної передикатності. Непередикатні словотвірні категорії сформовані відповідно до основних семантико-синтаксичних позицій непередикатних компонентів – суб'єктної, інструментальної, локативної. Словотвірні категорії основної передикатності утворені на основі предиката зі значенням дії, якісного стану та ін. базового семантично елементарного речення, що перебуває в комунікативній позиції

теми, а з формально-синтаксичного боку виконує роль підмета в трансформованому реченні; за таких обставин дієслівний предикат базового семантично елементарного речення перетворюється на відпредикатний іменник за допомогою словотворчих суфіксів, які «нейтралізують визначальні дієслівні граматичні категорії, стають морфолого-словотвірними виразниками іменникових категорій» [80, с. 23–28]. Словотвірні категорії супровідної предикатності виникають за згортання супровідного предиката базового словосполучення в слово як компонент речення. За словами І. Р. Вихованця, ці словосполучення являють собою особливу двокомпонентну одиницю, нерозкладний синтаксичний компонент, що є перехідною структурою між словосполученням і словом [53, с. 177]. Думка про підпорядкування функційно-категорійного словотвору функційно-категорійному синтаксису, вивчення категорійної дериватології продовжено в монографічному дослідженні В. П. Олексенка. На базі іменникового словотворення науковець виділив чотири (для суфіксальних іменників – три) типи словотвірних категорій: 1) непередикатні, формування яких пов'язане з елементарними реченнями, що внаслідок згортання потрапили в непередикатну семантико-семантичну позицію складної конструкції; 2) супровідної предикатності, що зберігають значення супровідних предикатів; 3) словотвірні категорії, маркери яких виконують граматичні функції словотворчих суфіксів; 4) словотвірні категорії, сформовані за універбації елементарного речення [215]. Розвиток дериваційної системи іменників із модифікаційним значенням жіночої статі в сучасній українській мові дослідила С. П. Семенюк. Робота мовознавця засвідчила, що зазначений процес був інтенсифікований не лише розширенням словотвірної бази, а й потребами збагачення стилістичних ресурсів української мови [260].

Об'єктом категорійно-словотвірного аналізу стали й похідні прикметники [56, с. 13–18; 57, с. 130–134; 82, с. 46–54], що дало підстави вирізнити п'ять словотвірних категорій: 1) категорію присвійності; 2) категорію локативної атрибутивності; 3) категорію темпоральної атрибутивності; 4) категорію

порядковості; 5) категорію ад'єктивної синтаксичної деривації. За висновком І. Р. Вихованця, «прикметниковий словотвір являє собою розгалуженішу за морфологічні прикметникові категорійні величини сукупність категорій, об'єднаних транспозиційними, модифікаційними і мутаційними типами словотворення» [57, с. 134].

Отже, словотвірні категорії як узагальнені поняття відбивають словотвірну організацію мови; дериваційний зв'язок із двома типами синтаксичних одиниць (словосполученням і реченням) та оформлення мінімальними морфологічними одиницями (морфемами) зумовлює проміжне місце зазначених категорій між синтаксичними й морфологічними категоріями в граматичній категорійній системі; характерною ознакою словотвірних категорій є конкретність значення й відсутність чіткої регулярності та обов'язковості.

Усебічний опис граматичного ладу української мови у функційно-категорійному аспекті уможливив докладне потрактування одиниць мови й мовлення, з'ясування особливостей їхнього функціонування та місце в ієрархічній структурі. Поглиблене, комплексне дослідження сутності мовних і мовленнєвих явищ та понять, акцент на взаємодії, взаємопроникненні, взаємовпливах мовних величин засвідчили категорії, які виявляють особливу складність для упорядкування, перебуваючи на перетині кількох підсистем. Багатовекторність указаних категорій визначив відповідний термін – «міжрівневі категорії» [56; 58; 117; 155 та ін.]. Теоретична розбудова названої проблеми ґрунтується на дослідженнях Ш. Баллі [12; 13], О. В. Бондарка [26], В. В. Виноградова [46; 47], Г. О. Золотової [122; 123], Н. Ю. Шведової [254] та ін. Мовні кількаярусні категорії стали об'єктом студій таких українських лінгвістів, як І. Р. Вихованець [50; 56; 57; 58], К. Г. Городенська [58; 79; 80; 81; 82], А. П. Загнітко [117], О. С. Мельничук [194], М. В. Мірченко [198] та ін. В українському мовознавстві комплексний аналіз «категорій відмінка, валентності та надкатегорії модальності як інтегральних мовних величин, пов'язаних із кількома граматичними сферами, теоретичне обґрунтування

особливостей їхнього структурування» [155, с. 14] подано в монографічному дослідженні «Структура міжрівневих категорій сучасної української мови» Н. М. Костусяк. Під терміном «міжрівневі категорії» дослідниця розуміє «комплексну єдність протиставлюваних одна одній категорій, що поєднують властивості двох або більше рівнів із домінуванням якогось одного з них і мають певну сукупність спеціалізованих граматичних форм вираження». Н. М. Костусяк пропонує класифікувати міжрівневі категорії за такими кваліфікаційними параметрами: кількість мовних рівнів, з якими пов'язана категорія, та вияв у ній найважливіших ознак цих рівнів; ступінь абстрактності формально-значеннєвої природи її складників; структурна специфіка категорії (надкатегорії), тобто її графемне вираження. До категорій із зазначеними параметрами належать категорія відмінка іменника, категорія валентності дієслова, категорії ступенів порівняння прикметників і прислівників, надкатегорія модальності та ін. [155, с. 44].

Категорію відмінка іменників увиразнюють два мовних яруси – синтаксичний, структурований трьома підрівнями – семантико-синтаксичним, формально-синтаксичним і комунікативним, та морфологічний. Зорієнтованість на семантичні параметри дала змогу вирізнити ієрархічно структуровану синтаксичну парадигму семантичних відмінків. Семантичні відмінки, постулює І. Р. Вихованець, «вказують на універсальний характер значеннєвого членування компонентів речення зі значенням предметності» [58, с. 61]. Морфологічний аспект категорії відмінка полягає в її дослідженні «за принципом морфологічної парадигми, належності до словозмінних категорій та наявності кінцевого словозмінного афікса» [155, с. 45]. Ієрархічно структурована морфологічна відмінкова система української мови відображає її особливості й складається із семи графем: називного й знахідного, які формують ядро парадигми; родового, який структурує напівцентральної сферу; давального, який займає напівпериферійне місце; орудного, місцевого й кличного відмінків, які характеризуються периферійністю [58, с. 57–58]. Відмінникові графеми мають дві форми вираження: безприйменникову

(синтетичну) й прийменниково-відмінкову (аналітичну) [155, с. 45]. Отже, у новітніх дослідженнях відмінок репрезентовано як міжрівневу морфолого-синтаксичну категорію [58, с. 43; 155, с. 52, 71].

Міжрівнева граматична категорія валентності пов'язана з трьома мовними рівнями: лексико-семантичним, синтаксичним і морфологічним. Н. М. Костусяк наголошує, що лексико-семантичний рівень як вершинний ярус «відображає глибинні змістові ознаки валентності, з одного боку, та лексичне значення конкретного дієслова, з іншого боку» [155, с. 45]. Синтаксичний рівень представлений семантико-синтаксичним й формально-синтаксичним аспектами. Семантико-синтаксична валентність відображає семантико-синтаксичну структуру речення, модельовану предикатом і субстанційними лівобічними (суб'єктними) та правобічними (об'єктними, адресатними, локативними й інструментальними) синтаксемами. Думка мовознавця ґрунтується на ідеї І. Р. Вихованця, який також відзначав, що слова в реченні поєднуються завдяки «взаємодії активної валентності дієслова і пасивної валентності залежних іменників» [58, с. 269]. Формально-синтаксична валентність ґрунтується на формально-синтаксичних зв'язках, а також формальний аспект дає змогу виявити специфіку членів речення – корелятив предикатної та субстанційних синтаксем. Дослідження валентності на морфологічному рівні «передбачає заповнення відкритих предикатом позицій спеціалізованими відмінками власне-іменників, тобто слів зі значенням конкретної предметності», дає змогу зацентувати на частиномовній належності ознакових слів [155, с. 192]. Приписування дієслову статусу основного носія валентності, а іншим класам слів (прикметникам, предикативним прислівникам, числівникам, віддієслівним і відприкметниковим іменникам) – вторинних репрезентантів цієї категорійної ознаки стали передумовою розмежування відповідно непохідної і похідної валентності. Носії похідної валентності – синтаксично транспоновані до сфери дієслова мовні одиниці, виникнення яких спричинене «позиційним зміщенням членів речення і відповідною зміною синтаксичних функцій слів» [18, с. 45].

Невідповідність між категорійно-морфологічним і категорійно-синтаксичним значеннями зумовлює зарахування конструкцій із транспонованими компонентами до периферії [50, с. 108; 56, с. 13–17; 117, с. 58–59; 155, с. 46, 185–193 та ін.]. На переконання А. П. Загнітка, валентність має поліярусну структуру, виявляючи синтаксичні, морфологічні, словотвірні, семантичні особливості, а тому науковець характеризує її як категорію проміжного міжрівневого типу, маркуючи терміном «опосередковано морфолого-семантико-синтаксико-словотвірна» [117, с. 58]. Отже, валентність виявлена на перетині кількох мовних ярусів, що дає підстави кваліфікувати її як міжрівневу категорію.

Групу категорій із міжрівневими характеристиками доповнює категорія ступенів порівняння, якій належить своєрідне місце в прикметниковій і прислівниковій системах. Зазначену категорійну величину традиційно тлумачили як морфологічно-словозмінну, що виявляється у формах того самого слова. І. Р. Вихованець у студії «Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні міжрівневі?» кваліфікував її як словотвірно-синтаксичну [56]. Розвиваючи його думку, Н. М. Костусяк аргументувала лексичну нетотожність вихідної та похідної одиниць, дослідила словотворчі засоби вияву такого семантичного зміщення, довела стосунок категорії ступенів порівняння до трьох мовних рівнів – словотвірного, морфологічного та синтаксичного, що уможливило її кваліфікацію як морфолого-синтаксико-словотвірної [155, с. 3, 139–142]. На доречності такого термінування наголосив І. Р. Вихованець [57]. Отже, взаємодія категорії ступенів порівняння з трьома граматичними рівнями – морфологічним, синтаксичним і словотвірним – уможливлює тривимірне, тобто міжрівнєве, її витлумачення.

Надкатегорія модальності також виявляє міжрівневі ознаки. Належність до морфологічного мовного рівня відбиває категорія способу дієслова, до синтаксичного – різнотипні за модальним значенням конструкції, до лексико-граматичного – модальні слова. Категорійна багатовекторність

стала підставою введення відповідної термінології: морфологічна модальність, синтаксична модальність, лексико-граматична модальність [155, с. 289].

Отже, міжрівневі категорії як комплексні величини представлені в межах кількох мовних ярусів, хоч із домінуванням якогось одного з них. До них належать категорія відмінка іменника, категорія валентності дієслова, категорії ступенів порівняння прикметників і прислівників, надкатегорія модальності та ін.

Отже, у новітній лінгвоукраїністиці функційно-категорійного спрямування граматику розглянуто як диференційовану, що підпорядковує морфологію, синтаксис і словотвір. Такий підхід дав змогу схарактеризувати граматичний категорійний апарат як трикомпонентний, структурований морфологічними, синтаксичними та словотвірними категорійними величинами. Серед них центр формують синтаксичні категорії в їхній тривимірній інтерпретації – семантико-синтаксичній, формально-синтаксичній і комунікативній. Їм підпорядковані морфологічні категорії, кожна з яких виявляє сукупність специфічних ознак та власне графемне членування. Словотвірним категоріям належить проміжне місце в граматичній категорійній системі, що зумовлено дериваційним зв'язком із двома типами синтаксичних одиниць (словосполученням і реченням) та оформленням мінімальними морфологічними одиницями (морфемами). Функційно-категорійне спрямування сучасного українського мовознавства уможливило виокремлення категорій, що відбивають взаємопроникнення двох або більше мовних рівнів; складні взаємодії в міжкатегорійному просторі стали основою виділення міжрівневих категорій.

1.3. Місце звертання серед інших категорійних одиниць

Проблема вивчення статусу звертання належить до найбільш дискусійних у лінгвістиці, що зумовлено складністю синтаксичної організації зазначеної мовної одиниці, її функційно-семантичною специфікою, поліфункційністю,

ускладненнями в розмежуванні первинної та вторинної функції. В узагальненій системі синтаксичних концепцій статус звертання й досі не схарактеризований однозначно.

Питання про зазначений компонент мови відбито в працях основоположників російської філології Ф. І. Буслаєва [33; 34], О. М. Пешковського [236], О. О. Шахматова [302]; теоретичне дослідження звертання продовжено в студіях таких російських лінгвістів, як А. Т. Абрамова [1], Н. Д. Арутюнова [8; 9], О. Г. Вєтрова [41], Є. М. Галкіна-Федорук [68; 69], О. Г. Руднєв [253] та ін. Різні аспекти вивчення звертання й до сьогодні привертають увагу мовознавців не тільки близького закордоння (Н. П. Вольвак [62], И. В. Зензеря [120], Л. В. Кожухова [143], А. Ю. Маслова [184], К. С. Неустроєв [211], Н. І. Формановська [296], И. В. Щербініна [315]), а й дальшого (У. Аммон [317], Ф. Браун [319], К. Вордєрвюлбеке [342], Х. П. Грайс [329], Р. Зануттіні [343], Р. Лангакєр [332], Я. Свєбєдова [341], Х. Хорман [330] та ін.).

Вагомий теоретичний потенціал у студіюванні звертання акумулювало й українське мовознавство. Праці видатного вітчизняного лінгвіста О. О. Потебні [243] – важлива основа для розв’язання низки актуальних проблем, зокрема міркувань про місце звертання серед інших категорійних одиниць української мови, його функційний потенціал, статус тощо. Думки його послідовника Д. М. Овсянико-Куликовського [214] цитують у багатьох дослідженнях, присвячених визначенню специфіки звертання. Спадщина перших славетних українських теоретиків-мовознавців знайшла подальший розвиток у дослідженнях їхніх вітчизняних послідовників. Зокрема, К. Ф. Шульжук дослідив звертання як семантико-синтаксичну одиницю української мови [311]; М. О. Олікова схарактеризувала назване мовне явище з позиції соціолінгвістики [216]; М. С. Скаб запропонував комплексний лінгвістичний аналіз конструкцій апеляції на тлі загального функційного опису граматичної системи української мови [266; 267; 268; 269; 271]. Дослідженню звертання як одиниці граматичної системи української

мови, присвячені праці І. Р. Вихованця [49; 50; 51; 52; 58], М. В. Мірченка [198; 199] та ін. У сучасних розвідках вітчизняних науковців опанування феномена звертання ґрунтується на матеріалі не тільки української мови (І. В. Корнійко [149], Л. В. Корновенко [150], В. Е. Райлянова [248]). Теоретичне обґрунтування природи кличного відмінка, що виконує роль морфологічних репрезентантів адресата – потенційного суб'єкта дії, акцентованого адресата й нейтралізованого суб'єкта, кличного ототожнювального та кличного однокомпонентного речення – маркера адресатно-предикатно-суб'єктної структури, відбите в студіях І. Р. Вихованця [49; 58], Н. М. Костусяк [153; 154; 155; 161] та ін.

До активного вживання терміна «звертання» в працях із граматики аналізували саме кличний відмінок, який служив у старослов'янській мові морфологічним репрезентантом адресата, тобто того, до кого звертаються в комунікативному процесі. Перші спроби визначити кличний відмінок належать М. В. Ломоносову [252, с. 30]. 1858 року Ф. І. Буслаєв у монографії «Опыт исторической грамматики русского языка» уперше запровадив термін «звертання» «для вираження взаимныхъ отношеній между лицами говорящими» [33, с. 31]. Мовознавець виокремив звертання зі складу головних і другорядних членів речення, розглядаючи названий мовний засіб як ускладнену конструкцію простого речення [34, с. 133]. Сучасна лінгвоукраїністика й досі користується терміном Ф. І. Буслаєва, проте інформаційний простір про цю мовну одиницю значно розширений. До важливих досягнень науковців слід зарахувати потрактування звертань в семантико-синтаксичному аспекті й дослідження їхнього вияву в межах простих ускладнених речень із синтаксемами невалентного походження, тобто не зумовленими семантико-синтаксичною валентністю предиката. Нагадаємо, що в концепціях лінгвістів ХІХ століття, зокрема Д. М. Овсянико-Куликовського, звертання зараховано до «словъ и выраженій, не входящихъ въ составъ предложенія, но примыкающихъ къ предложенію, состоящихъ при немъ» [214, с. 292–293]. Позицію Ф. І. Буслаєва,

Д. М. Овсяннико-Куликовського підтримав О. О. Шахматов, який вивів звертання за межі структури речення, позбавивши його статусу члена реченнєвої конструкції [302, с. 261]. Думку вказаних лінгвістів продовжив також О. М. Пешковський, який зарахував звертання до компонентів внутрішньо чужих структурі речення, що надало їм притулок, подібно до кулі, яка потрапила в організм [236, с. 404]. Учений стверджував, що звертання може бути зв'язане з мовленням. Але формально основна його роль спонукання не дає йому змоги вступити з яким-небудь членом речення, поруч із яким воно стоїть, у зв'язок узгодження, керування або прилягання, і воно залишається сторонньою для цього речення групою [236, с. 407–408]. Згідно із запропонованою О. М. Пешковським теорією, аналізована мовна одиниця не пов'язана з реченнєвою конструкцією або з її окремими членами жодним формально-синтаксичним зв'язком, вона споріднена з реченням тільки семантично. Імовірно, таке потрактування специфіки звертань зумовлене відсутністю його глибинного аналізу, що передбачає студіювання цих мовних одиниць не тільки на формально-синтаксичному, а й на семантико-синтаксичному рівні. Учення цих дослідників мови вплинуло й на сучасну лінгвістику. Концепція позареченнєвого статусу звертання донині панує у вишівській навчальній літературі [101, с. 311; 102, с. 268]. На думку П. С. Дудика, зазначені мовні одиниці не пов'язані з членами речення ніяким синтаксичним зв'язком і визначити синтаксичні відношення звертання зі структурними елементами речення неможливо [100, с. 40]. Отже, за усталеною теорією, панівною впродовж XIX–XX ст., звертання є «чужим» для речення складником, непов'язаним формально-синтаксично ні з усією предикативною одиницею-конструкцією, ні з її структурними елементами.

Поряд із тлумаченням звертання як синтаксично ізольованої частини речення існують й інші його визначення. Зокрема, у науковій літературі натрапляємо на концепції, у яких зацентровано на синтаксичній ознаці опосередкованості аналізованої мовної одиниці, що дало можливість визначити

звертання особливим елементом / членом речення [1, с. 125; 253, с. 211] або одноядерним поширеним чи непоширеним реченням [41, с. 36]. Трактують звертання як особливого елемента речення знаходимо, наприклад, у праці Л. Т. Абрамової, за висновком якої аналізована одиниця мови не має головних характеристик речення, а виявляє ознаки його самостійної частини, співвіднесеної з основною структурою предикатної одиниці та поєднаної інтонаційно [1, с. 125]. О. Г. Руднєв визначає звертання як особливий член речення, пов'язаний із загальною конструкцією змістом і своєрідним видом граматичного зв'язку, називаючи його співвідносним. До властивостей описаного поєднання мовознавець зараховує можливості звертання, по-перше, поширювати речення з другоособовим присудком, по-друге, створювати синтагми з іншими елементами конструкції [253, с. 211]. О. Г. Вєтрова, називаючи звертання одноядерним реченням, указує на синтаксичну ознаку ядерності зазначеного структурного компонента, на синтаксичну будову (поширеність або непоширеність), на морфологічне вираження [41, с. 36]. Отже, типовий синкретизм семантико-синтаксичних функцій кличного відмінка дав змогу дослідникам уважати звертання окремою автономною синтаксичною одиницею.

Функційно-категорійний вимір вивчення мови уможливив дещо інше розв'язання питання про статус та особливості звертань, яке вважаємо послідовним і перспективним. Як у світі все взаємопов'язано (за законом збереження енергії, ніщо не виникає нізвідки й не зникає в нікуди), так і в мові. Головною помилкою описаних концепцій було дослідження звертання окремо, почасти залишаючи поза увагою визначення його місця в загальній граматичній системі, в якій кожна одиниця диференційована відповідно до мовного ярусу, ієрархічних стосунків, категорійної своєрідності, інформаційної орієнтації, контекстного положення. Українські мовознавці, що сповідують концепцію функційно-категорійного напрямку, розрізняють три великі групи граматичних категорій – словотвірні, морфологічні й синтаксичні. Синтаксичні категорії членують на семантико-синтаксичні, формально-синтаксичні й комунікативні.

Об'єктивну семантико-синтаксичну структуру речення формують дві надкатегорії – предикатність і субстанційність (субстанційність як семантико-синтаксична надкатегорія елементарного простого речення й субстанційність як ускладнена семантико-синтаксична надкатегорія неелементарного простого речення). Відповідно до цього звертання доречно надати статусу категорії, підпорядкованої ускладненій семантико-синтаксичній надкатегорії субстанційності неелементарного простого речення. Крім того, підставою для виділення звертання як окремої категорії є її двобічний (змістовий і формальний) вияв. Найчастіше звертанням називають слова чи сполучення слів, що називають особу (осіб) або предмет, до якого звертається той, хто говорить [255, с. 163; 273, с. 465]. Удокладнюючи подане тлумачення, зазначимо, що ця категорійна величина позначає передусім отримувача інформації, який у первинному вияві водночас може бути виконавцем дії чи реалізатором процесу або стану, а з формального боку має специфічну форму вираження – кличний відмінок, для якого характерне валентне поєднання з другоособовими дієсловами наказового способу. Аналізуючи графему кличного, науковці наголошують на її первинній семантико-синтаксичній ускладненій функції адресата мовлення – потенційного суб'єкта дії, первинній формально-синтаксичній функції підмета й комунікативній функції теми за актуального членування висловлення [49; 58; 155; 198]. Наприклад: *Хресте Чесний, охоронцем душі й тіла будь мені* (А. 2.1)¹; *Всеблага, простягни до Нього богоприємні руки Твої і заступися за нас перед благістю Його...* (А. 3.5); *Тому і нас, великий святителю Григорію, перебуваючи в нетлінних оселях божественного раю, поминай біля престолу Святої Тройці...* (А. 2.14); *Радуйся, світлоносна свічко, що постійно горить і тих, хто в темряві перебуває, освічує* (А. 2.11); *О Пресвята Царице, Діво Богородице, вища від Херувимів і незрівнянно славніша від Серафимів, Богом*

¹ Тут і далі в дужках подано скорочений опис джерела ілюстративного матеріалу, зокрема А – Акафістник, перша цифра – номер тому, друга – номер акафіста.

обрана Отроковице! Поглянь з висоти Небесної Твоїм милостивим оком на нас, недостойних рабів Твоїх... (А. 3.9).

Отже, звертання як лінгвістичне поняття має подвійне витлумачення, з одного боку, позначаючи слова чи сполуки слів, що вказують на того, до кого звертається адресант мовлення; а з іншого боку, є підпорядкованою семантико-синтаксичній надкатегорії субстанційності неелементарного простого речення категорією, якій притаманна сукупність змістових і формальних параметрів та грамемне членування.

1.4. Грамемна структура категорії звертання

Як відомо, синтаксичним категоріям притаманна внутрішня ієрархія: надкатегорії, підкатегорії, категорії та грамеми [198]. У цьому класифікаційному ряду найнижчий рівень абстрактності виявляють грамеми, витлумачені як змістово-формальні величини; низка форм узагальненого граматичного класу, абстрагованих від лексичного наповнення; видове поняття щодо граматичної категорії – родового поняття [58, с. 28; 198, с. 69, 79]. Грамемам притаманне однорідне категорійне значення, крім того, перебуваючи у взаємозв'язку, вони становлять своєрідні опозиції, без чого не може існувати будь-яка категорія. За тлумаченням М. В. Мірченка, грамемну структуру синтаксичних категорій визначають три параметри: грамеми категорій, грамеми підкатегорій й грамеми надкатегорій. Грамеми підкатегорії підпорядковані загальному категорійному значенню надкатегорії та входять у її грамемну структуру [198, с. 79]. Керуючись поданим міркуванням і зважаючи на низку диференційних ознак граматичних категорій та їхніх граматичних значень, визначимо грамемну структуру категорії звертання. Пріоритетом новітньої функційно-категорійної концепції є зорієнтованість на змістові й формальні параметри та надання переваг граматичному значенню. Змістові характеристики найчіткіше виявлені в реченні, передусім у його

семантико-синтаксичній структурі, що візьмемо за основу, подаючи графемний опис категорії звертання.

Категорію звертання реалізують чотири графеми:

1) графема адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення (Гм. 1 – графема № 1). Її вияв пов'язаний зі структурами, модельованими наказовими формами предиката. Аналізуючи валентно підпорядковані йому субстантиви в кличному відмінку, І. Р. Вихованець називає вказаний різновид семантично складним кличним (кличним адресата – потенційного суб'єкта дії) [58, с. 77, 79]. Проте джерельна база засвідчує, що імперативний предикат представлений не тільки дієсловами дії, а й процесу (*не гнівайся, не сердься*) та стану (*кохай, люби*), тому, на нашу думку, потенційного суб'єкта доречніше назвати реалізатором експліцитного волевиявлення. Напр.: *Ісусе, пробуди совість, яка спить у мені...* (А. 2.3); *Благодать Божественну, покров і заступництво подай, Владичице наша і Мати, нам, що припадаємо перед іконою Твоєю Печерською* (А. 2.5); *...радуйся, Винограде Божественний, що виростив Гроно Благодатне, яке душі наші напуває* (А. 3.9);

2) графема отримувача інформації (Гм. 2 – графема № 2). Маркером зазначеної графеми є кличний відмінок, який називають семантично складним акцентованого адресата й відповідно нейтралізованого суб'єкта [58, с. 78–79]. Оскільки головне завдання структур із мовними одиницями, що маркують аналізовану графему категорії звертання, полягає суто в акцентуванні уваги співрозмовника на виголошеній інформації, і цей співрозмовник не буде ні суб'єктом, ні об'єктом тощо, то немає потреби наголошувати на нейтралізації суб'єктної функції. Її «знебарвлення» не відіграє важливої ролі, першорядним є називання особи (осіб), якій (яким) повідомляють про щось. Усе це дає підстави аналізоване граматичне значення назвати графемою отримувача інформації, напр.: *Світло тихе, Визволителю всієї вселеної, що любов'ю весь світ обіймає, ось чується з Хреста воання Твоє за ворогів* (А. 3.23); *Усі святі, Господи, уподібнюючись ангельським чинам,*

безперестанно славлять на Небесах пресвяте ім'я Твоє (А. 2.15);
Красномовство людської похвали перевершує твоє святе подвижницьке
життє, **преподобний отче Антонію** (А. 2.18);

3) грамема ідентифікатива (Гм. 3 – грамема № 3). Її експлікує кличний відмінок, що семантично дублює займенникові іменники другої особи й виконує семантико-синтаксичну функцію ототожнення. І. Р. Вихованець такий кличний називає ідентифікуючим полісемантичним [58, с. 78–79], напр.: **Богоявлені зірки, яких на небосхилі Київської Русі явило Сонце правди, ви багатьох просвіщаєте промінням високої вашої святості, багатьох на путь богопізнання наставляєте, багатьох приводите до чернецтва, багатьох утверджуєте в чеснотах і укріплюєте у скорботному житті** (А. 1.20); **Дивним чудом незрозумілим явився ти, Петре, для тих, що думають по-земному** (А. 2.12); **...розігнав Ти всю ідольську оману, Трійностасний Боже і Господи** (А. 1.2);

4) грамема адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення (Гм. 4 – грамема № 4), морфологічним репрезентантом якої є кличний однокомпонентного речення як конденсат адресатно-предикатно-суб'єктної структури [58, с. 79; 198, с. 180–181]. Напр.: **О Діво Пречиста! Оком світлим і ясним Ти бачиш безодню наших печалей...** (А. 3.8); **О свята Катерино, діво і мученице, істинна Христова невісто! Молимо тебе через особливу благодать, якою нагородив тебе Жених твій, найсолодший Ісус** (А. 2.23); **О предивний отче Серафиме, великий Саровський чудотворцю, всім, хто до тебе звертається, скоропослушний помічнику! У дні земного твого життя ніхто від тебе без нічого і непочутим не відходив...** (А. 1.22).

Теоретично-практичне студіювання категорії звертання в праці здійснено на матеріалі текстів акафістів Православної Церкви України. У лексикографічних працях поняття «акафіст» тлумачать або як похвально-догматичний піснеспів («Акафіст до Пресвятої Богородиці», який виконують у сучасній богослужбовій практиці на утрені свята Похвали Пресвятої Богородиці (субота 5-ї седмиці Великого посту)), або жанр

церковних піснеспівів, присвячених Ісусу Христу, Богородиці, святим, що є досить пізнім наслідуванням «Акафісту до Пресвятої Богородиці» [175, с. 39]. Як з'ясувалося, зазначений твір був спочатку єдиним у своєму роді, скорочено його називали «Акафіст». Через 7–8 століть з'явилися інші схожі пісенні твори, за якими закріпилася сучасна назва. Отже, поняття «акафіст» із позначення конкретного тексту перетворилося на жанровий термін [244, с. 371–372].

Проаналізуємо показники частотності вживання маркерів описаних граєм у реченнях зі звертаннями в 72 акафістах, які використовують на богослужіннях Православної Церкви України. Для обраного завдання скористаємося методом кількісних підрахунків. На доцільності його застосування вказували В. Г. Адмони [4], А. М. Баранов [14] та ін. Зокрема, на думку А. М. Баранова, використання методів такого зразка в мовознавстві дає змогу доповнити структурну модель мови ймовірнісним компонентом, тобто створити структурно-вірогідну модель функціонування мови, що має значний пояснювальний потенціал. Побудова цієї моделі є завданням саме теоретичної лінгвістики, вона входить у компетенцію теорії мови [14, с. 40].

Загальна кількість висловлень зі звертаннями в запропонованих акафістах сягає майже шести тисяч. Зважаючи на жанрові особливості композиції вибраних текстів, виявлено 5532 аналізовані одиниці, що не повторюються. У фактичному матеріалі зафіксовано висловлень із маркерами граєми адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення – 3776 одиниць; граєми отримувача інформації – 363 одиниці; граєми ідентифікатива – 1194 одиниці; граєми адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення – 199 одиниць (додаток Е).

Дослідження виявило, що в акафістах найбільше вжито речень, у яких звертання репрезентує граєму адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення (Гм. 1) (68,27 %). Із формально-синтаксичного боку субстантив у кличному відмінку виконує функцію підмета (первинну функцію), а імперативна форма дієслова – функцію присудка. Таке поєднання,

за спостереженням М. С. Скаба [266, с. 62], виражає початкову точку акту спілкування, спонукує адресата-співрозмовника сприйняти інформацію, напр.: ***О прехвальний і пречудний отче Іове, прийми нині це мале моління наше...*** (А. 1.21); *...ублажай, **Мати милосердна**, Сина Твого, Бога нашого, Господа Ісуса Христа, щоб у мирі охоронив землю і Церкву нашу святу зберіг...* (А. 1.5); *Благодать Твою всесильну подай нам, **Пресвята Троице*** (А. 1.2).

Висловлення з показниками грамеми ідентифікатива (Гм. 3) в ієрархії вживання посідають другу сходинку (21,57 %). Маркер цього граматичного значення – кличний ототожнювальний полісемантичний перебуває у формально-синтаксичній позиції опосередкованого другорядного члена речення, уточнюючи підмети або керовані другорядні члени речення, виражені другоособовими займенниковими іменниками. Він пов'язаний з іншими членами речення через посередництво семантично спорідненого компонента, напр.: ***Господи Боже наш, Ти обіцяв Церкву Твою до кінця світу непохитною зберегти...*** (А. 1.2); *Маючи багатство милосердя, Ти, **Ісусе**, покликав до себе митарів і грішників і невіруючих* (А. 1.3); *І ми всі з вірою і любов'ю величаємо тебе, **преподобний отче**...* (А. 1.22). Дієслово-присудок може мати будь-яку часову форму та форму умовного способу. В усному мовленні вживання мовцем займенникових іменників другої особи однини чи множини поряд зі звертанням є тактикою підвищення значущості співрозмовника для здійснення маніпулятивного впливу. Натомість у досліджуваних текстах функціонування зазначених одиниць увиразнює повагу до того, кому адресує свої слова мовець.

Речень із маркерами грамеми отримувача інформації (Гм. 2) в акафістах використано значно менше (6,56 %). Такий кількісний вияв, на нашу думку, спричинений специфічною семантикою аналізованих мовних одиниць; як відомо, вони слугують засобом підтримання уваги співрозмовника [266, с. 62], напр.: ***Милостивий, я осквернив ризу моєї плоті*** (А. 3.13); *Твердішим за стіну кам'яну було скам'яніння серця Діоскора, перетворився він, **свята***

Варваро, з батька твого на жорстокого мучителя (А. 1.18); *Буря люті батька твого, що дихав злобою і вбивством, за шуміла над храмом душі твоєї, **свята Варваро*** (А. 1.18). Із формально-синтаксичного боку репрезентанти грамеми отримувача інформації є детермінантними компонентами, залежними від предикативної основи речення.

Інтонація автономності домінує у висловленнях із формальними засобами вираження грамеми адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення (Гм. 4) (3,6 %), напр.: *О всехвальні благовісники Петре і Павле!* (А. 2.12); *О Всехвальна Мати, Пречиста Владичице, Діво Богородице!* (А. 1.7); *О преславний і всехвальний апостоле і євангелісте, наперснику Христів улюблений Іоане!* (А. 1.12). У цих вокативних реченнях сконденсована, за поясненням І. Р. Вихованця, суб'єктно-предикатна структура думки, почуття, волевиявлення [51, с. 61–62]. Субстантивна форма вокатива виникла в мові, як слушно наголошує М. С. Скаб, унаслідок синтаксичної редукції й зосереджує в собі відповідно суб'єктно-об'єктну предметну семантику, а також семантику спонукальності до сприйняття мовлення, яка виявляється навіть за відсутності на формально-синтаксичному рівні дієслова-імператива [267, с. 39].

Отже, категорію звертання структурують чотири грамеми: грамема адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення, грамема отримувача інформації, грамема ідентифікатива, грамема адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення. Їхнім морфологічним вираженням є кличний відмінок, саме його семантико-синтаксичні варіанти стали підставою для виокремлення грамем категорії. Такий взаємозв'язок ще раз підтверджує взаємовплив усіх елементів граматичної системи української мови.

Висновки до розділу 1

Досвід світових граматичних концепцій, надбання вітчизняної лінгвістики, оригінальні сучасні теорії, зорієнтовані на багатоярусну

інтерпретацію мовних одиниць і категорій, визначають особливості новітньої української функційно-категорійної граматики. Застосування «диференційного» підходу до її студіювання дало змогу українським мовознавцям вирізнити функційно-категорійну морфологію, функційно-категорійний синтаксис і функційно-категорійний словотвір із притаманним їм категоріальним апаратом. З-поміж них центральне місце посідають синтаксичні категорії, вирізнення яких ґрунтується на сукупності диференційних синтаксичних параметрах: однотипних семантико-синтаксичних відношеннях, аналогічних формально-синтаксичних зв'язках та комунікативних функціях. Синтаксичним категоріям підпорядковані морфологічні категорії, вирізнення яких зумовлене наявністю специфічного узагальненого морфологічного змісту й опозитивно представленою графемною структурою. Проміжне місце словотвірних категорій зумовлене дериваційним зв'язком із двома типами синтаксичних одиниць (словосполученням і реченням) та оформленням мінімальними морфологічними одиницями (морфемами). Окрім синтаксичних, морфологічних та словотвірних категорій, важливим стало виокремлення міжрівневих категорійних одиниць, що відбивають взаємопроникнення двох або більше мовних ярусів.

У категорійній системі української мови своєрідне місце належить звертанню. Цей термін доречно використовувати у двох значеннях: 1) з указівкою на того, до кого звертається адресант мовлення; 2) на позначення категорії, якій притаманна сукупність змістових і формальних параметрів та графемне членування. Аналізовану категорію репрезентують чотири графеми: графема адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення, графема отримувача інформації, графема ідентифікатива, графема адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення. Їхні маркери мають різний кількісний вияв у досліджуваних текстах. Репрезентантів адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення засвідчено 68,27 %, засобів моделювання графеми ідентифікатива – 21,57 %,

грамеми отримувача інформації – 6,56 %, грамема адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення – 3,6 %.

Основні теоретичні положення цього розділу викладено в таких статтях автора: «Концептуальні засади вивчення сучасної категорійної системи» [220], «Типологія й ранжування синтаксичних категорій української мови» [221].

РОЗДІЛ 2

СЕМАНТИЧНІ Й МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ЗВЕРТАНЬ

2.1. Семантична диференціація звертань

Відповідно до дефініції звертання, лексичний діапазон цих мовних одиниць структурують дві групи: із вказівкою на особу (осіб) і персоніфікований предмет (предмети), напр.: *Красномовці слова і любителі мудрості думки не можуть належно прославити силу твою, **Михайле**...* (А. 1.10); *Тому, **святителі**, молисья Христу Богу, щоб дух вашої ревності за віру і благочестя спочив і на нас...* (А. 2.14); *Радуйся, **Хресте**, бо на тобі Христос Бог наш, волею руки розпростерши, спасіння наше звершив...* (А. 2.1). М. І. Каранська стверджує, що загальна синтаксична функція звертання полягає в називанні адресата мовлення [130, с. 105]. Н. Д. Арутюнова, досліджуючи функційний аспект звертання, указує на його двоїстий характер: «Воно [звертання. – В. О.], з одного боку, дає змогу адресату ототожнювати себе з отримувачем мовлення. З іншого боку, в апелятиві часто виражене ставлення мовця до адресата» [8, с. 355], напр.: *Радуйся, **Лаврентію**, бо ти в затворі тісному багато років подвизався* (А. 2.17); *Світлом благодаті Божої, що таємниче в тобі присутня, просвіти наші душевні почуття, **пресвятий Хресте*** (А. 2.1); *З ними ж і ми прославляємо Тебе, **Душе незбагненний**, за всі явні і таємні милості Твої...* (А. 2.2). І. П. Сусов влучно називає звертання «гарним індикатором стосунків між комунікантами» [281, с. 85]. Отже, звертання мають функційну своєрідність, можуть бути непоширеними й поширеними, структурують дві групи – назви осіб і персоніфікованих предметів.

Як відомо, лексико-семантичні групи слів, що виявляють значну значеннєву близькість, відрізняються від усіх інших об'єднань мовних одиниць, зокрема парадигматичних, які традиційно розглядають у межах однієї частини

мови, тобто з огляду на загальну категорійно-граматичну сему. Характерною рисою одиниць лексико-семантичної групи є схожість сполучуваності та широкий розвиток функційної еквівалентності. Принципова відмінність лексико-семантичних розрядів від інших угруповань слів полягає й у тому, що лексико-семантичні групи, об'єднуючи мовні одиниці з близькими й спільними значеннями, зорганізовані на базі мовних, парадигматичних зв'язків і водночас зберігають зв'язок зі світом речей і сферою понять. Отже, лексико-семантична група звертань – сукупність слів (передусім опорних у поширених звертаннях) однієї частини мови, об'єднаних інтегральним семантичним компонентом.

Розмежуванню лексико-семантичних груп слів, що експлікують категорію звертання, визначенню їхніх головних ознак присвячено роботи Е. С. Ветрової [42], М. П. Годованої [73], Є. І. Голованової [76], О. В. Гриценко [87], Н. О. Данилюк [93], І. В. Мальцева [180], В. Е. Райлянової [248], Л. В. Туровської [293], І. Ю. Шкіцької [307], К. Ф. Шульжука [312] та ін. Попри чималу кількість досліджень, проблема цілісного, системного аналізу структури та функцій звертань сучасної української мови потребує поглиблення й удокладнення, що вможливить своєрідна джерельна база – тексти акафістів, які в такому аспекті ще достатньо не простудійовані. Саме на основі вказаного корпусу фактажу доречно виявити основні лексико-семантичні групи звертань й окреслити їхні особливості.

Грамматичні праці XVIII–XIX століть не містять поділу звертань на лексико-семантичні групи. Відомі на тоді науковці стверджують, що ці мовні одиниці – виражені кличним відмінком назви предметів, до яких звертаються. Тобто лексичне наповнення категорії звертання пов'язане тільки з однією групою: «предмет». Такі міркування висловили М. В. Ломоносов [252, с. 30], О. Х. Востоков [255, с. 21], М. І. Греч [245, с. 39]. За твердженням О. О. Потебні, кличний відмінок позначає особу, якій адресовано мовлення [243, с. 157]. У такий спосіб дослідник уточнив значеннєвий потенціал

звертань, назвавши особу (осіб), хоч і не запропонував їхньої докладної лексико-семантичної диференціації.

Заслуговує на увагу семантична диференціація звертань О. О. Шахматова. Науковець розподілив субстантиви з указівкою на особу (осіб) на декілька груп: 1) назви людей за їхніми родинними стосунками (причому особи можуть перебувати, а можуть і не перебувати в родинних стосунках), напр.: *Як ангели, поживши на землі, вінець мучеництва отримали ви, **святі брати по плоті Борисе і Глібе**...* (А. 2.16); *Христос Господь і преблага Пречиста Матір Його, бажаючи явити на тобі, **отче** (=духовний отець. – О. В.), невимовне провидіння Своє про святу Почаївську гору, дарували тобі силу і премудрість* (А. 1.21); 2) назви людей за віком, напр.: *Радуйся, **отроковице**, бо Богом Отцем наперед визначено тобі бути подібною у стражданнях до Сина Його* (А. 1.18); *...благословенний Господь Бог Ізраїлів, що відвідав і сотворив визволення людей Своїх, і ти, **дитя**, пророком Всевишнього наречешся...* (А. 1.11); 3) назви людей за соціальним становищем у суспільстві й званням, напр.: *Радуйтеся, **справедливі земні судді, що у Небесного Судді виправдання і милість одержали*** (А. 2.15); *Мудреці велемовні не можуть достойно зобразити велич благодіянь, дарованих тобою, **княже**, землі твоїй* (А. 1.14) [302, с. 261–262]. Окремо науковець розглядав звертання до самого себе у «внутрішній мові» [302, с. 264].

Перші три групи, які виокремив О. О. Шахматов, стали основою сучасної лексико-семантичної класифікації аналізованих мовних одиниць.

Звертання лексико-семантичної групи «Назви людей за їхніми родинними стосунками» досить поширені в джерельній базі. Вони можуть бути нейтральними, неконотованими й стилістично маркованими. Водночас названий за спорідненими кровними або шлюбними ознаками адресат представлений інформативно точно й має нейтральну оцінку. Якщо родинна назва номінує особу, яка не належить до сімейного кола, то звертання неминуче маркує взаємостосунки між мовцями, крім того, здатне передавати почуття адресанта, виражати повагу й прихильне ставлення до співрозмовника.

Головним критерієм вибору звертання в першому випадку є ступінь споріднення, у другому – вік і стать. Особливо атмосферу довіри містять звертання обох різновидів, що містять у своїй структурі емоційні епітети, супроводжувані інтимізуючими займенниковими іменниками, прикладками, напр.: *Розумними зірками неба печерного ви є, **отці прехвальні*** (А. 2.17); *Звістку про смерть батька свого великого Володимира почувши, святий князь Борис багато плакав, взиваючи: «Горе мені, **отче мій...**»* (А. 2.16); *Радуйся, **отче Антонію**, ти уподібнився давньому Аврааму, за словом Божим добровільно з послухом, без печалі й смутку залишив рідню і родичів своїх* (А. 1.20). Конструкція «родинна назва + власне ім'я» слугує своєрідним інформаційним конкретизатором.

Дослідження джерельної бази свідчить, що звертання лексико-семантичної групи «Назви людей за їхніми родинними стосунками» функціонують у реченнях на позначення всіх чотирьох градем аналізованої категорії, напр.: *...радуйся, **наймилосердніший батьку сиріт і страждених*** (А. 1.14) (Гм. 1); *...радуйтеся, **три добродішні сестри...*** (А. 2.20) (Гм. 1); *Благодать Божя охороняє священний гріб твій, **Антонію, отче наш*** (А. 2.18) (Гм. 2); *Нині не глумління час, **брате**, а благовоління* (А. 3.21) (Гм. 2); *Мав ти, **отче преблаженний Феодосію**, велике бажання відвідати святі місця в Єрусалимі* (А. 1.20) (Гм. 3); *Проповідникам і апостолам богоносним були подібні ви, **богомудрі сестри*** (А. 2.20) (Гм. 3); ***О пресвятий і предивний отче Миколаю, утіхо всім скорботним!*** (А. 1.13) (Гм. 4); ***Обраний чудотворцю і предивний угоднику Христів, скорий помічнику і молитвенику наш, преподобний отче Серафиме!*** (А. 1.22) (Гм. 4).

Семантичною домінантою групи «Назви людей за віком» є суб'єктивно-оцінювальна мовна характеристика адресата адресантом, у якій зацентовано на зовнішніх рисах того, до кого звертаються. Збагачення раціонального визначення номінанта оцінним компонентом утворює нову семантичну конструкцію. З огляду на власний смак, світогляд та ін., мовець звертає увагу на певні характеристики особи, до якої апелює. Звертання,

що позначають родинні зв'язки, використовують як шанобливу формулу. Позитивні (меліоративні) формулювання передають дружню, довірливу атмосферу спілкування; негативні (пейоративні) – сигналізують про конфліктну ситуацію. Метафоризовані назви, прикладки як засіб експресії виражають щирість почуттів, насиченість емоцій, іманентну інтенцію, напр.: *Радуйся, Юліаніє діво, лілеє прекрасна, бо проросла ти в земному Христовому саду* (А. 2.17); *Радуйся, мученику немовля, бо за Христа від Ірода безумного ти чашу смерті прийняв* (А. 2.17).

Звертання лексико-семантичної групи «Назви людей за віком» не становлять продуктивної групи в текстах акафістів: зрідка вони функціонують як маркери грамем адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення (Гм. 1), ідентифікатива (Гм. 3) і тільки в переносному значенні як засоби експлікації адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення (Гм. 4), напр.: *...тієї благодаті не позбав і нас, добра діво Варваро...* (А. 1.18) (Гм. 1); *Радуйся, немовля мученику Іоане...* (А. 2.17) (Гм. 1); *Премудрості Божої вмістилищем була ти, непорочна отроковице* (А. 3.18) (Гм. 3); *Мудрістю своєю ти перевершила земних мудреців, отроковице непорочна* (А. 3.19) (Гм. 3); *О всеблагий отче і просвітителю наш! Зглянься на немощі наші...* (А. 1.14) (Гм. 4); *Обраний Господом, благий раб і вірний, угоднику Христів, преподобний отче наш Іове!* (А. 1.21) (Гм. 4). Висловлення із маркерами грамами отримувача інформації, які належать до лексико-семантичної групи «Назви людей за віком», у досліджуваній джерельній базі не засвідчені.

Лексико-семантичні репрезентанти групи звертань «Назви людей за соціальним станом у суспільстві й званням» чітко кваліфікують адресата як члена суспільства, указують на місце одержувача інформації в суспільстві або увиразнюють сформовану певними суспільно-життєвими подіями і явищами громадську думку. Мовець уживає слова оцінного ставлення відповідно до наявних у суспільстві соціальних норм; національних, політичних, економічних і культурних чинників; масової свідомості суспільства

та ін. Евалюативні одиниці, метафори, прикладки, інтимізовані займенникові іменники дають змогу мовцеві виразити в експліцитній формі своє ставлення до адресата. Наприклад, автори акафістів святому рівноапостольному князю Володимиру й святій рівноапостольній княгині Ользі так прославляють указаних угодників Божих: *о прехвальний і предивний рівноапостольний великий княже Володимире; благовірний княже наш; всехвальний княже наш* (А. 1.14); *свята рівноапостольна княгине Ольго, богомудра; премудра володарко народу землі Руської; О свята рівноапостольна княгине Ольго, першоугодице руська, тепла за нас перед Богом заступнице і молитовнице!* (А. 1.15).

Аналіз фактичного матеріалу дає змогу стверджувати, що звертання, які належать до лексико-семантичної групи «Назви людей за соціальним станом у суспільстві й званням», функціонують зрідка, але репрезентують усі грами аналізованої категорійної величини. Напр.: *Радуйтеся, святі царі і князі, що на землі благочестиво царювали і Небесне Царство успадкували* (А. 2.15) (Гм. 1); *...радуйтеся, добрі градоправителі, що сподобилися перебувати в Небесному граді* (А. 2.15) (Гм. 1); *Чоловіколюбний Господь ...послав за молитвою твоєю, пророче, і словами вуст твоїх на спраглу землю рясний і мирний дощ* (А. 2.11) (Гм. 2); *Оспівуючи твої чудеса, святителю* (митрополите. – О. В.) *Димитрію, прославляємо Бога, що дарував тобі таку силу зцілень* (А. 3.14) (Гм. 2); *Світлосяйне світило, що просвіщає своїм сяйвом усю країну твою, ти є, достохвальний княже Володимире...* (А. 1.14) (Гм. 3); *...святі ієрархи, ви словом і житієм світло засяяли* (А. 2.15) (Гм. 3); *О святий угоднику Христів і чудотворче Іоане воїне!* (А. 3.16) (Гм. 4); *О великий угоднику Божий, богообраний і богопрославлений, рівноапостольний княже Володимире!* (А. 1.14) (Гм. 4).

У сучасній лінгвістиці знайшла свій розвиток ще одна думка О. О. Шахматова. Мовознавець розмежував звертання на ті, що не викликають якого-небудь супровідного уявлення, і ті, що визначають ставлення мовця до співрозмовника. До другої групи мовознавець зарахував пестливо, негативно

й іронічно марковані звертання [302, с. 263–264], напр.: *Радуйся, приємне молитви кадило* (А. 1.5); *Радуйся, предивної духмяності лілеє пустельна* (А. 1.22); *Радуйся, світлоносний і невмовкний заступнику спасіння мого* (А. 2.10); *...відійдіть від Мене, прокляті, у вогонь вічний, приготовлений дияволу і ангелам його* (А. 1.2). (Іронічні звертання відсутні в текстах акафістів). Подібне міркування висловлював І. К. Білодід, який виділив два функційних типи звертань: власне звертання, які називають конкретних адресатів мовлення, та звертання як інтимізовані вирази (в імперативі й індикативі) [283, с. 225–227]. Вияви мовної інтимності характерні для українців. Експресивна функція інтимізованих засобів актуалізує диференційні семи, допомагає підтримати контакт зі співрозмовником, демонструє емоційну оцінку, надає мові виразності. Особливо збагачують значення апелятивної одиниці оцінювальними відтінками, негативними або позитивними конотаціями, за висновком Л. А. Данклина, займенникові іменники [325].

Услід за О. О. Шахматовим свій внесок в історію виокремлення лексико-семантичних груп звертань зробив О. М. Пешковський, який назвав два різновиди розгляданих мовних одиниць: «лицо или предмет» і зазначив, що в мовленні звертання стає естетичним або риторичним центром [236, с. 407]. Лінгвістичні довідкові видання пояснюють поняття «риторичний» як «піднесений, переповнений словами й виразами, розрахований на привертання уваги та підсилення враження від висловленого» [71, с. 237; 178, с. 356]. Думка О. М. Пешковського про риторичну особливість звертання отримала подальший розвиток. Науковці вважають, що адресата в мовленні репрезентують власне-звертання, напр.: *Радуйся, Антонію* (А. 1.20) (Гм. 1); *Благодать Духа Утішителя, що вилилася на голови вірних в образі язиків вогненних, швидко виточилася з вуст твоїх, Петре, словом вогненным* (А. 2.12) (Гм. 2); *Богоданим зіркам уподібнилися ви, Віро, Надіє і Любове* (А. 2.20) (Гм. 3); *О свята премудра і всехвальна мученице, невісто Христова Параскево! Від благоговійних сердець піднесену тобі, хоч і недостойну, похвальну пісню цю прийми від нас* (А. 3.19) (Гм. 4), а також риторичні, напр.:

Дивися, душе моя, кінець наближається, близько біля дверей Суддя (А. 3.13) (Гм. 1).

Власне-звертання, за окресленням Н. О. Данилюк, спрямовані до особи [93, с. 33]; за тлумаченням П. С. Дудика, називають особу (осіб), до якої (яких) звертається співрозмовник і спонукує до певної дії, відповіді [102, с. 269–270]. За свідченням О. Д. Пономарева, по-перше, власне-звертання домінують у діалогічному та полілогічному мовленні й залежно від емоційного стану співрозмовників можуть бути нейтральними або яскраво забарвленими, по-друге, такі звертання розраховані на реакцію адресата [241, с. 205]. Отже, власне-звертання є назвами конкретних адресатів мовлення, формами вольового виявлення мовця. Вони набувають означених властивостей у зв'язку з тим, що є компонентами безпосереднього звертання однієї особи до іншої. Стаючи формами вольових виявлень мовців, такі звертання повинні викликати реакцію-відповідь [283, с. 225].

Риторичні звертання, за дефініцією О. Д. Пономарева, характерні для монологічного мовлення. Указані конструкції використовують як стилістичний засіб із метою емоційно напруженого опису події, для вироблення в читачів або слухачів очікуваного ставлення до зображеного; для відбиття почуттів, міркувань, настрою мовця. Науковець виділяє декілька лексико-семантичних груп риторичних звертань: 1) назви людей; 2) назви інших живих істот; 3) імена історичних осіб; 4) назви явищ природи; 5) абстрактні й конкретні поняття [241, с. 205]. Н. О. Данилюк вважає, що риторичні звертання стосуються тварин, рослин, явищ природи, абстрактних понять та ін. [93, с. 33]. Зокрема, у фольклорних творах дослідниця виділяє групи риторичних звертань, що називають: 1) світила, явища природи; 2) географічні об'єкти; 3) рослини; 4) птахи й тварини; 5) предмети побуту; 6) частини тіла людини; 7) абстрактні поняття [93, с. 35–36].

Окрім проаналізованих, О. Д. Пономарів виокремлює напівриторичні звертання, в яких поєднані особливості власне-звертань і риторичних звертань. Такі мовні одиниці позначають конкретних осіб, спонукаючи їх до певних

відповідей, і водночас відбивають емоційний стан адресанта [286, с. 295], напр.: *Прийдіть, благословенні Отця Мого, успадкуйте приготоване вам Царство від створення світу* (А. 2.8).

Досліджувані тексти засвідчують, що використані в них звертання є репрезентантами кожної з трьох перерахованих груп (власне-звертань, риторичних і напівриторичних звертань). Оцінка очікування чи ні адресантом відповідних дій, результатів від прохання, від заклику до Бога, до Діви Марії, до всіх святих залежить від духовності дослідника. Атеїст і християнин дадуть діаметрально протилежні відповіді. Власне-звертання становлять групу лексем чи їхніх сполук з указівкою на особу (осіб); риторичні звертання виявляють різноманітне лексико-семантичне варіювання й зазвичай супровідне забарвлення.

Комунікативна функція власне-звертання впливає на те, що воно іменує конкретну особу чи осіб. Одним із найпоширеніших способів привернути увагу співрозмовника для встановлення контакту є ввічливі звертання на ім'я, на ім'я та по батькові. Перша форма засвідчує близькі стосунки, її можуть посилювати демінутивні (з улесливо пестливим ставленням адресанта до адресата) й гіпокористичні (із фамільярними, приятельськими нюансами) варіанти. Друга – має відтінок офіційності. При цьому ім'я по батькові завжди перебуває в постпозиції стосовно особового імені. Іноді для засвідчення поваги людину іменують лише по батькові. Такий варіант зумовлений калькуванням із російської мови. Офіційна форма – ім'я, по батькові, прізвище, тобто повне (трислівне) іменування людини, прийняте в Україні, – фактично і юридично ототожнює особу як члена суспільства, виконує оцінювальну функцію в громадській практиці, її використовують у текстах вищої юридичної обов'язковості. Останнім часом спостерігаємо тенденцію вживання власних імен і прізвищ без імен по батькові. Це стосується як неофіційного спілкування, так і діловодства, напр.: за розпорядженням МОН, у документах можливо використовувати ім'я (ініціал) і прізвище на позначення посадовців.

Маркерами близьких стосунків із відтінком розмовного стилю мовлення слугують звертання-псевдоніми й звертання-прізвиська, які різноманітно інтерпретують особисті імена й прізвища, змістовно-творчо й конструктивно-глибоко інформують про носія антропоніма, передаючи людські взаємини; мають ознаки неофіційності, факультативності, вторинності. Для використання псевдоніма замість особового імені, отриманого при народженні, є безліч причин. Під псевдонімом людина може приховувати немилозвучність прізвища, ховатися від недоброзичливців або численних поклонників (що вказує на персональну скромність). Псевдонім – це нове ім'я, це акт переосмислення себе, своєрідна візитна картка. Н. М. Павликівська наголошує, що зазначений різновид антропоніма використовували в різні епохи й у різних народів [227, с. 135]. Фамільярні, наївні, насмішкуваті, дошкульні, іноді принизливі прізвиська зазвичай відбивають головні особливості зовнішності людини, її яскраві риси характеру, специфічність, вчинки, поведінку, звичаї, професію, рід занять, уподобання, стосунки в колективі, події в житті, національну належність; виражають погляд адресанта на світ речей, виявляють його життєву позицію, своєрідність мислення, загальний інтелектуальний рівень; віддзеркалюють фамільярно-побутові стосунки. Прізвиська, за визначенням М. Н. Дуйчака, завжди мотивовані [103, с. 58]. Отже, четверту лексико-семантичну групу звертань «Прізвища, імена, імена по батькові, псевдоніми й прізвиська» формують антропоніми, основною функцією яких є номінативно-ототожнювально-диференційна, серед периферійних виділимо культурологічну й експресивну. Останню посилюють інтимізовані займенникові іменники, метафори, прикладки, що увиразнюють асоціативно-образне осмислення й сприйняття.

У текстах акафістів зазначену лексико-семантичну групу репрезентують звертання тільки на ім'я, що маркують усі чотири грамами, напр.: *Ісусе, освіти мене темного* (А. 1.3) (Гм. 1); *Радуйся, Юрію, великий Переможцю* (А. 1.17) (Гм. 1); *Ангели і люди нині дивуються подвигам твоїм, преподобний Іове* (А. 3.22) (Гм. 2); *Новими і дивними угодинками Божими побачив вас світ*

християнський, преподобні Іове і Феодосію (А. 3.22) (Гм. 3); *Має тебе, архангеле Михайле, весь рід християнський за великого заступника і дивного у битвах із супротивниками помічника* (А. 1.10) (Гм. 3); *Розумом твоїм усе добре відаючи, ти, богомудра Ольго, пізнала, що ідоли, створені людськими руками, не є богами...* (А. 1.15) (Гм. 3); *О великий Іоане!* (А. 1.12) (Гм. 4); *Свята славна і всехвальна великомученице Христова Варваро!* (А. 1.18) (Гм. 4). Нагадаємо, що такий варіант звертання спрямований не тільки на встановлення близького контакту, а й виражає прихильність і симпатію, бажання гармонізувати й інтимізувати розмову.

Назви людей у класифікації лексико-семантичних груп звертання були об'єктом дослідження А. П. Загнітка, який об'єднав усі найменування в загальну групу «Власні назви» [1145 с. 268], К. Ф. Шульжука, котрий виділив: 1) прізвища, імена, імена по батькові, псевдоніми й прізвиська; 2) назви людей за їхніми родинними стосунками; 3) назви осіб за соціальним станом, класовою належністю, посадою, званням, титулом тощо; 4) назви людей за професією, спеціальністю; 5) назви осіб за національністю, місцем їхнього мешкання [312, с. 175–176]. На нашу думку, класифікація цього науковця вичерпна й найдокладніша, проте з огляду на специфіку аналізованої джерельної бази вважаємо за потрібне доповнити її групою «Назви людей за віком» (про що вже йшлося попереду), а групи «Назви осіб за соціальним станом, класовою належністю, посадою, званням, титулом» і «Назви людей за професією, спеціальністю» потребують деякого уточнення.

Найменування людини за професією / спеціальністю привертало чималу увагу лінгвістів. Наприклад, І. В. Желябова запропонувала об'єднати мовні одиниці аналізованого різновиду за такими ознаками: 1) за родом занять, 2) за ремеслом, 3) за професією [111, с. 121]; О. Й. Голованова – 1) за професією, 2) за посадою, 3) за спеціальністю, 4) за родом занять [76, с. 32]. З цього випливає, що, називаючи суб'єкт за його професійною діяльністю, адресант співвідносить адресата або з роботою, яка полягає у виконанні певних обов'язків службовця в установі чи на підприємстві

(якщо особу характеризують за посадою); або з трудовою діяльністю, яка потребує певних знань та навичок і є для цієї людини джерелом існування (за професією); або зі сферою трудової діяльності, зі стадією виробничого процесу, із застосованим інструментом, устаткуванням (за спеціальністю); або з працею, що є джерелом існування, не потребує певної підготовки, тренування (за родом занять), чи потребує попереднього навчання, тому що базується на дрібному ручному виробництві й пов'язана з особистою майстерністю ремісника (за ремеслом) [111, с. 121; 287, с. 574, с. 600]. Позначення особи за професійною діяльністю характеризує номінанта точно, але поверхнево. До глибинних ознак належать загальне поняття самої дії, інструмента для виконання дії та результату (предмета, продукту) діяльності. Авторська модальність у структуруванні реальної мовної картини залежить від уживання або нехтування такими мовними засобами, як емоційні епітети, інтимізовані займенникові іменники, прикладки та інші. Повертаючись до класифікації лексико-семантичних груп звертань К. Ф. Шульжука, зауважимо, що назви осіб за посадою з огляду на лексичні параметри більш тяжіють до групи «назви людей за професією, спеціальністю»: на відміну від посади, професії та спеціальності поняття «соціальне становище», «класова належність», «титул», «звання» не пов'язані з професійною діяльністю людини. По-друге, тому що маркери «посада», «професія», «спеціальність», «заняття», «ремесло» належать до професійної сфери, пропонуємо позначити наступну групу звертань «Назви людей за професійною діяльністю». Уживання звертань описаної групи нехарактерне для акафістів, приклади їхнього функціонування поодинокі, напр.: *Радуйся, Григорію, ікон святих благоговійний художнику* (А. 2.17) (Гм. 1); *Радуйтеся, праведні землероби, що в простоті серця і незлобливості Богу послужили* (А. 2.15) (Гм. 1); *Вибраний страстотерпче Христів і лікарю благодатний, що задарма подавав недужим зцілення, піснями за це прославляємо тебе, заступника нашого* (А. 1.16) (Гм. 3); *О великий Христів угоднику і преславний цілителю, великомученику Пантелеймоне!* (А. 1.16) (Гм. 4). Звертання, які реалізують

лексико-семантичну групу «Назви людей за професійною діяльністю», не виявлені у висловленнях із маркерами грамеми отримувача інформації.

З метою спонукання до активного сприйняття й переконливого осмислення, досягнення емоційного контакту й залучення до діалогу автори аналізованих текстів максимально й ефективно використовують експресивні засоби. Описово-оцінними епітетами рясніє кожне закликання, акцентуючи на співпереживанні, забезпечуючи глибоке розуміння змісту, допомагаючи створити яскраві образи.

Лексико-семантичну групу звертань «Назви осіб за національністю, місцем їхнього мешкання», запропоновану К. Ф. Шульжуком, структурують іменники, що експлікують асоціативний зв'язок мовної та позамовної дійсності. Номінативні одиниці зазначеної групи сформовані під впливом або власної назви місця проживання; або різновиду природного чи штучного об'єктів; або назви дій, пов'язаних зі зміною / появою / втратою місця проживання. На утворення вказаних іменників впливають і традиції етносу в часовому вимірі, і його культура, і навіть психологічні настанови, функціональний стиль мови. У структуруванні семантики таких слів Д. М. Шмельов виокремлює лінійну (синтагматичну) й ієрархічну (парадигматичну) кореляції, а також «третій вимір лексичного значення слова» – дериваційно-асоціативні (епідигматичні) зв'язки [309, с. 191]. Ототожнювальне, сигніфікативне й денотативне значення звертань – назв осіб за національністю, місцем їхнього мешкання можуть посилювати, відтінкове змінювати прагматичні нюанси, в яких виявляється ставлення адресанта до адресата. Уживання звертань описаної лексико-семантичної групи загалом поширене в українській мові, але в текстах акафістів не зафіксовано жодного прикладу.

Продовжуючи аналіз найширшої класифікації лексико-семантичних груп звертань, яку запропонував К. Ф. Шульжук, звернемо увагу на ще неназвані групи: 1) назви різних частин тіла; 2) назви демонологічних та міфічних істот; 3) назви тварин і птахів та їхні клички; 4) назви рослинного світу; 5) назви небесних тіл, явищ природи; 6) географічні назви; 7) абстрактні поняття

(моральні якості, переживання, психічний стан, почуття тощо); 8) збірність, сукупність когось (чогось); 9) загальновідомі поняття культури й мистецтва [312, с. 175–176]. А. П. Загнітко вважає, що до основних груп звертань належать (крім указаної групи «Власні назви»): 1) позначення частин тіла; 2) назви птахів і тварин; 3) назви предметів навколишнього світу; 4) абстрактні назви [115, с. 268]. Керуючись попередніми напрацюваннями в стилістиці й синтаксисі української мови, виокремимо найчастіше вживанні лексико-семантичні групи звертань і визначимо їхні основні характеристики.

Звертання – назви тварин і птахів та їхні клички належать до риторичних. Вони репрезентують конкретні предмети, а також, виявляючи полісемантизацію, здатні до метафоричного переосмислення й набуття переносного значення; можуть позначати поведінку людини, її емоційний стан, моральні якості, зовнішність, життєві ситуації. Характерні, домінантні риси диких і свійських тварин, птахів, комах, риб, рептилій стають відправною точкою абстракції. Експресивні семантико-стилістичні відтінки зазначених звертань надають мові образності й емоційності, формують і моделюють у свідомості людини яскравий, барвистий відбиток когось або чогось, а «національно-культурний компонент лексичного значення як універсальне в ньому нашарування, відбиває унікальні денотативні, сигніфікативні та конотативні ознаки референта, породжені етнокультурною специфікою його сприйняття і відтворення у слові» [32, с. 56]. Приклади зі звертаннями лексико-семантичної групи «Назви тварин і птахів та їхні клички» в текстах акафістів не зафіксовані.

Не розраховані на відповідь звертання лексико-семантичної групи «Назви рослинного світу» додають мовленню експресивності, образності, асоціативності, естетичної вмотивованості. Будучи символом, розпізнавальним знаком, зазначені звертання привертають увагу до адресата; крізь призму оцінки суб'єкта, відповідно до його психологічного й емоційного станів, формують прихильне або вороже ставлення до співрозмовника. За висловленням В. В. Жайворонка, оживлення, одухотворення й олюднення

природи – це неперевершені зразки етносимволіки слова й виразу [108, с. 3]. Флористична семантика трансформує в комунікативно-мовленнєвий акт думки й мрії, страждання й захоплення, актуалізує уявлення. Звертання визначеної групи в акафістах не виявленні.

Лексико-семантична група «Назви небесних тіл, явищ природи» репрезентує звертання, на перший погляд, ототожнювально й безпосередньо. Але щодо назв небесних тіл, то треба зазначити, що особа, яка знає історію найменування вказаних об'єктів, може повідомити про час появи цієї назви, її історію: всі давно знайомі сузір'я одержали міфологічне осмислення, зображаючи життя тогочасних людей; на зміну міфологічному принципу іменування прийшли географічний, а потім антропонімний. При цьому загальновідомі позначення космічних об'єктів репрезентують народну мовотворчість, оскільки наукові номінації складаються з буквених і цифрових індексів: «Народ переніс на небо найважливіші реалії свого життя» [133, с. 46]. По-друге, поширеність і популярність звертань – назв небесних тіл і явищ природи пояснює бажання емоційно й образно, яскраво й оригінально, естетично висловити думку, наповнити мову найрізноманітнішими поетичними асоціаціями, стилістично її забарвити для посилення психологічного сприйняття, напр.: *Співай же Господеві, **вся земле**...* (А. 1.1.). Проте такі структури найменш уживані в досліджуваних текстах.

Звертання лексико-семантичної групи «Географічні назви» слугують знаками для чіткого й точного розрізнення географічних об'єктів (частин світу, держав із їхніми адміністративними одиницями й населеними пунктами, територій із лісами, луками, полями й урочищами, гір і водних об'єктів). Топонімне значення власних географічних назв (топонімів і гідронімів) важливе, але поверхове. Глибинним є етимологічне розуміння номінацій, що відбивають національну, еволюційну мовотворчість людей, духовну культуру народу, історичні, економічні, соціальні реалії та специфіку їхнього позначення. Звертання вказаної групи не функціонують в акафістах.

Звертання лексико-семантичної групи «Назви демонологічних та міфічних істот» репрезентують моделі лексем уявлюваного світу, які внаслідок емпіричної сукупності здобутих у житті знань і вмінь тотожні з номінаціями реального матеріального світу й цілком зрозумілі індивіду, тобто відносно реальні. Це найменування уявних об'єктів «будь-якої сфери ономастичного простору в міфах і казках» [239, с. 124]. За баченням В. А. Вересаєва, імена міфологічних персонажів мають власне значення, «бо у свідомості народу вони пов'язані з логіко-предметними рядами лексики вигаданих об'єктів і займають відповідне місце в конкретній лексико-семантичній групі номінацій» [40, с. 6]. Для надання власної емоційно-експресивної оцінки учасник комунікативно-мовленнєвого акту може непрямо співвідносити з конкретним денотатом певну міфолексему-найменування, яке стає символом [200, с. 40], зіставляючи, а потім і синтезуючи сутності, співвіднесені з різними логічними системами, зумовлюючи продуктивність метафори як засобу утворення нових найменувань у сфері позначення об'єктів невидимого світу [288, с. 29]. Православно-християнське переконання дослідників слугує підґрунтям того, що вказані моделі звертань у текстах акафістів не використовують.

Увиразнюючи образність мовлення, розширюючи його асоціативне тло, звертання з позначенням різних частин тіла демонструють бажання людини співвідносити свою оцінку адресата з усвідомленням необхідності різних частин тіла для життя й трудового процесу індивіда. Двоплановість указаних звертань допускає семантичну трансформацію, алегоричне переосмислення початкового змісту слів чи словосполучень. Специфіка світовідчуття й світобачення народу, його інтелектуально-емоційний досвід й духовна культура формує розгалужену систему переносних значень позначених об'єктів позамовної дійсності. Наприклад, О. О. Селіванова виокремлює для українського етносу такі стереотипні одиниці: 1) голова – предикат фізіологічної та мисленнєвої дії, пам'яті, психічних і емоційних станів людини, її поведінки, розумових здібностей, життя й смерті; 2) око – спектр зорового

сприйняття, знання, спостережливість, досвідченість, кмітливість, знаки людської поведінки, експресивне позначення психоемоційних і фізіологічних станів; 3) вухо – слухове сприйняття; 4) ніс – підсвідоме, інтуїтивне передбачення, чванливість, уподібнення до гострого предмета [257, с. 86]. За дослідженням Р. М. Вайнтрауба, фразеологізми із соматичним компонентом становлять близько 30 % фразеологічного фонду будь-якої мови [36, с. 162]. В акафістах звертання лексико-семантичної групи «Назви різних частин тіла» не представлені.

Образно-ситуативна вмотивованість звертань, які позначають специфічні поняття культури й мистецтва, викликають у свідомості людини виразні уявлення, властиві для певної культури. Вербалізовані предмети й поняття, за поясненнями В. С. Виноградова, знаходять матеріалізоване вираження в компонентах значень слів, у відтінках слів, в емоційно-експресивному забарвленні, у внутрішній словесній формі та ін. [48, с. 37]. Національно-марковані звертання лексико-семантичної групи «Загальновідомі поняття культури й мистецтва», виконуючи кумулятивну й адаптувальну функції та відображаючи соціокультурну належність мовця, розкривають свій предметний і логічний зміст за допомогою стійких асоціацій. Звертання зазначеної групи також не функціонують в аналізованих текстах.

Про субстантиви – назви неістот слушно думку висловив Ш. Баллі. Тлумачення науковця варто пов'язати й із потрактуванням лексико-семантичних груп звертань – репрезентантів указанного семантичного різновиду: «Людина завжди прагне одухотворити все, що її оточує. Вона не може уявити собі, що природа мертва та бездушна; її уява постійно наділяє життям неживі предмети, але це ще не все: людина постійно наділяє предмети навколишнього світу рисами та прагненнями, властивими її особистості» [13, с. 221].

Звертання з абстрактною семантикою перебувають на перетині мови й свідомості, мовлення й думки [240, с. 16]; вони виходять за межі мовних категорій із реалізацією в позамовних сферах [116, с. 16–21]. Не маючи

конкретно-матеріального вияву, названі звертання співзвучні з внутрішнім світом людини, її психічним і духовним станами, почуттями й емоціями; виявляють фізичні якості, особливості поведінки, риси характеру та інтелектуальний рівень осіб; указують на перебіг різноманітних дій і процесів та їхню часову протяжність; визначають ознаки й властивості; здійснюючи комунікативну й пізнавальну функції, передають у слові узагальнене й осмислене. Абстрактні звертання-іменники формують опозицію конкретним звертанням-іменникам, відтворюючи в морфологічних формах граматичну й реальну предметність, периферію й центр іменника [18, с. 19] за тотожності синтаксичних функцій абстрактних і конкретних іменників [50, с. 47]. Глибокий суб'єктивний характер звертань з абстрактним значенням, певні емоції, бажання, почуття, волевиявлення найяскравіше представлені в конструкціях «звертання + інтимізовані займенники / метафори / прикладки». Приклади зі звертаннями лексико-семантичної групи «Абстрактні назви» в акафістах поодинокі, напр.: *Але прийди, **окаянна моя душе**, з плоттю твоєю, сповідайся Сотворителю всіх і взивай до Нього зі сльозами* (А. 3.13) (Гм. 1); *Горе мені, **раю, раю мій прекрасний*** (А. 3.13) (Гм. 2); *Плач же і ти, **душе моя**, піднімися до Бога...* (А. 3.13) (Гм. 3).

Осібного коментаря потребують звертання зі значення сукупності, які маркують розчленовану безліч об'єктів, їхню кількісно невизначену єдність, що має схожі ознаки. Мовні одиниці цього різновиду виражають збірність, сукупність лексично, але не словотвірно [47, с. 131; 314, с. 70]. У текстах акафістів натрапляємо тільки на одну структуру з таким формальним репрезентантом звертання, напр.: *Прийдіть, **христоімениті люди*** (А. 2.1) (Гм. 1).

Запропоновані характеристики основних лексико-семантичних груп звертання засвідчують, що вибір цих мовних одиниць залежить від сфери їхнього вживання, комунікативної ситуації, людського фактора тощо. Апелюючи до співрозмовника, адресант ототожнює співбесідника з кимось чи чимось, виражає своє ставлення до нього, повідомляє про стосунки з ним,

тобто дає йому суб'єктивну оцінку, зазвичай керуючись загальноприйнятими традиціями й правилами мовного етикету. Уся ситуація спілкування стає процесом розумової та мовленнєвої діяльності певного проміжку об'єктивної дійсності.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що в запропонованих науковцями класифікаціях найчастіше представлені такі лексико-семантичні групи звертань (додаток Г):

- 1) прізвища, імена, імена по батькові, псевдоніми й прізвиська [115, с. 268; 276, с. 164; 312, с. 175];
- 2) назви людей за їхніми родинними стосунками [93, с. 36; 276, с. 164; 302, с. 261; 312, с. 175];
- 3) назви людей за віком [302, с. 262];
- 4) назви осіб за соціальним та майновим станами, класовою належністю, званням, титулом тощо [93, с. 36; 302, с. 262; 312, с. 175];
- 5) назви людей за професійною діяльністю [312, с. 175];
- 6) назви осіб за національністю, місцем їхнього мешкання [93, с. 36; 312, с. 175];
- 7) назви тварин і птахів та їхніх кличок [93, с. 35–36; 115, с. 268; 276, с. 164; 312, с. 175];
- 8) назви рослинного світу [93, с. 35–36; 115, с. 268; 312, с. 176];
- 9) назви небесних тіл, явищ природи [93, с. 35–36; 115, с. 268; 241, с. 205; 312, с. 176];
- 10) географічні назви [93, с. 35–36; 312, с. 176];
- 11) назви демонологічних та міфічних істот [312, с. 176];
- 12) назви різних частин тіла [93, с. 35–36; 115, с. 268; 312, с. 176];
- 13) загальновідомі поняття культури й мистецтва [312, с. 176];
- 14) абстрактні поняття (моральні якості, переживання, психічний стан, почуття тощо) [93, с. 35–36; 115, с. 268; 241, с. 205; 312, с. 176],
- 15) збірні назви, найменування сукупності когось (чогось) [312, с. 176].

У текстах акафістів зафіксовані звертання таких лексико-семантичних груп (додаток Г):

1) прізвища, імена, імена по батькові, псевдоніми й прізвиська, напр.: *Маріє, відходжу до Отця Мого й Отця вашого, і Бога Мого й Бога вашого* (А. 1.1); *Маючи серце, як землю родючу, шанобливо прийняла ти, Ольго, насіння святої віри, пізнавши Христа Бога істинного* (А. 1.15);

2) назви людей за їхніми родинними стосунками, напр.: *Радуйтеся, одноклубні сестри, трьом чеснотам тезоімениті* (А. 2.20); *Вибрані й всехвальні страстотерпці Христові Борисе і Глібе, благословенні діти просвітителя нашого рівноапостольного Володимира, ви від ідолського нечестя до чудесного світла віри Христової прийшли і кров пролили за віру у Христа Бога нашого* (А. 2.16);

3) назви людей за віком, напр.: *Як світлосяйну свічку, на Небесному свічнику перед Пресвятою Тройцею поставлену, бачимо розумними очима тебе, свята діво Варваро* (А. 1.18); *Світлосяйним світильником істинного світла, суцям на землі, являєшся ти, богообрана отроковице* (А. 3.18);

4) назви осіб за соціальним та майновим станами, класовою належністю, званням, титулом тощо, напр.: *Усе єство ангелів, охоронців роду людського, прославило тебе, благовірний княже* (А. 1.14); *Діоклетіан і жерці ідолські, почувши від тебе слова премудрості, запалали на тебе злобою, найбільше після того, коли ти сказав: «О царю! Навіщо ти даремно мене мучиш...»* (А. 1.17);

5) назви людей за професійною діяльністю, напр.: *...радуйся, благоспівстраждальний лікарю, що зцілення благодатні подаєш* (А. 1.16); *Радуйся, Даміане, цілителю безкорисливий* (А. 2.17);

6) назви небесних тіл, явищ природи, напр.: *Земле, почув голос, що кається перед Богом* (А. 3.13);

7) абстрактні поняття (моральні якості, переживання, психічний стан, почуття тощо), напр.: *Йди ж і ти, душе моя, до Джерела життя, щоб не зав'язнути в сітях беззаконня...* (А. 3.13);

8) збірні назви, найменування сукупності когось (чогось), напр.: *Прийдіть, христоімениті люди* (А. 2.1).

Аналіз дібраного матеріалу (5532 мовні одиниці) дає змогу констатувати, що із виділених науковцями п'ятнадцяти груп тільки вісім засвідчені в акафістах, частина з яких репрезентована незначною кількістю, подекуди тільки одним випадком слововживання. Отже, з огляду на специфіку основної джерельної бази можемо стверджувати, що дібраний методом суцільного виписування фактичний матеріал не зовсім відповідає висунутим дослідниками канонам і запропонованим класифікаційним семам. Поетична мова акафістів, хоча й загалом традиційна, має доволі багато індивідуальних рис.

Алегорія, метафора, символ – помітні способи двопланової номінації звертань у богослужбових піснеспівах. Наприклад, у реченнях *Радуйся, преславний світильнику Церкви* (А. 1.16); *...радуйся, храме Бога освячений* (А. 1.16); *...радуйся, тверда для скорботних стіно* (А. 1.16) оспівано святого великомученика й цілителя Пантелеймона, якого порівнюють зі світильником, храмом, стіною. А в реченнях *Радуйся, щите, піднесений на охорону благочестя* (А. 1.17); *...радуйся, мечу, піднятий на посічення нечестя* (А. 1.17); *...радуйся, стовпе віри* (А. 1.17); *...радуйся, стіно й утвердження Христової Церкви* (А. 1.17) майстри слова уподібнюють святого великомученика Юрія щиту, мечу, стовпу, стіні. Зауважимо, що алегоричне (втілення абстрактного розуміння в конкретному художньому образі), метафоричне (розкриття сутності одних явищ та предметів через інші за схожістю чи контрастністю), символічне (усталене знакове зображення, що має зв'язок з відповідним поняттям) значення звертань можуть накладатися й лише добре знання релігійного контексту дає змогу визначити: це накладання ситуативне чи стійке, постійне.

Серед очевидних ознак – велика кількість власних іменних звертань у текстах богослужбового піснеспіву. Особливе ставлення християнських авторів до власних імен висловив Григорій Ниський (335–394 рр.): «...жодне ім'я саме собою не має істотної самотійності», але «...будь-яке ім'я є деякою

ознакою й знаком якої-небудь сутності й думки, що самі собою не мисляться й не існують» [86, с. 495]. Для пізнавальної цінності власного імені, за словами відомого німецького філософа Г. Фреге, важливе не тільки його справжнє значення, але і його сенс, тобто виражене в ньому судження [327, с. 50], напр.: ...*бо Творець неба і землі обрав Тебе, Пречиста* (А. 1.5); *Радуйся, Царице, бо Ти над усіма Царюючого носила* (А. 1.6); *Ангелів Творче і Господи Небесних Сил, просвіті розум мій і відкрий уста мої на похвалу пречистого імені Твого* (А. 1.3); *Господи мій, Господи, Агнче Божий, що взяв гріхи світу, візьми від мене тягар важких гріхів моїх* (А. 2.4). Свої почуття до Всемогутнього Бога-Отця, Господа Ісуса Христа, Святого й Животворчого Духа, Пресвятої Тройці, Животворчого Хреста Господнього, Пресвятої Богородиці, святих Безплотних Сил, усіх святих християнські гімнографи намагалися висловити за допомогою слів, які надалі отримали назви «поетоніми» та «теоніми».

Тлумачачи специфіку поетонімів, В. М. Калінкін зазначає, що «поетонім завжди має якусь особливість, що дає змогу певною мірою співвідносити його зміст із поняттям апелятива, який є основою цього імені; поетонім-антропонім завжди виявляється адекватним прагненню автора зробити ім'я відповідним його внутрішній сутності...» [128, с. 122]. Наприклад, *Многомилостивий* (А. 1.1), *Чоловіколюбче, Неосяжний* (А. 1.3), *Владичице, Богомати, Всеблага* (А. 1.7) – це імена Ісуса Христа та Його Матері Марії, які стали загальновідомі та загальноживаними іменами-характеристиками. Поряд з яскравими іменами-поетонімами акафісти наповненні синонімічними до імен поетичними висловленнями-словосполученнями, описовими конструкціями, а іноді й цілими реченнями, напр.: ...*радуйся, милостей безодне* (А. 1.9); *Радуйся, похвало Почаївська і всього світу надіє і втіхо* (А. 1.9); *Радуйся, світлосте церковна, від Світла Невимовного в дорозі чудесно на просвіщення народів запалена* (А. 2.12); *Радуйся, сосуде обраний, що меншим серед апостолів і першим серед грішників себе скрушене називав* (А. 2.12); *Обраний Господом від сітей рибальських на проповідь Євангелія і від ловлі риб – на ловлю людей*

до світла істинного боговідання, великий апостоле, ученику, друже й наперснику Христів, моли єдиного істинного Чоловіколюбця... (А. 1.12); *Радуйся, скіпетре і державо тих, хто Афон населяє* (А. 2.6). У такий спосіб звичайні власні імена перетворилися на слова широкого конотативного змісту й навіть на імена-символи, імена-ситуації [144, с. 64]. Кількаразове використання синонімічних імен ще більш підсилює виразність звертання та силу вираження емоцій і переживань, концентрує в ньому, за словами О. М. Пешковського, максимум думки й почуття автора [236, с. 407]. Отже, розгорнута й акцентована синонімія власних іменних звертань є особливістю текстів акафістів.

Прикладом ставлення до проблеми співвідношення сутності та імені Бога й властивих Йому імен можуть слугувати теоніми, які виникли в язичницькому суспільстві, а потім були переосмислені в християнському богослов'ї [104, с. 199–207], напр.: *Отче Небесний, Царю Небесний* (А. 2.2); *Всемогутній, Владико* (А. 2.3); *Спасе, Спасителю* (А. 1.1); *Сину Божий, Слово неосяжне* (А. 1.3). Відношення християн до імені Бога має свої характерні риси. По-перше, Його ім'я, за вченням апостола Павла, «вище над усяке ім'я» (Флп. 2:9), воно займає, за свідченням Г. Лок'єра, особливе місце серед усіх божественних імен, які б ми могли пригадати, немає жодного настільки піднесеного й урочистого, як це [333, с. 17]. По-друге, усвідомлюючи третю заповідь Декалога («не вимовляй імені Господа, Бога твого, марно, тому що Господь не залишить без покарання того, хто промовляє ім'я Його марно» (Вих. 20:7)), християнські автори, щоб не образити надруковане або написане святе ім'я, уникали його використання в прославленні, намагалися зашифрувати ім'я Бога, замінюючи іншими. Дослідник Г. Лок'єр, пояснюючи спільність виняткового імені Бога з іншими Його іменами, констатує: як незліченні промені несуть ясне світло сонця, так і безліч імен повідомляють нам справжнє значення буття й слави Бога; ніхто не може вмістити в усій повноті Його велич, так і щодо імені Бога ми маємо безліч імен, які всі разом вказують на різноманіття одкровень Бога, явлені в цьому єдиному

імені, і той, хто захоче досліджувати промені, що йдуть від імені Бога, зникне в присутності цієї пишноти [333, с. 19]. Отже, теоніми як «особлива категорія власних імен» [239, с. 125] є типовою ознакою богослужбових текстів.

Класифікувати звертання, виражені поетичними синонімами-замінниками (словами з образним значенням, які є замінниками власної назви – звертання), теонімами за традиційними лексико-семантичними групами неможливо, тому що це суперечить духовним переконанням християн. Уважаємо, що релігійні параметри в таких звертаннях є домінантними, напр.: у реченнях зі звертаннями *Іоане, Миколаю, Пантелеймоне, Варваро* панівна ідея – переважно прохання про допомогу, яку можуть надати святий Предтеча, святитель, святий великомученик і цілитель, свята великомучениця (А. 1.11, А. 1.13, А. 1.16, А. 1.18); а в реченні *Христос воскрес – співайте, душі праведні, із пекла визволені...* (А. 1.1) найважливіша ознака – християнське звертання до мирян.

Об'єктом дослідження російського лінгвіста І. В. Бугайової стала мова православних християн як особлива вербальна характеристика певної групи, що відбиває релігійну мовну свідомість [30; 31]. Вивчаючи способи номінації звертань у релігійному дискурсі, необхідно акцентувати на трьох поєднаних між собою аспектах, які пронизують та взаємодоповнюють один одного, – комунікативному, лексичному і функційно-граматичному. З огляду на це І. В. Бугайова поділяє учасників комунікації на дві основні групи: 1) людина – Бог (Божі Матір, святі); 2) людина – людина [30, с. 169]. Але така класифікація не зовсім повна. Наприклад, в акафістах є звертання до Животворчого Хреста Господнього. А поставити в один ряд звертання до Всемогутнього Бога й звертання до святих Безплотних Сил, до всіх святих – означає порушити Небесне ранжування, православний церковний етикет, християнські норми.

Тому пропонуємо, по-перше, виділити нову лексико-семантичну групу звертань – «Конфесійні звертання» (КЗ); по-друге, для якнайповнішої класифікації рекомендуємо їх розподілити на підгрупи (додаток Д):

1) конфесійні звертання до Всемогутнього Бога, напр.: *Отче Небесний; Ангелів Творче і Господи сил; Пам'яте Предвічна; Боже Ізраїлів; Господи Боже мій; Сотворителю мій; Непереможний Воєводо і Господи* (А. 2.4);

2) конфесійні звертання до Господа Ісуса Христа, напр.: *Ісусе; Сину Бога Живого; Сину Давидів; Агнче непорочний* (А. 1.3); *Христе; Спасе наш; Спасителю наш; Подателю світла* (А. 1.1); *Сину Божий безсмертний; Царю Предвічний* (А. 1.4); *Непереможний Жениху душ і сердець* (А. 2.3);

3) конфесійні звертання до Святого й Животворчого Духа, напр.: *Душе Святий; Душе незбагненний; Боже Душе Святий; Душе вічний; Душе Утішителю; Душе Животворчий; Душе неосяжний; Душе всесильний* (А. 2.2);

4) конфесійні звертання до Пресвятої Тройці, напр.: *Пресвята Тройце; Трисонячний Всетворче; пребезначальна і все діюча Тройце; Триіпостасний Боже і Господи; Пребожественна Тройця; животворча, нероздільна і вседіяльна Тройце; єдиносущна державо, всіх благ причино* (А. 1.2);

5) конфесійні звертання до Животворчого Хреста Господнього, напр.: *пресвятий Хресте; Хресте, у землі схований; Хресте триблаженний; пречесний Хресте Христів; всечесний Хресте; животворчий Хресте Господній; триблаженне древо; Хресте, нив і садів благословення* (А. 2.1);

6) конфесійні звертання до Пресвятої Богородиці, напр.: *Богородице; Невісто Неневісна; Непорочна* (А. 1.5); *Мати Царева; архангелів і ангелів Владичице; Царице* (А. 1.6); *Богомати; Покровителько наша; Всеблага* (А. 1.7); *Всецарице; Отроковице; Діво; Чиста; осново нашого спасіння* (А. 2.6); *Заступнице наша перед Богом; Мати Світла істинного* (А. 2.7);

7) конфесійні звертання до святих Безплотних Сил, напр.: *Непереможний Небесних Сил воєводо і роду людського заступнику; Архангеле Божий; Архістратиже, начальнику ангелів і архангелів; Царя царюючих безплотний воїне* (А. 1.10); *Ангеле Господній; Невсипний Охоронителю мій; святий Охоронителю душі моєї; благий мій Охоронителю* (А. 2.10); *Ангеле охоронителю святий, Господом даний* (А. 3.24);

8) конфесійні звертання до всіх святих (пророків, апостолів, святителів, преподобних, великомучеників, мучеників, безсрібників і чудотворців), напр.: *великий Іоане, Пророче, Предтече і Хрестителю Господній* (А. 1.11); *пророче Божий Ілє* (А. 2.11); *Іоане апостоле, наперснику Христів і Богослове* (А. 1.12); *великий святителю Григорію* (А. 2.14); *преподобні і богоносні отці наші, Антонію і Феодосію* (А. 1.20); *преподобний Серафиме, Саровський чудотворче* (А. 1.22); *свята великомученице Варваро* (А. 1.18); *всеблаженний і святий великомученику Юрію* (А. 1.17); *святі мученики і сповідники Христові Гурію, Самоне і Авіве* (А. 2.21); *безсрібнику, що допомагаєш усім, хто з вірою до тебе звертається* (А. 1.16); *чудотворче дивний і преславний угоднику Божий, святителю Миколаю* (А. 1.13);

9) конфесійні звертання до мирян, напр.: *душі праведні, із пекла визволені* (А. 1.1); *христоімениті люди* (А. 2.1); *усі вірні* (А. 2.2); *сини людські* (А. 2.7); *благословенні Отця Мого* (А. 2.8); *свідки радості моєї* (А. 2.14); *оголошені* (А. 2.22).

Для підкреслення міркування про своєрідність конфесійних звертань використаємо метод кількісних підрахунків. У додатку В подано частотність уживання тематичних груп звертань в акафістах, з якого видно, що конфесійні звертання становлять 99,51 % від усіх мовних одиниць цього різновиду в аналізованих текстах, звертання інших тематичних груп – 0,49 % (додаток І).

Серед конфесійних звертань підгрупи представлені нерівномірно: КЗ 1 – 4,07 %; КЗ 2 – 10,65 %; КЗ 3 – 2,64 %; КЗ 4 – 0,35 %; КЗ 5 – 0,95 %; КЗ 6 – 30,64 %; КЗ 7 – 2,31 %; КЗ 8 – 48,23 %; КЗ 9 – 0,16 % (додаток Ж).

Отже, серед проаналізованих найбільший відсоток становлять конфесійні звертання до всіх святих. Зазначену групу структурують звертання до пророків, апостолів, святителів, преподобних, великомучеників, мучеників, безсрібників і чудотворців, тобто до чималої кількості осіб. Якщо ж говорити про одну особу, то автори акафістів передусім прославляють Богородицю; саме на Її допомогу й захист найбільше сподіваються християни, вважаючи Пренепорочну Діву Марію стежкою до Христа, і «після Бога все уповання

покладають <...> на Всеблагу Заступницю» (А. 3.6). Визначну роль Приснодіви підкреслюють звертання-епітети в текстах акафістів, напр.: *Несумнівна наша Надіє, убогих Годувальнице, сумних Утіхо, скорботних Радосте, безнадійних Надіє, Скоря Помічнице суцим у бідах і напастях, Несподівана грішних Радосте, упалих Підняття, Цілителько всякої немочі, тіла мого Лікування, душі моєї Спасіння* (А. 3.2; А. 3.3).

Окрім докладної лексико-семантичної інтерпретації, доречно звернути увагу на те, що кожна з виділених груп містить конфесійні мовні одиниці – маркери всіх чотирьох грамам описаної категорії. Найчастіше функціонують висловлення з показниками грамами адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення, яку експлікують конфесійні звертання всіх дев'ятох лексико-семантичних підгруп. Це свідчить, що на початку діалогу, перед висловленням прохання, спонуканням до допомоги (а саме для цього слугують акафісти) адресант намагається ефективно розпочати спілкування, встановити контакт, від якого залежить можливість та успішність мовленнєвого акту. Важливою рисою такого комунікативного процесу є акцент на дію, а не взаємодію співрозмовників, як в інших ситуаціях спілкування. Стимулюючи сприйняти інформацію для досягнення важливої для мовця мети, він демонструє прихильність і явну ввічливість, наводить різні аргументи, наголошує на найбільш значущих елементах висловлення, демонструє особистісні переживання й оцінки. Багаторазові повторення звертань в описаних конструкціях посилює, на думку адресанта, вплив на адресата, підвищує потенціал реалізації спонукання.

Висловлення з маркерами грамами отримувача інформації як засобу посилення ступеня мобілізації уваги співрозмовника в акафістах використано рідше, але й у цих побудовах засвідчені всі лексико-семантичні підгрупи конфесійних звертань. Підтримуючи мовленнєвий контакт, адресант намагається зберегти «комунікативну співпрацю», продовжує здійснювати вплив на співрозмовника.

Формальне позначення особи адресата з функцією ототожнення (грамема ідентифікатива) пов'язане із займенниковими іменниками другої особи. Таке функціонування звертань доволі частотне й за цією ознакою перебуває на другому місці. Принагідно зацентруємо увагу на тому, що в богослужбових тестах займенниковий іменник *ти* вказує тільки на одну істоту, а *ви* – на кількох, без характерної для української мови мовленнєво-етикетної ознаки пошани до однієї особи. Займенниковий іменник другої особи однини, по-перше, зумовлений зразком звертання до Бога в молитві «Отче наш», по-друге, як один із засобів маніпулятивного впливу на адресата функціонує з метою зменшення дистанції під час спілкування, інтимізуючи розмову.

Спонування адресата мовлення до сприйняття інформації реалізує грамема адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення, маркери якої в текстах акафістів вживані найрідше. Головний компонент речень, виражений кличним відмінком, має досить різнобарвне лексико-семантичне наповнення. Найчастіше зазначені мовні одиниці репрезентовані метафоричними епітетами, тому речення містять додаткові емоційні відтінки. Увиразнення, експресії суб'єктивно-модального значення, неповторної індивідуальності додають багатofункційні вигуки.

Отже, лексико-семантична класифікація звертань, засвідчених у богослужбових текстах (акафістах) Української Православної Церкви, відрізняється від упорядкованої й поданої в низці лінгвістичних праць, що ґрунтується на матеріалі нерелігійних творів. Значна частина традиційно виділюваних звертань, експлікуючи апелювання до різних осіб, предметів, абстрактних понять тощо, не функціонує зовсім в українськомовних богослужбових текстах чи засвідчена в поодиноких випадках. Звертання ж, ужиті в акафістах, не можна класифікувати за запропонованими науковцями характеристиками передусім через духовне переконання християн. Докладне вивчення джерельної бази дало змогу вирізнити дев'ять лексико-семантичних груп звертань, які з огляду на специфічне функційне призначення варто позначити терміном «конфесійні звертання».

2.2. Спеціалізовані й транспозиційні морфологічні засоби експлікації категорії звертання

Для повного й науково виваженого дослідження категорії звертання, яку зазвичай розглядають на тлі синтаксичної будови мови, необхідний також аналіз її морфологічного вияву. Неоднозначність тлумачення морфологічних маркувань зазначеної категорії представлено в низці праць як українських (О. К. Безпояско [17; 18], І. К. Білодід [282], І. Р. Вихованець [49; 50; 58], О. Т. Волох [61], К. Г. Городенська [58], А. П. Грищенко [284], М. А. Жовтобрюх [112], А. П. Загнітко [113; 114; 117], Н. М. Костусяк [151; 152; 153; 154; 155; 161], М. Я. Плющ [238], О. О. Потебня [243], В. М. Русанівський [18, 294], М. С. Скаб [266; 267; 268; 269; 271], Є. К. Тимченко [290] та ін.), так і закордонних (І. О. Бодуен де Куртене [23], В. В. Виноградов [46; 47], А. А. Залізняк [118], К. З. Зулпукаров [124], О. В. Ісаченко [125; 126], В. Б. Касевич [134], П. С. Кузнєцов [165], Є. Курилович [168], В. П. Малащенко [179], Г. І. Панова [229], Г. Пауль [233], Н. Ю. Шведова [254]) науковців.

Згідно з гетерогенною класифікацією частин мови, що охоплює три найважливіші параметричні ознаки – семантичну, морфологічну, синтаксичну, а також ґрунтується на поєднанні функційного й категорійного підходу, вирізняють чотири (іменник, дієслово, прикметник і прислівник) [18, с. 3] чи п'ять (іменник, дієслово, прикметник, числівник і прислівник) [58, с. 12] кардинальних частин мови, з-поміж яких домінантна роль у маркуванні звертання належить іменникові. У межах засобів експлікації зазначеної категорійної величини науковці зрідка розглядають також займенники, що в новітній лінгвістичній теорії не отримали статусу самостійного лексико-граматичного класу слів [18, с. 3; 58, с. 18–19]. Крім частиномовних параметрів, у дослідженні морфологічного вияву звертання необхідним є виразний акцент на його відмінковій своєрідності. У такому разі важлива зорієнтованість на новітній комунікативно-прагматичний напрям і функційну

морфолого-синтаксичну концепцію, відповідно до чого відмінку надають статусу міжрівневої категорійної величини й, крім морфологічних граєм, виокремлюють та ієрархізують семантичні відмінкові граєми [155, с. 52–185]. Вагомі здобутки українських теоретиків-мовознавців демонструє теорія, пов'язана з вивчення звертання як компонента сфери апеляції [269, с. 7]. Усе це засвідчує, що проблема опису звертання, зокрема його частиномовної репрезентації, належить до актуальних.

Принагідно зазначимо, що в слов'янському мовознавстві іменник, який нині вважають центральним репрезентантом звертання, розглядають здавна. Цю частину мови виділяли ще в найдавніших граматках і дефінували як зображення словесні речей [252, с. 23], назва будь-якого предмета видимого або такого, який у розумі представляється [255, с. 10], словесне зображення предмета або істоти [245, с. 26]. Водночас звертаємо увагу на те, що М. В. Ломоносов об'єднав іменник і прикметник в єдиний клас, тоді як в лінгвістичній концепції О. Х. Востокова прикметник виокремлено в самостійну частину мови. Але попри домінування в сучасній науковій традиції думки про іменник як спеціалізований засіб експлікації звертання, у працях названих науковців таких міркувань немає, як і немає згадки про можливість вираження звертання іншими частинами мови, що можуть маркувати його самостійно чи виконувати роль складника.

У ХХ столітті утвердилася думка, згідно з якою звертання представлене в реченнях такими морфологічними номінаціями: 1) іменником; 2) прикметником; 3) дієприкметником; 4) числівником; 5) займенником [61, с. 277; 254, с. 163–164]. Важливою вважаємо думку науковців про граєму кличного як спеціалізовану форму звертань. М. В. Ломоносов [252, с. 30], О. Х. Востоков [255, с. 21] та М. І. Греч [245, с. 39], виокремивши кличний відмінок, зазначали, що він називає річ, предмет.

У новітньому мовознавстві значна частина лінгвістів розглядає звертання не ізольовано, а як елемент цілісної граматичної структури. Надаючи цій мовній величині статусу підкатегорії, підпорядкованої надкатегорії

субстанційності неелементарного простого речення, М. В. Мірченко наголошує, що звертання реалізують кличний відмінок і наказовий спосіб дієслова [198, с. 179]. Близькі міркування висловлює М. С. Скаб, який виокремлює й описує дві частини апеляції: предикатну та предметну, марковану кличним відмінком [268; 269].

Грунтовний аналіз корпусу дослідницького матеріалу підтвердив тезу про те, що «типовою, найпоширенішою морфологічною основою звертання є іменник» [254, с. 163; 312, с. 175]. Як відомо, він може функціонувати самостійно чи бути складником поширеного звертання, напр.: *Господи, не постав їм цього за гріх* (А. 2.16) (Гм. 1); *Дивне чудо слави твоєї, Архістратиже Божий, побачив на собі Авакум...* (А. 1.10) (Гм. 2); *О предивний і преславний пророче Божий Ілле, превеликий ревнителю по Бозі, дощі і бездощів'я, плодючість землі і неплодність від Бога посилаєш ти!* (А. 2.11) (Гм. 3); *О Всехвальна Мати, що невмістимого Бога у лоні вмістила і Радість усьому світу народила!* (А. 3.10) (Гм. 4).

В опрацьованих текстах самостійно вжитий субстантив трапляється зрідка. Зазвичай звертання експлікують кілька одиниць, підпорядкованих опорному іменникові в кличному відмінку. За допомогою словосполучень, сурядних рядів іменникових слів-синонімів, складнопідрядних речень, що репрезентують звертання, поширених вокативних речень релігійні автори намагалися реалізувати в акафістах функцію прославлення, напр.: *Моліть же за нас, святі мучениці, Господа нашого Ісуса Христа...* (А. 2.20) (Гм. 1); *Обрані праведники Христові і дивні в побожності подвижники, преподобні Іове та Феодосію Манявські, землі Карпатської молитвеники, чернецтва наставники і істинного поклоніння Хресту Христовому ревні проповідники, чистим житієм вашим просвітилася земля Українська...* (А. 3.22) (Гм. 2); *Світильниками світла невечірнього завжди палаючими, біля престолу Пресвятої Тройці з ангельськими чинами в молитвах за нас є ви, всі святі, що на світлу дорогу спасіння наставляєте тих, хто взиває до вас* (А. 2.15) (Гм. 3); *О Благословенна Мати Чоловіколюбного Владики!* (А. 3.9) (Гм. 4).

У текстах, які стали предметом нашого дослідження, конфесійні звертання репрезентовані: звертанням-словом – 17,32 %, звертанням-конструкцією – 82,68 % (загальна кількість аналізованих одиниць в акафістах – 5532, із них непоширених – 958, поширених – 4574) (додаток 3). Подані відсоткові підрахунки демонструють структурну своєрідність конфесійних звертань.

Але в акафістах описане співвідношення здатне до варіювання. Наприклад, в А. 1.13, А. 2.10, А. 2.19, А. 2.25, А. 3.14 непоширених звертань немає, в А. 1.11, А. 2.8, А. 3.16, А. 3.22 – засвідчено по одному непоширеному звертанням, а в А. 1.1, А. 2.3, А. 3.13, А. 3.23, А. 3.24 непоширені звертання переважають (додаток Г).

У граматичній структурі сучасної української літературної мови іменник вирізняється своєю центральністю за семантико-синтаксичними, формально-синтаксичними й морфологічними ознаками. Центральність цієї частини мови увиразнює її функціонування й у ролі звертань, що характерно як для художньої, так і в богослужбовій літературі. В аналізованих текстах із 958 звертань 718 (74,95 %) виражені іменником, тобто належать до непоширених (додаток И), напр.: *Господи, світлом Твого сяяння охорони мене зранку* (А. 2.22) (Гм. 1); *Христе, радуємося Твоїй незмінній обітниці* (А. 1.1) (Гм. 2); *Ніколи не зречуся Тебе, Господи* (А. 3.19) (Гм. 3); *Діво!* (А. 3.8) (Гм. 4).

Однією з важливих параметричних ознак звертань, уживаних у релігійних текстах, є транспозиція загальних назв до сфери власних. Напр.: «*Владичице, Діво, Отроковице*», – так звертаються християни до Богородиці; «*Слове*», – благають про допомогу Христа Спасителя (А. 2.6). Зворотний напрям переходу також можливий, але в аналізованих текстах він не засвідчений.

Серед морфологічних категорій іменника центральне місце належить категорії відмінка, що найбільшою мірою характеризує іменник і є послідовно корелятивною й абсолютно словозмінною. Звертання, марковане іменником, має спеціалізоване морфологічне вираження – кличний відмінок. Інколи

до засобів експлікації аналізованої мовної одиниці зараховують ще й графему називного [61, с. 277].

Думка про те, що кличний відмінок є основним репрезентантом звертання, і досі викликає суперечки. Уважаємо доцільним докладніше зупинитися на порушеній проблемі, яка, до речі, має не тільки мовознавче забарвлення.

Історичне бачення природи вокатива дослідив Є. К. Тимченко. На підґрунті теорій українського мовознавця О. О. Потебні [243] та німецького лінгвіста Г. Пауля [233] він довів, що вокатив має всі ознаки відмінка [290, с. 377–379]. На таких самих позиціях стояв польський дослідник мови І. О. Бодуен де Куртене, який стверджував: «Відмінність називного (*Nominativus*) і кличного (*Vocativus*) відмінків <...> можна було б схарактеризувати <...> так, що *Vocativus* – відмінок вольовий, а *Nominativus* – відмінок описовий, відмінок розповіді й повідомлення» [23, с. 4].

«Український правопис» 1928 року, ймовірно, для уподібнення української мови з російською, а отже для викорінення характерних для українських мовних ознак, закріпив в українській мові шість відмінків і кличну форму [295, с. 28–44]. І за традицією, в академічних граматиках саме кличну форму [112, с. 233; 280, с. 225], а не кличний відмінок тривалий час уважали «засобом вираження звертання» [61, с. 44, 46]. Автори видання за загальною редакцією І. К. Білодіда [283, с. 225], М. А. Жовтобрюх і Б. М. Кулик [112, с. 233], Є. І. Чернов [61, с. 44, 46] та ін. також вилучали графему кличного з української відмінкової парадигми.

Теорію шестикомпонентної української відмінкової системи сповідували й закордонні лінгвісти. Говорячи про кличну форму, чехословацько-австрійський мовознавець російського походження О. В. Ісаченко писав про неприпустимість із погляду граматики сплутування кличної форми з відмінками. Науковець зарахував зазначену одиницю до іншого мовного плану, ніж відмінкові форми, визначив її засобом «заклику», співвіднесеним із наказовими формами дієслова й «закличними»

або «спонукальними» вигуками [125, с. 45–57]. В іншій праці дослідник заперечив наявність синтаксичних відношень між кличною формою та іншими компонентами речення, назвав її вставленим членом, вигуком. Підсумовуючи, О. В. Ісаченко зазначив, що кличну форму не можна визнавати відмінком ні із синтаксичного, ні з морфологічного боку [126, с. 93]. Близькі міркування висловив російський мовознавець П. С. Кузнецов, на його переконання, клична форма відрізняється від власне-відмінків тим, що в ніяких відношеннях з іншими словами в словосполученні та реченні не перебуває, а є лише звертанням [165, с. 51].

Отже, керуючись попередніми напрацюваннями лінгвістів, мовознавці радянських часів намагалися позбавити українську мови її природного компонента – кличного відмінка. Уважаємо питання про кличний відмінок як про повноцінний складник семиграмемної відмінкової системи української мови принциповим, тому що мова, за слушним міркуванням В. фон Гумбольдта, завжди втілює в собі своєрідність цілого народу, і, загалом, усі мови першорядним чином формують або визначають національний характер [91, с. 349, 363].

Серед прибічників семиграмемної відмінкової системи, в якій кличний має своє місце, – більшість вітчизняних науковців, напр.: О. К. Безпояско [18, с. 22], І. Р. Вихованець [58, с. 57], В. О. Горпинич [83, с. 70], А. П. Грищенко [284, с. 306], Н. М. Костусяк [155, с. 72], М. Я. Плющ [238, с. 99], Є. К. Тимченко [290] та ін. М. С. Скаб, який стоїть на позиціях семикомпонентної української відмінкової системи, вважає, що на наявність кличного відмінка (як сьомого компонента відмінкової парадигми) указують його морфологічні, а також семантико-синтаксичні й формально-синтаксичні ознаки: словозмінний кінцевий афікс (флексія) демонструє наявність семантико-синтаксичних відношень і синтаксичних зв'язків; первинні й вторинні функції, просодичні засоби кличного відмінка використовують для організації мовлення [268, с. 87–131]. І. Р. Вихованець, подаючи дефініцію кличного відмінка, говорить про диференційовану флексію кличного й про його

валентне поєднання з дієслівними формами наказового способу другої особи; окреслює функції досліджуваної грами (первинна ускладнена семантико-синтаксична адресата мовлення – потенційного суб'єкта дії, первинна формально-синтаксична функція підмета й у типових виявах комунікативна функція теми за актуального членування речення); визначає кличний як периферійну граму морфолого-синтаксичної категорії відмінка [58, с. 79]. Н. М. Костусяк, розкриваючи периферійність кличного відмінка, формулює два чинники такого статусу вокатива: по-перше, складна функція кличного відмінка «дає змогу кваліфікувати його як компонент з адресатно-суб'єктним значенням або конденсат адресатно-суб'єктно-предикатної структури», другим фактором є «обмежене коло іменникової лексики (лексичний вияв грами кличного – назви істот або персоніфікованих предметів)» [155, с. 116]. М. В. Мірченко, підкреслюючи «власні розрізнявальні морфолого-синтаксичні ознаки» вокатива, обґрунтовано вважає: «Якщо в російській мові функцію кличного бере на себе називний, то в українській кличний відмінок належить до відмінкової парадигми й виступає окремим відмінком» [198, с. 180].

Услід за А. П. Загнітком, схиляємося до потрактування кличного як єдиної нормативної форми, засвідченої в адресатно-суб'єктивній функції [115, с. 268–269]. Звичайно, подекуди в текстах можуть траплятися звертання, виражені іменником, що нагадує форму називного. Але їх доцільніше вважати формами кличного, що мають омонімічні з називним флексії. У такому разі компонентів вказаного зразка властива специфічна клична інтонація. На відміну від нього субстантиву, експлікованому називним і закріпленому за первинною позицією підмета, притаманна інтонація повідомлення, репрезентації.

В акафістах Православної Церкви України іменники, які маркують звертання, представлені специфічною українськомовною формою – кличним відмінком, наприклад: *Душе, Мудросте* (А. 2.2); *Царю* (А. 1.2); *Хресте* (А. 2.1); *Владичице, Богомати, Богородице* (А. 1.8); *молитвенику, помічнику* (А. 2.22).

З'ясовуючи функційне призначення грами кличного, вважаємо за доцільне підкреслити його реченнєвотвірну функцію, виражену потужніше, ніж в інших відмінках. Кличний є конденсатом вихідного речення й різновидом односкладних речень.

Отже, нормативна форма звертання-іменника в українській мові – кличний відмінок, який виконує первинну семантико-синтаксичну функцію адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення; специфіка морфологічних, формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних і комунікативних параметрів репрезентантів звертань дають змогу описаний відмінок уважати окремою повноправною грамою сучасної української літературної мови; його поєднання з дієслівними формами наказового способу другої особи увиразнює семантичне ускладнення аналізованих форм й указує на периферійність кличного та відрізняє його від інших периферійних відмінків.

Окремо слід розглянути процес збагачення звертань іншими частинами мови. У текстах акафістів із чотирьох видів субстантивації (віддієслівної, відприкметникової, відчислівникової, відприслівникової) звертання виявляє стосунок до відприкметникової синтаксичної субстантивації. Наприклад, одним з імен-поетонімів Богородиці є відприкметниковий іменник *Чиста* (*Спів наш смиренний, що приносимо Тобі від повноти любові і старання, не зневаж, Чиста* (А. 2.9) (Гм. 3); *...ми ж, грішні, бажаючи їм уподібнитись і не розуміючи, як Тебе прославити, смиренно приносимо Тобі архангельський глас, Чиста* (А. 3.6) (Гм. 3)). Часте вживання відприкметникового іменника *Чиста* стало синонімічним іменем Приснодіви, тобто цей прикметник поповнив іменниковий ряд. Принагідно зауважимо, що для прикметника *чиста* характерна насамперед звична для нього приіменникова позиція та синтаксичне підпорядкування опорному субстантивові, у такому разі аналізована прикметникова форма структурує поширене звертання (*Стіною Ти є дівам, Отроковице чиста...* (А. 2.6) (Гм. 3)). Відприкметникова синтаксична субстантивація належить до периферійних явищ. В аналізованих акафістах

зрідка функціонують звертання, виражені транспонованими прикметниками, що стали іменами-поетонімами, наприклад: *Прийди, **Благий**, і розбуди в нас спрагу загробного буття* (А. 2.2) (Гм. 1); *Милостивий, хвилі гріхів покрили мене, як вершників у Червоному морі* (А. 3.13) (Гм. 2); *Тому, **Неосяжний**, зі страхом взиваємо до Тебе* (А. 1.3) (Гм. 3).

Крім розгляданих вторинних компонентів, сферу звертання зрідка поповнюють синтаксично транспоновані віддієслівні прикметники, у традиційній лінгвістиці потрактовані як дієприкметники, наприклад: *Оголошені, вийдіть* (А. 2.22) (Гм. 1); *Радуйся, **Обрадувана*** (А. 3.6) (Гм. 1); *Радуйся, **ангелами шанована*** (А. 3.2) (Гм. 1); *Радуйся, **оспівана серафимами*** (А. 3.2) (Гм. 1); *Радуйся, **освячена Духом Святим*** (А. 3.2) (Гм. 1); *...радуйся, **осяяна силою Всевишнього*** (А. 3.2) (Гм. 1); *Чини ангельські <...> поспішили піснями послужити Тобі, **Благословенна*** (А. 2.6) (Гм. 3). У мовних одиницях розгляданого зразка нейтралізовані основні дієслівні категорії часу, способу й особи та збережена категорія виду, а також їм притаманна сукупність прикметникових графемних флексій, що визначають категорійні значення роду, числа й відмінка, формально-синтаксична функція узгодженого приіменникового другорядного члена речення, семантико-синтаксична функція невалентно поєднаної атрибутивної синтаксеми й у типових виявах комунікативна функція актуалізатора теми за актуального членування речення [58, с. 150].

Категорія відмінка власне-прикметників та віддієслівних прикметників, подібно до іменників, є головною, а також такою, що не має єдиного потрактування в лінгвістичній парадигмі. Однобічні погляди, які ґрунтуються передусім на формальних показниках – флексіях, лягли в основу хибної думки про те, що відмінкова парадигма названої частини мови є неповною [284, с. 337; 285, с. 240–242]. Але якщо відмінникові графеми прикметника граматично орієнтовані на відмінникові графеми іменника, то й кількість графем у двох названих частин мови повинно бути однаковою. Тому відприкметникові субстантиви, які виконують роль звертання,

варто пов'язувати не з грамемою називного, а з грамемою кличного. Зазначена граматична форма характерна й для прикметників, що структурують поширені звертання. У такому разі вони підпорядковані опорному іменникові в кличному відмінку. В аналізованій джерельній базі частина залежних прикметників є відіменниковими дериватами, утвореними внаслідок морфологічної ад'єктивації, наприклад: *Радуйся, сповнення Творцевого передбачення* (А. 2.6) (Гм. 1); *...засяяла нині преславна пам'ять ваша, страстотерпці Христові Романе і Давиде...* (А. 2.16) (Гм. 2); *Усю віру у Святу Тройцю непорочною зберігши і багатьох до Христа привівши, ви, Святителі Христові, добрим подвигом подвизалися* (А. 2.14) (Гм. 3); *О багатостраждальна і премудра великомученице Христова Анастасіє!* (А. 3.17) (Гм. 4).

У досліджуваних акафістах роль підпорядкованих одиниць зрідка виконують лексеми з порядковим значенням, які зазвичай зараховують до групи порядкових числівників, а в деяких граматичних працях [58, с. 128] – до порядкових прикметників, наприклад: *Радуйся, Судді Праведного повелінь перший звершителю* (А. 1.10) (Гм. 1); *Святий і великий Архангеле Божий Михайле, несповідимої і пресущної Тройці перший в Ангелах предстоятелю!* (А. 1.10) (Гм. 4).

У сфері поширених звертань засвідчені також займенникові одиниці, що відповідно до гетерогенної класифікації не становлять самостійної частини мови. Відсутність власного лексичного значення, дублювання граматичних категорій іменника, прикметника та числівника, а також морфологічна незмінність деяких форм дали підстави виокремити займенникові іменники, займенникові прикметники, займенникові числівники й займенникові прислівники [58, с. 184–214]. У текстах акафістів значну частину становлять займенникові прикметники, що входять до складу поширених звертань, зокрема присвійні, напр.: *Радуйся, людей Твоїх надіє і сило* (А. 2.6) (Гм. 1); *Господи Боже наш, всі Твої путі істинні і всі долі виправдані* (А. 1.2) (Гм. 2); *Спасе наш, на землі явився Ти...* (А. 1.1) (Гм. 3); *О Пасхо велика і священна, Христе Ісусе, Спасителю наш!* (А. 1.1) (Гм. 4); вказівні: *Радуйся, миру в світі цьому*

утвердителю (А. 1.10) (Гм. 1); *Радуйся, справедливий судде в цьому світі* (А. 1.10) (Гм. 1). Подекуди в дослідницькому матеріалі трапляються займенникові іменники, наприклад, складниками засобів експлікації звертання в реченнях *Радуйся, грізний меснику тим, що глумляться безумно над тайнствами святої віри* (А. 1.10) (Гм. 1); *Павло, який раніше гнав Тебе, світлодайний Світильнику, що подає світло тим, що перебувають у темряві нерозуміння, <...> розум свій прояснив* (А. 1.3) (Гм. 3) є субстантивований займенниковий компонент *тим* у головній частині підрядного речення й відносний *що* в підрядній. Також трапляються займенникові іменники, які І. Р. Вихованець зараховує до групи стверджувально-узагальнювальних [58, с. 200], напр.: *Ісусе, що руки з хреста простягаєш до всіх*, знайди і мене заблудлого (А. 1.4) (Гм. 1); *Проповідують християнські роди славу вашу, всі святі* (А. 2.15) (Гм. 2); *Ісусе, Царю всіх*, замість любові і подяки жорстокі муки прийняв Ти (А. 1.4) (Гм. 3); *О Ісусе Христе, Спасителю і Судде нас і Царю всіх!* (А. 3.25) (Гм. 4). Периферійним компонентом поширеного звертання є займенникові прислівники: *Радуйся, земнородних завжди пильний заступнику і охоронителю* (А. 1.10) (Гм. 1). У поданій конструкції таку функцію реалізує, відповідно до класифікації І. Р. Вихованця [58, с. 213], стверджувально-узагальнювальний компонент *завжди*.

Отже, ужиті в акафістах висловлення з маркерами грамеми адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення належать до найчисельнішої групи. Зосереджуючи увагу на початковому етапі спілкування, захоплений власними проблемами адресант за допомогою барвистих у морфологічному плані звертань спонукує до контакту адресата, намагається встановити взаємозв'язок з ним, сподівається на сприйняття інформації та ефективне спілкування, попри забобони й упередження. У досліджуваних текстах засвідчена невелика кількість непоширених звертань, проте вони виявляють певну різноманітність у морфологічному плані, що увиразнює їхнє маркування такими класами мовних одиниць:

1) власне-іменниками, серед яких субстантиви, транспоновані зі сфери загальних назв до власних; 2) синтаксично транспонованими відприкметниковими одиницями, що стали іменами-поетонімами, їхньою дериваційною базою слугують власне-прикметники та віддієслівні прикметники. Зазначені мовні одиниці також структурують поширені звертання, що репрезентують грамему адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення. У такому разі опорному іменникові в кличному відмінку підпорядковані відіменникові деривати, утворені внаслідок морфологічної ад'єктивації, крім того, порядкові прикметники, присвійні та вказівні займенникові прикметники, відносні й стверджувально-узагальнювальні займенникові іменники та стверджувально-узагальнювальні займенникові прислівники.

Звертання, що реалізують грамему отримувача інформації, виконують роль засобів підтримання сформованого контакту на розгорнутому етапі спілкування й виявляють своє морфологічне розмаїття. Непоширені звертання морфологічно виражені власне-іменниками, субстантивами – власними назвами, утвореними від загальних, синтаксично транспонованими прикметниками. У межах поширених звертань цієї групи функціонують підпорядковані опорному слову атрибутивні відіменникові деривати та присвійні займенникові прикметники. На відміну від маркерів грамеми адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення, серед засобів вираження грамеми отримувача інформації не виявлено віддієслівних прикметників, порядкових прикметників, вказівних займенникових прикметників, займенникових іменників, займенникових прислівників.

Засоби вираження грамеми ідентифікатива сприяють індивідуалізації розмови, створюють атмосферу довірливого й водночас конфіденційного діалогу, увиразнюють цілеспрямованість, динамічність і продуктивність висловленого благання, у ввічливій формі стимулюють адресата до реакції на всі прохання. Аналізовані мовні одиниці морфологічно різноманітні, вони представлені власне-іменниками, іменниками – транспозитами, творення яких

відбиває така схема переходу: загальна назва → власна назва, синтаксично транспонованими прикметниками, утвореними від власне-прикметників та віддієслівних прикметників. Формальними показниками грами ідентифікатива можуть бути поширені звертання з відіменниковими дериватами, утвореними внаслідок морфологічної ад'єктивації, присвійні займенникові прикметники, стверджувально-узагальнювальні займенникові іменники. Не засвідчено структур зі звертаннями, ускладненими порядковими прикметниками, вказівними займенниковими прикметниками, займенниковими прислівниками.

Для досягнення ще більшого рівня емоційності мовленнєвого акту наприкінці текстів акафістів їхні автори зазвичай розташовують односкладні речення, що маркують грамею адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення. І попри незначну кількість таких мовних одиниць та їхню обмежену морфологічну варіативність, зазначені маркери найвиразніше реалізують спонукальну функцію й сприяють експресивності висловлення.

Отже, у богослужбових текстах (акафістах) Православної Церкви України категорія звертання репрезентована низкою морфологічних засобів, які становлять дві групи – основну (спеціалізовану) та вторинну, переважно марковану транспонованими одиницями. За структурними ознаками звертання є непоширеним у разі, якщо його репрезентує окрема лексема, і поширеним, модельованим двома чи більше мовними одиницями. У текстах акафістів переважають компоненти другого різновиду (82,68 %). Спеціалізований морфологічний засіб експлікації непоширених звертань – іменники в кличному відмінку, сферу вторинних структурують синтаксичні відприкметникові субстантиви. Центральний вияв поширених конфесійних звертань пов'язаний з опорними іменниками та підпорядкованими прикметниками, ознака абсолютної периферії притаманна звертанням із залежним займенниковим прислівником.

Висновки до розділу 2

Українськомовна традиційна лексико-семантична схема класифікації звертань, побудована на матеріалі нерелігійних творів, цікава, розгалужена з огляду на охоплення різноманітних значень слів, проте, як засвідчили богослужбові тексти (акафісти) Православної Церкви України, її не можна без змін застосувати для семантичної диференціації конфесійних звертань. Указівка на апелювання до різних осіб, предметів, абстрактних понять тощо вступають у суперечність із духовним світоглядом християн, тому низка груп, поданих у запропонованій науковцями класифікації, не представлена в опрацьованому корпусі дослідницького матеріалу. Докладне студіювання конфесійних звертань з акцентом на їхні змістові характеристики вможливило вирізнення дев'ятох лексико-семантичних груп звертань: 1) до Всемогутнього Бога; 2) до Господа Ісуса Христа; 3) до Святого й Животворчого Духа; 4) до Пресвятої Тройці; 5) до Животворчого Хреста Господнього; 6) до Пресвятої Богородиці; 7) до святих Безплотних Сил; 8) до всіх святих (пророків, апостолів, святителів, преподобних, великомучеників, мучеників, безсрібників і чудотворців); 9) до мирян. Мовні одиниці, що репрезентують кожен з указаних груп, виконують роль маркерів усіх чотирьох грамем категорії звертання: адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення (Гм. 1), отримувача інформації (Гм. 2), ідентифікатива (Гм. 3), адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення (Гм. 4).

Морфологічні засоби експлікації категорії звертання в текстах акафістів Православної Церкви України формують дві групи – основну, марковану спеціалізованими одиницями, і вторинну, експліковану транспонованими й рідковживаними компонентами. З огляду на структурні параметри конфесійні звертання відповідно до традиції можуть бути непоширеними та поширеними. Докладний аналіз джерельної бази дав змогу висновкувати про перевагу поширених звертань, модельованих двома й більше одиницями, що відбиває ще одну характерну рису богослужбової літератури. Морфологічними

репрезентантами непоширених звертань є іменники в кличному відмінку як спеціалізовані засоби та відприкметникові субстантиви як вторинні маркери. Поширені звертання структурують опорні іменники з підпорядкованими їм прикметниками (власне-прикметниками, займенниковими прикметниками), атрибутивно вжитими власне-іменниками, займенниковими іменниками, займенниковими прислівниками.

Основні теоретичні положення цього розділу викладено в статтях автора: «Семантична диференціація звертання (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви)» [217]; «Спеціалізовані й транспозиційні морфологічні засоби експлікації категорії звертання (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви)» [218].

РОЗДІЛ 3

СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ РЕЧЕНЬ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ

3.1. Формально-синтаксичні ознаки реченнєвих побудов зі звертаннями

Морфологічно оформлені різноманітні за лексико-семантичним наповненням групи конфесійних звертань мають формально-синтаксичний вияв, спрямований у внутрішню сферу мови [52, с. 92]. Зазначені мовні одиниці входять до структурної схеми простої ускладненої реченнєвої побудови, формальну організацію якої визначають синтаксичні зв'язки та виділювані на основі них члени речення. Як відомо, центральними компонентами основної синтаксичної одиниці є підмет і присудок, що перебувають у двобічному предикативному зв'язку, зокрема його формі координації. Виділений на формально-синтаксичному рівні присудок корелює з найголовнішим компонентом семантико-синтаксичної структури – предикатом. Саме з його розгляду доцільно розпочати дослідження формально-синтаксичних особливостей реченнєвих структур зі звертаннями. В українській мові конструкції з цими мовними одиницями морфологічно репрезентовані зазвичай двома частинами: у предикатній частині – частіше дієсловом-імперативом, рідше дієсловом-неімперативом; у предметній частині – кличним відмінком (послугуємося термінологією М. С. Скаба, який виокремив дві частини сфери апеляції: предикатну та предметну, марковану кличним відмінком [268]), напр.: *Схилися на милість, блага Мати, і ублагай за мене Сина Твого і Творця мого* (А. 3.10) (Гм. 1); *Усяку похвалу переве́ршує слава Твоя, **Преблагословенна і Препрославлена Мати Господа нашого*** (А. 3.5) (Гм. 2); *Нового життя початок Ти, **Господи**, поклав для світу Твоїм славним воскресінням* (А. 1.1) (Гм. 3).

У сучасній лінгвістиці науковці схиляються до думки про центральність маркованих кличним відмінком субстантивів у позиції підмета. У такому разі ці члени речення перебувають у предикативному зв'язку з імперативно оформленими присудками [58, с. 79; 198, с. 179]. Засвідчені в конструкціях зазначеного різновиду, вони є маркерами грамеми адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення (Гм. 1). У реченнях, побудованих за схемою «звертання в ролі підмета + імператив у функції присудка» дієслівний присудок наказового способу передбачає наявність підмета в кличному відмінку, а підмет-вокатив потребує від присудка-імператива узгодження у формах числа й особи. І. Р. Вихованець зауважує, що кличний як носій адресатно-суб'єктного значення в спонукальних реченнях з імперативними предикатами наділений формально-синтаксичною особливістю центральності [49, с. 138], у нього «наявні ті самі ознаки (двобічний зв'язок із присудком, наявність типових для предикативного зв'язку елементів форми координації), що й у називного відмінка» [52, с. 218], тобто вказаний компонент своєрідно доповнює основні засоби вираження підметової позиції. Напр.: *Господи Боже наш, помилуй нас, упале творіння, імені ради святого Твого* (А. 1.2) (Гм. 1); *О всеблаженні і всяких похвал вищі, преподобні отці наші Печерські, прийміть це мале вам приношення...* (А. 2.17) (Гм. 1); *Радуйся, Тихе Пристановище тих, хто плаває по бурхливому житейському морю* (А. 3.1).

Другою формою предикативного поєднання імператива у функції присудка зі звертанням у функції підмета є транспозиційна координація, зреалізована іменним складеним присудком, зокрема його прикметниковим та іменниковим різновидами. За такої умови взаємозалежність присудка й підмета виражена слабкіше, тому що зазначені присудкові компоненти є синтаксично транспонованими формами. Головний граматичний акцент в оформленні категорійних особливостей припадає на зв'язкові компоненти. Напр.: *Милостивим будь до мене, Владико і Суддя мій* (А. 1.4) (Гм. 1); *Так, Владичице, будь спасінню нашому заступницею...* (А. 1.9) (Гм. 1).

Дієслова наказового способу, які у двоскладних реченнях зі звертанням-підметом репрезентують предикатну частину, можуть перебувати в другій особі однини й множини. Корпус дослідницького матеріалу й акцентування на чітко виявленій спонукальності дає змогу ієрархізувати ці морфологічні форми. У реченнях аналізованого різновиду присудків-імперативів у другій особі однини використано найбільше. Напр.: ...радуйтеся, *ідольської омани руйнівники* (А. 2.21) (Гм. 1); Радуйся, *Ложє Царя Великого на верху гори Небесної* (А. 3.5) (Гм. 1). Роль функційного еквівалента імперативних присудків здатні виконувати вжиті зі спонукальною семантикою присудки-неімперативи у формі першої особи множини, які нечасто використовуються в богослужбовій літературі, напр.: ...вірні, відсторонимось (у значенні *відсторонімося*. – О. В.) *від розбрату і сварок у цьому житті*, втечемо (у значенні *втечімо*. – О. В.) *від незгоди і розколів у православній вірі...* (А. 2.21) (Гм. 1). Такі конструкції М. С. Скаб вважає «складними, які утворилися поєднанням двох елементарних речень – односкладного апеляції з головним членом за типом підмета Адресате та означено-особового з дієсловом у 1-й особі множини» [269, с. 18].

У простому двоскладному реченні розгляданого різновиду імперативний присудок може мати різний вияв. В акафістах виокремлюємо чотири його варіанти: 1) простий дієслівний; 2) складений дієслівний; 3) складений іменний; 4) ускладнений різновид складеного присудка.

Простий дієслівний присудок в особово-числовій дієслівній формі поєднується з підметом предикативним зв'язком (формою координації) і слугує важливим засобом реалізації спонукальної модальності, напр.: *Господи, спаси мене, що гину!* (А. 2.4) (Гм. 1); Даруй нам, *отче наш*, *дух любові твоєї до святої Матері нашої Церкви Христової* (А. 1.19) (Гм. 1); *Слізні подай мені потоки*, *Боже мій* (А. 3.25) (Гм. 1). Інколи в реченнях зі звертаннями функціонує кілька простих дієслівних присудків, що перебувають у препозиції та постпозиції щодо звертання або тільки в препозиції чи лише в постпозиції, напр.: Прийди, *Водо Жива*, *і прохолоди нас серед спеки пристрастей* (А. 2.2)

(Гм. 1); *Благодать Божественну виблагай нам у Небесного Владики Сина Твого і Бога і простягни нам руку допомоги, молитвами Твоїми утамуй наші печалі, покрій нас покровом крил Твоїх, віджени від нас усякого ворога і супротивника, утихомири наше життя, щоб не загинули люто, але прийми нас у вічні оселі, **Покровителько наша** (А. 2.7) (Гм. 1); **О всехвальні страстотерпці Христові Борисе і Глібе, у святій купелі хрещення Романом і Давидом наречені, погляньте з висоти Небесної на нас грішних, <...> почуйте голос моління нашого <...> і від усяких напастей, бід і хвороб визволить нас** (А. 2.16) (Гм. 1).*

Складений дієслівний і складений іменний присудки містять два нерівноправних компоненти: основний, що є носієм лексичної семантики предиката, допоміжний, який реалізує передусім граматичні категорії часу, способу й модальності, тобто виражає граматичну семантику присудковості.

До структури складеного дієслівного присудка належать частіше фазові (*братися, закінчувати, залишатися, кінчати, переставати, починати, припиняти, продовжувати, стати*), рідше модальні (*баритися, встигати, втомлюватися, збиратися, квапитися, лагодитися, мати, могли, мусити, наважуватися, намагатися, наміряться, насмілюватися, пробувати, силкуватися, сміти, спішити, спромагатися, старатися, уміти, умудрятися*) модифікатори чи прикметники модальної семантики з дієслівною зв'язкою будь (*здатний, змушений, зобов'язаний, спроможний, схильний* та ін.) + інфінітив. Основний компонент складеного дієслівного присудка – інфінітив – несе головне лексико-семантичне навантаження, інформативно недостатня допоміжна частина виконує роль зв'язкового елемента й виражає граматичне значення, напр.: *Не переставай, **святителю**, і нині за стадо твоє молитися Вседержителю Богові...* (А. 1.19) (Гм. 1). Складений дієслівний присудок поєднаний із підметом предикативним зв'язком.

Морфологічно розгалужений складений іменний присудок належить до периферійних виявів присудковості. Його синтагматична функція «спрямована на переведення недієслівних і придієслівних компонентів до сфери засобів вираження предикативних функцій» [198, с. 234]. В акафістах

складений іменний присудок структурують іменники (у досліджуваних текстах виразна перевага іменникових форм) та прикметники як основні компоненти. Роль допоміжних виконують імперативно оформлені аналітичні компоненти *будь, будьмо*, які виникли внаслідок нівеляції власне-предикативної функції дієслова й актуалізації зв'язкової [161, с. 276], а також сигналізують «про вживання імені у присудковій функції» [52, с. 79], напр.: *Ісусе, будь світлом затьмареного мого розуму* (А. 2.3) (Гм. 1); *Господи **Боже наш**, будь нам на спасіння* (А. 1.2) (Гм. 1); *Устрашну ж годину смерті будь невідступним від мене, **благий Охоронителю мій**, проганяючи темних демонів, які мають устрашати тремтячу душу мою...* (А. 2.10) (Гм. 1). Дієслово-зв'язка не має лексичного значення й виконує власне-службову функцію: узгоджує складений іменний присудок у числі й особі з підметом. Предикативне ім'я, представлене у формі певного відмінка, є основним компонентом аналізованого присудка, його лексико-семантичною основою. Між складеним іменним присудком і підметом існує предикативний зв'язок транспозиційно-синтаксичної форми координації. Складений іменний присудок аналізованого різновиду водночас вказує на спонукальну модальність конструкцій.

Ускладнену модель складеного іменного присудка репрезентують тричленні сполуки: елементи складеного дієслівного присудка + елементи складеного іменного присудка, напр.: *Царю **Небесний**, Душе **Святий**, семикратними Твоїми дарами сподоби бути причасниками цієї вічної радості у Бозі і нас...* (А. 2.2) (Гм. 1). До його структури входять фазові або модальні допоміжні дієслова, а також їхні модальні еквіваленти.

Наказова форма дієслова чи його функційного еквівалента може перебувати у предикативному зв'язку не тільки безпосередньо зі звертанням у кличному відмінку, а й моделювати структуру, побудовану за схемою «особово-числова форма імператива-присудка + опосередковане звертання». У такому разі субстантив реалізує свою вторинну формально-синтаксичну функцію, виконуючи роль опосередкованого члена речення. Своєрідність

формально-синтаксичної моделі цих конструкцій полягає в тому, що з імперативним присудком поєднано два компоненти: звертання у формі кличного відмінка як опосередкований член речення та власне-підмет у називному відмінку, експлікований займенниковим іменником. У таких структурах присудок може мати форму другої особи однини та множини, напр.: *Ти, Владичице, як Блага Провідниця, веди нас до Тихого Пристановища...* (А. 3.3) (Гм. 1); *Радуйтеся і ви, дванадцять братів прекрасних, бо церкву Божої Матері ви подібно до небес прикрасили* (А. 2.17) (Гм. 1). У реченнях розгляданого різновиду присудок зазвичай є простим дієслівним, напр.: *Ти, великомученице Катерино, маючи сміливість перед Господом, милостиво схилися до благопотрібних прохань тих, хто взиває до тебе* (А. 2.23) (Гм. 1); *Душе Утішителю, Ти утамуй наші печалі, заступайся за нас зітханнями невимовними і полегиши серця тих, хто молиться до Тебе* (А. 2.2) (Гм. 1), подекуди – складеним іменним, напр.: *Але Ти, Отче бідних і вдовиць Суддя, будь мені безпомічному Помічником...* (А. 2.4) (Гм. 1). Попри те що вжите в таких реченнях звертання виконує роль ототожнення, ідентифікації, його не можемо вважати засобом вираження грамеми ідентифікатива, оскільки воно, хоч і через посередництво власне-підмета в називному відмінку, взаємозв'язане з наказовою формою дієслова, передусім його центральною формою – другою особою.

Проаналізований фактичний матеріал свідчить, що конструкції, з формально-синтаксичного боку побудовані за схемою «звертання у функції підмета чи опосередкованого члена речення + присудок-імператив» виявляють стосунок до реалізації грамеми адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення категорії звертання.

Своєрідністю структури вирізняються синтаксичні одиниці зі звертанням – засобом вираження грамеми ідентифікатива. З деякими конструкціями попереднього різновиду їх споріднює опосередкований зв'язок. Н. М. Костусяк пояснює, що «вокативи такої ланки сполучуваності засвідчені в структурі неелементарних простих конструкцій. Зазначені другорядні члени

речення перебувають з опорним словом у підрядному опосередкованому зв'язку, безпосередньо залежать від семантично спорідненого з ними компонентами й через його посередництво пов'язані з іншим членом речення. Опосередковані вокативи переважно уточнюють підмети або керовані другорядні члени речення, виражені займенниковими іменниками у формі другої особи» [155, с. 156–157].

У досліджуваних текстах конструкції аналізованого різновиду модельовані різними граматичними формами дієслів – імперативними та значною мірою неімперативними. Наказові форми можуть бути синтетичними, вираженими першою особою множини, та аналітичними, до структури яких входять морфеми-частки *хай, нехай* і дієслова третьої особи однини або множини. Також натрапляємо на аналітичні дієслова, ужиті в однині. Напр.: *Спів зворушливий чуючи і теплу Твою молитву за нас усвідомлюючи, благаймо Тебе, **Діво Богородице**...* (А. 1.7) (Гм. 3); ***Душе моя**, <...> нехай устрашить тебе образ содомський* (А. 3.13) (Гм. 3).

У джерельній базі домінують реченнєві побудови, що містять опосередковане звертання та неімператив у функції присудка. І. Р. Вихованець вважає, що особові форми дієслова, виражаючи значення часу й способу та здійснюючи синтаксичний зв'язок з іншим головним членом – підметом, найбільшою мірою пристосовані до виконання функції присудка [52, с. 77]. Кличний відмінок як морфологічний репрезентант опосередкованого компонента (підмета чи другорядного керованого члена речення) перебуває з опорним словом у підрядному опосередкованому зв'язку. Іноді займенниковий підмет може мати нульовий вияв, проте його доволі легко реконструювати, пор.: *Спаси всіх нас і хочеш, і можеш, **Пресвята Діво*** (А. 3.11) (Гм. 3) і *Спаси всіх нас і хочеш, і можеш **ти**, **Пресвята Діво*** (Гм. 3). Присудок в аналізованих конструкціях найчастіше вжитий у різних особово-числових формах теперішнього й майбутнього часів, напр.: теперішній час: ***Господи**, Ти все знаєш* (А. 1.1) (Гм. 3); *Очі не бачили і вуха не чули, і на серце земної людини не приходила радість і насолода, якою ви нині*

*насолоджується, **святі апостоли** (А. 2.15) (Гм. 3); **Милостивий**, до Тебе припадаю (А. 3.13) (Гм. 3); **Всяке єство ангельське величає** Тебе, **Богородице** (А. 1.6) (Гм. 3); **Красномовців велемовних бачимо** перед Тобою, **Ісусе, Спасе наш**, як риб безголосих (А. 1.3) (Гм. 3); **Спів похвальний і подячний приносять** Тобі, **Владичице, діви** (А. 3.2) (Гм. 3); майбутній час: Тобою, **Спасе, виправдаюся** (А. 3.13) (Гм. 3); ...якщо тільки Ти змилосердишся до нас, **Владичице** (А. 3.1) (Гм. 3); ...**сини людські, ось Мати Моя Покровом і Пристановищем** вам буде (А. 2.7) (Гм. 3); ...**тобі, великий угоднику Христів Димитрію, наважимося** похвальні піснеспіви принести (А. 3.14) (Гм. 3); **Господи Боже наш**, від Тебе нерозкаяні грішники зі страхом почують тоді... (А. 1.2) (Гм. 3). Прикладів із дієсловом другої особи множини майбутнього часу в досліджуваній базі немає. Крім того, трапляються присудки, марковані дієсловами минулого часу, що, як відомо, позбавлені категорії особи, натомість мають категорію роду, напр.: **Усього себе на служіння ближнім ти віддав, отче наш Феодосію**, і добре нас доручене тобі Богом словесне стадо (А. 2.19) (Гм. 3); Засяяла Ти в світлості Божественної слави, **Діво Богоотроковице** (А. 3.5) (Гм. 3); **О двійце священна, братіє прекрасна, мужні страстотерпці Борисе і Глібе**, ви від юності Христу вірою, чистотою і правдою послужили і кров'ю своєю, наче багрянницею, прикрасились (А. 2.16) (Гм. 3). У корпусі дослідницького матеріалу конструкції з опосередкованим звертанням моделюють присудки-неімперативи кількох структурно-морфологічних різновидів. Найбільш уживаним є простий дієслівний присудок, напр.: **На небесах перебуваш Ти, Богомати** (А. 1.8) (Гм. 3). З огляду на частоту функціонування друге місце посідає складений іменний головний член речення, напр.: **Світлосяйним променем був ти, богомудрий, тим, що сидять у темряві багатобожжя** (А. 1.16) (Гм. 3); **Боготічний зірці подібний був ти, Юрію** (А. 1.17) (Гм. 3). Інколи трапляється складений дієслівний присудок, напр.: ...**ти, святий Борисе, старанніше почав молитися**... (А. 2.16) (Гм. 3). Найпериферійнішу модель становить ускладнений різновид складеного іменного присудка, напр.: **Йому ж Ти, Всечиста, плоть***

давши, сподобилася бути Матір'ю (А. 3.5) (Гм. 3); *Господи Ісусе Христе, Ти <...> зволив бути розіп'ятим на хресті заради гріхів наших* (А. 2.16) (Гм. 3).

Функціонування кількох простих дієслівних присудків створює реченнєву модель із цими компонентами в препозиції і постпозиції щодо звертання або тільки в препозиції чи лише в постпозиції, напр.: ...*ми з вірою сердечною молимося Тобі, **Богородице**, і промовляємо* (А. 2.9) (Гм. 3); *Зі світлим лицем став ти перед судилищем царським і сміливо взивав, **преблаженний*** (А. 1.16) (Гм. 3); *Господи Боже наш, Ти випробовуєш серця і нутроці людські, перелічуєш зірки і всім їм даєш імена* (А. 1.2) (Гм. 3).

Отже, із формально-синтаксичного боку структури зі звертанням, яке маркує грамему ідентифікатива, містять опосередкований член речення, що за своїм функційним призначенням корелює з вираженням особовим займенниковим іменником підметом чи керованим членом речення. Такі субстантиви підпорядковані присудкові-неімперативові, значно рідше – присудкові-імперативу першої особи множини та третьої особи однини.

В опрацьованих текстах акафістів функціонують конструкції зі звертанням-детермінантом, підпорядкованим не одному слову, а всій реченнєвій конструкції, яку здатні моделювати неімперативні та аналітичні імперативні форми дієслів у ролі присудка. Субстантив, виражений кличним відмінком, у формально-синтаксичній позиції детермінанта поєднаний із предикативним ядром слабким підрядним зв'язком із майже нульовим, за словами Н. Ю. Шведової, ступенем залежності [303, с. 80] або зв'язком, за визначенням В. П. Малащенка, «вільного приєднання» [179, с. 40] і становить, на думку І. Р. Вихованця, немовби зовнішній компонент щодо внутрішньо об'єднаних головних і прислівних другорядних членів речення [52, с. 237]. Отже, звертання-детермінанти посідають найпериферійніше місце в реченні.

У розглядуваних конструкціях присудок репрезентують особово-числові форми дієслів теперішнього й майбутнього часів та числово-родові форми минулого часу, напр.: теперішній час: *Знаю, **всесильний Владико*** (А. 1.4)

(Гм. 2); *Господи Боже наш, Його ж полк мученичий богохвально сповідує і преподобних воїнство пресвяте ім'я прославляє* (А. 1.2) (Гм. 2); ...*благоговійний спів за пречисте Твоє Успіння приносимо, раби Твої, Богородице* (А. 1.6) (Гм. 2); *Усі ангели, Христе Спасе, Твоє воскресіння оспівують на небі* (А. 1.1) (Гм. 2); майбутній час: *Як же я постраждаю, Господи Боже мій, відкидаючи завжди животворчі Твої слова?* (А. 3.13) (Гм. 2); *Господи Боже наш, у Нього ж лагідні успадкують землю і убогі духом отримають безкінечне Царство* (А. 1.2) (Гм. 2); минулий час: *Господь, чуючи тяжкі скорботи, волення і плач дружин, стариць, дітей, родичі яких охоплені пристрастю пияцтва, дарував їм, Владичице, Твою ікону* (А. 2.9) (Гм. 2); *Засяяла як сонце ікона Твого Успіння, Пресвята Діво* (А. 2.5) (Гм. 2); *Світлом небесним засяяло лице твоє, **отче преподобний*** (А. 2.19) (Гм. 2); ...*бо ідоли його, Спасе, попадали...* (А. 1.5) (Гм. 2). Аналіз джерельного корпусу виявив, що особові форми майбутнього часу представлені обмежено.

Ієрархічність уживання присудкових різновидів у текстах акафістів спостерігаємо таку саму, як і в інших конструкціях: простий дієслівний присудок з огляду на кількісні показники домінує, напр.: *Світло чудес і зцілень засяяло від тіл ваших, **святі страстотерпці*** (А. 2.16) (Гм. 2); складений іменний присудок перебуває на другому місці, напр.: ***Милостивий**, добровільно був я вбивцею совісті душевної, озброївшись проти неї лукавими моїми діяннями...* (А. 3.13) (Гм. 2); ***Милостивий**, я був подібний до тих, що за Ноя згрішили* (А. 3.13) (Гм. 2); складений дієслівний присудок, як порівняти з попередніми двома різновидами, менш уживаний, напр.: *Красномовці велемовні <...> не можуть достойної подяки віддати божественним страстям Твоїм, **Чоловіколюбче*** (А. 1.4) (Гм. 2). Ускладнені різновиди складених присудків, які структурують конструкції зі звертанням-детермінантом, не засвідчені в акафістах.

В аналізованих реченнях субстантив у кличному відмінку, підпорядкований усій підметово-присудковій основі, не має фіксованої позиції, напр.: *Господи мій, Господи, Твоїм Словом Небеса утвердилися* (А. 2.4)

(Гм. 2); Преподобний Іоан Дамаскин, бачачи правицю свою, що багато писала на захист честі і поклоніння святих ікон, за намовою царя-іконоборця немилостиво відсічену, випросив її у невірного мучителя, приклав до суглоба і зі сльозами молився про зцілення перед чесною іконою Твою, **Пречиста Діво** (А. 3.1) (Гм. 2); Боготічна зірка, ікона Твоя всечесна, **Богородице Діво**, у всьому світі великою кількістю чудес благодатно сяє і просвіщає душі і серця людські для пізнання великого Твого милосердя... (А. 3.5) (Гм. 2).

В опрацьованих текстах не надто багато представлено конструкцій зі звертанням-детермінантом, підпорядкованим реченням із наказовими формами присудків. Такі імперативи вжиті в третій особі однини чи множини й мають аналітичний вияв, напр.: *Його ж ублагай за нас Материнською Твою молитвою, нехай не засудить нас за беззаконня наші, але нехай помилує нас із великої і невимовної Своєї милості, **о Всеблага!*** (А. 3.1) (Гм. 2); ***Ісусе**, нехай він буде єдине з Тобою і Отцем* (А. 3.24) (Гм. 2); ***Ісусе**, в невмовкних молитвах Церкви нехай омиються гріхи його приношенням безкровної Жертви* (А. 3.24) (Гм. 2); ***Отче**, нехай усі єдине будуть* (А. 2.3) (Гм. 2). Зазначені присудки (простий дієслівний та складений іменний) частіше перебувають у постпозиції щодо звертання.

Схарактеризовані субстантиви в кличному відмінку, що перебувають у формально-синтаксичній сфері детермінанта, є засобами вираження грамеми отримувача інформації.

З'ясовуючи формально-синтаксичні параметри речень зі звертаннями, треба виокремити реченнєві вокативні побудови, у яких головний компонент виражений кличним відмінком, напр.: ***Боже і Господи!*** (А. 3.25); ***О великий чудотворцю і скорий у бідах помічнику, преподобний отче наш Феодосію!*** (А. 2.19); ***О святий угоднику Божий, священномученику Кипріане, скорий помічнику і молитвенику за всіх, хто до тебе звертається!*** (А. 2.22). Головна формально-синтаксична ознака таких одиниць – безприсудковість [155, с. 156]. На відміну від звертань як окремих членів речення – підметів, керованих компонентів, детермінантів, за якими слідує (або передуює їм)

повідомлення, вокативні конструкції, «називаючи адресата, передають модально або емоційно забарвлену думку» [285, с. 366], тобто містять звертання й водночас особливого різновиду повідомлення, що передають реакцію й почуття мовця [169, с. 96], його волевиявлення [276, с. 109] та викликають складне уявлення, у центрі якого перебуває названий адресат [302, с. 86]. Структурний компонент зазначеної конструкції – звертання – «займає особливе місце в процесі мовного повідомлення, послугує як би встановленню зв'язку між мовцем і тим, до кого спрямована мова» [3, с. 152]. Таке звертання в реченнєвій конструкції стимулює до відповіді чи до якоїсь реакції, безпосередньо вплітаючись у його інтонаційну тканину. Вокативні структури у формі окремих висловлень можуть або сприяти відповіді, або бути відповіддю [312, с. 149]. Звертання як частини речення лише називають адресата, а вокативні побудови є комунікативним засобом [68, с. 63].

Синтаксичну організацію вокативних речень у сучасному українському мовознавстві найбільш повно проаналізувала М. О. Голіченко (Кокора). Мовознавець узагальнила основні підходи дослідників до визначення статусу вокативних речень, їхнього місця в системі синтаксичних одиниць, обґрунтувала авторську кваліфікацію цих речень [145, с. 94–99]. Теоретичні положення, подані в зазначеному всеохопному дослідженні, вважаємо обґрунтованими, актуальними, тому візьмемо їх за основу, аналізуючи конфесійні звертання-речення.

Суперечливість характеристик вокативних речень, яка «зумовлюється синкретизмом семантико-синтаксичних властивостей вокатива як головного члена цих речень і різноспрямованістю їх формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного членування» [51, с. 61], сформувала відмінні лінгвістичні погляди, пов'язані термінологічною номінацією зазначених мовних конструкцій. Проте науковці переважно надають перевагу таким двом поняттям: 1) односкладні вокативні речення [302, с. 50, 86]; 2) звертання-речення [99, с. 8, 259; 102, с. 272].

О. О. Шахматов, розподіляючи всі речення за формою й значенням, уперше назвав аналізовані конструкції «односкладними вокативними реченнями» [302, с. 50]. Визнаємо слушною думку В. В. Виноградова про наявність двох обов'язкових ознак речень, зокрема й вокативних: інтонації повідомлення й предикативності, «яка виявляється в сукупності таких граматичних категорій, що визначають і встановлюють природу речення як основної та водночас первинної граматично організованої одиниці мовленнєвого спілкування, що виражає ставлення мовця до дійсності й реалізує відносно закінчену думку» [44, с. 400]. На близьке міркування натрапляємо й у студіях Є. М. Галкіної-Федорук, яка наголошує на своєрідності структури аналізованих конструкцій та їхній несхожості на інші речення передусім за логіко-семантичними параметрами [69, с. 63]. Р. М. Гайсина, пояснюючи механізм виникнення вокативних побудов, стверджує: «Речення, що стоїть після звертання, ніби розшифровує – виражає конкретніше й розчленовано елемент повідомлення, вкладений мовцем у звертання. Не було б цього речення, звертання зіграло б ту саму роль. Тому звертання й речення, яке слідує за ним, можна вважати певною мірою мовними дуплетами. Природно, що один із мовних дуплетів може втрачатися, у такому разі звертання бере на себе цілком те саме змістове навантаження, яке повинно було б мати наступне речення. Так унаслідок контамінації звертання з певним емоційним чи інтелектуальним змістом постає особливий тип речення – вокативне речення» [65, с. 13].

Серед односкладних вокативні речення розглядають такі українські мовознавці, як І. Р. Вихованець [51, с. 61–62; 52, с. 100], Н. М. Костусяк [155, с. 156], І. К. Кучеренко [170, с. 70–71]. Зокрема, І. Р. Вихованець указав на своєрідну властивість аналізованих одиниць: формально-синтаксичну односкладність і семантико-синтаксичну двокомпонентність. У межах цього підходу натрапляємо на інші номінації зазначених конструкцій. М. С. Скаб, продовжуючи традицію студіювання аналізованих речень як окремого

різновиду односкладних, називає їх «односкладними реченнями апеляції» [268, с. 180].

Отже, зважаючи на притаманні тільки вокативним реченням семантико-синтаксичні й формально-синтаксичні особливості, вважаємо переконливим міркування про те, що зазначені побудови є окремим типом синтаксичних побудов.

Дещо інші термінологічні вподобання демонструє П. С. Дудик. На його думку, найбільш умотивованим і точним є поняття «звертання-речення». Визначаючи диференційні ознаки таких конструкцій, науковець стверджує, що ці побудови виражають спонукальну семантику й, крім грами кличного, їхнім морфологічним репрезентантом можуть бути субстантиви в називному відмінку, що виконують синтаксичну роль кличного [99, с. 259]. Лінгвіст вважає звертання-речення окремими й самодостатніми комунікативними конструкціями з функцією «загалом звертальною, але з певною почуттєвістю, емоційністю» [102, с. 272–273]. Отже, П. С. Дудик визнав звертання-речення своєрідними заміниками речення. Відмежування вокативних структур від односкладних і двоскладних речень знаходимо в інших лінгвістичних працях. Така концепція подана в академічному виданні за загальною редакцією І. К. Білодіда. Відсутність певних суттєвих ознак речення (його логічної та граматичної основи, змістової та синтаксичної розчленованості), неможливість кваліфікувати такі «своєрідні синтаксичні одиниці мови» ні як підмет або присудок двоскладного речення, ні як головний член односкладного, водночас їхнє функціонування як повноправних виражальних засобів мови, що на синтаксичному рівні слугують своєрідними заміниками речення, є істотними підставами для маркування цих конструкцій звертаннями-реченнями, що формують групу еквівалентів речень [283, с. 289, 309]. До еквівалентів речення зараховано вокативні побудови в колективній праці «Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис» [61, с. 278]. К. Ф. Шульжук переконливо доводив, що в цих «специфічних реченнєвих утвореннях» не можна виявити граматичної структури

односкладного чи двоскладного речення [312, с. 151]. О. С. Попов, визначаючи статус і місце вокативних конструкцій у системі синтаксичних одиниць, трактував їх як слова-речення на підставі відсутності «чітких показників модальності й часу» [242, с. 38]. За концепцією А. П. Загнітка, вокативні побудови не належать до односкладних речень [115, с. 199–210]. Аналізуючи сучасну українську синтаксичну класиологію, науковець пропонує дещо іншу, ніж у більшості традиційних граматичних праць, класифікацію речень, у якій на підставі наявності / відсутності суб'єктно-предикатної основи виокремлює такі структурні типи українських конструкцій, як власне-речення й квазі-речення (або несправжні речення). Речення-звертання (вокативи), що ввійшли до групи квазі-речень, «не містять інформації», тому їм «не притаманна суб'єктно-предикатна основа» [115, с. 108]. Водночас мовознавець зазначив, що «межі між звертаннями і реченнями-звертаннями (вокативними реченнями) надзвичайно рухливі і динамічні. Перехідну сферу утворюють речення, яким властивий середній рівень предикативності. Такими постають звертання, які не тільки називають адресата мовлення, але й подають його напівпредикативну характеристику. Здебільшого сюди належать звертання, виражені словами або словосполученнями, для яких властива якісно-оцінна семантика. Одним із найважливіших чинників посилення предикативності звертань виступає їх поширеність. Чим більше ускладнене саме звертання означуваними словами, тим більше в структурі звертання потенційної предикативності, оскільки будь-які атрибутивні словосполучення легко трансформуються в предикативні» [115, с. 269].

У мовознавчій літературі іноді для найменування речень, структурованих тільки звертанням, послуговуються поняттями «висловлення-комунікати» та «кличні комунікати» [272]. Такі побудови, не відповідаючи граматичному зразку речень, виконують передусім комунікативну функцію й мають із реченнями споріднені ознаки: 1) інтонацію відносно закінченого повідомлення; 2) можуть мати у своєму складі засоби вираження суб'єктивно-модального значення; 3) можуть мати деякі поширювачі; 4) здатні

входити до структури складного речення. Водночас їм притаманна низка специфічних характеристик: 1) відсутність граматичного зразка або прихована орієнтація на нього; 2) неможливість утворення форм парадигм; 3) брак постійних реалізацій [254, с. 418–419]. За концепцією І. І. Слинька, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянської, до комунікатів, або еквівалентів речень, належать і звертальні комунікати, або комунікати звернення [272, с. 407–409].

Отже, у більшості граматичних праць функціонують два поняття на позначення самостійно вжитих звертань: односкладні вокативні речення й звертання-речення. М. С. Скаб вважає їх формально відповідними, традиційними й природними для східнослов'янської синтаксичної термінології. Але цілком слушно науковець надає перевагу термінові «односкладні вокативні речення», зазначаючи, що така номінація нівелює певну «синтаксичну неповноцінність цих утворень, закладену в назві “звертання-речення”» [268, с. 71].

У синтаксичній літературі аналізований тип речень іноді тлумачать як різновид номінативних [253]. В. П. Проничев на підставі наявності у вокативних структурах усіх необхідних граматичних ознак самостійної синтаксичної організації (односкладність, членованість, предикативність, модальність, час, особа й число), а також однотипних, за висновком дослідника, ознак у номінативних і вокативних реченнях запропонував об'єднати дві синтаксичні одиниці в один клас під назвою «номінативні речення» [246, с. 73]. Таку концепцію сповідує українська дослідниця М. У. Каранська, за інтерпретацією якої номінативні й вокативні односкладні речення формально виражені одним головним членом із первинною предметною семантикою. Речення-звертання, наголошує мовознавець, треба вважати спонукальним різновидом одночленних номінативних речень [130, с. 134, 150].

Слушною вважаємо думку М. С. Скаба, який переконливо констатує, що треба відмежовувати два типи формально схожих односкладних речень: вокативні – це односкладні речення апеляції з простим іменниковим головним членом, співвідносним із підметом; номінативні – це односкладні речення

представлення з простим іменниковим головним членом, співвідносним із підметом. Порівнюючи номінативні й вокативні речення, дослідник доречно зауважує, що набута номінативом і вокативом у позиції головного члена предикатна семантика є неоднаковою. Предикативність значно сильніша у вокативних структурах, що зумовлено як їхнім специфічним утворенням, пов'язаним із синтаксичною редукцією, так і значно вищим рівнем емоційності мовленнєвих актів, у вираженні яких беруть участь зазначені вокативні форми [267, с. 40; 268, с. 180].

Своєрідні міркування, пов'язані з кваліфікацією аналізованих конструкцій, висловив К. Ф. Шульжук. Науковець виокремив дві групи звертань-речень: до першої дослідник зарахував звертальні формули, які із семантико-граматичного боку виявляють ознаки розчленування, а в межах другої розглядав речення з послабленою звертальною функцією, коли від адресата не очікують відповіді. Спонукальна функція в таких побудовах, за міркуванням мовознавця, заміщена функцією буттєвою – констатацією наявності певних предметів, явищ тощо. Зазначені кваліфікаційні параметри послуговували основою для номінації аналізованих одиниць «кличні уявлення» [313, с. 226]. На можливу втрату лексичної значущості іменників у вокативних конструкціях звертає увагу й В. В. Бабайцева. Зокрема, вона зазначає, що в такому випадку вокативні речення потенційно здатні переходити до розряду нечленованих речень. На підставі виявленої нетиповості дослідниця стверджує, що вокативні речення належать до односкладних умовно [276, с. 110].

І. Р. Вихованець, пояснюючи специфіку аналізованих конструкцій, наголошує, що за умови підвищення рівня емоційності можлива транспозиція вокативних речень до сфери синтаксично автономних утворень – вигуків. Мовознавець констатує: «Вокативний головний член, набуваючи сильнішого емоційного забарвлення і втрачаючи своє первісне суб'єктно-адресатне значення, стає вигуком, а отже, членоване вокативне речення переходить

у нечленоване вигукове» [51, с. 62]. Наведені лінгвістом аргументи визнаємо слушними й виваженими.

Неодностайність виявляють мовознавці і в розв'язанні іншого принципового питання – членування вокативних речень. О. С. Попов уважав, що вокативні побудови «не виявляють семантико-граматичного членування, а їхній головний член не тяжіє ні до підмета, ні до присудка» [242, с. 37]. О. М. Гвоздьов також називав аналізовані синтаксичні одиниці нечленованими [72, с. 188]. І. К. Кучеренко, пояснюючи статус вокативних речень, наголошував на тому, що вони, «залишаючись самостійними, близько зв'язуються з іншими реченнями, що йдуть за ними й мають зміст, зв'язаний із предметом чи явищем. <...> Ще тісніший зв'язок вони мають тоді, коли в реченнях, що йдуть за ними, підмет виражений займенником, який указує саме на названий предмет чи особу в одночленних реченнях» [170, с. 70–71]. У такий спосіб науковець схилявся до думки про нечленованість зазначених побудов. П. С. Дудик називав вокативні речення конструкціями «без членів (члена) речення» [102, с. 272]. Таку саму думку подано в академічному виданні за загальною редакцією І. К. Білодіда [283, с. 309].

О. О. Шахматов наголошував, що підмет односкладного речення викликає уявлення про суб'єкт і про предикат, а підмет двоскладних речень відповідає тільки суб'єкту [302, с. 50]. Заслуговує поцінування комплексний аналіз вокативних речень у формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному й комунікативному аспектах, запропонований І. Р. Вихованцем. Мовознавець підкреслює, що у формально-синтаксичному аспекті описані структури – членовані односкладні речення, де головний компонент, виражений кличним відмінком іменника, не диференційований на підмет чи присудок. Односкладні вокативні речення здатні поширювати атрибутивні члени [52, с. 100], що ще раз підтверджує тезу про членованість аналізованих конструкцій [51, с. 61–62]. На описаних методологічних засадах трактує марковані кличним відмінком вокативні побудови Н. М. Костусяк [155, с. 156]. М. С. Скаб наголошує, що субстантивну форму вокатива варто

розглядати як «головний член односкладного речення апеляції», адже вона має всі необхідні, на думку дослідника, властивості для такої кваліфікації: 1) входить у структурну схему елементарного простого односкладного речення як єдиний його головний член; 2) містить у собі модально-часову характеристику речення, причому яскравіше виражену, ніж у відповідних реченнях сфери представлення – номінативних; 3) має простий іменниковий головний член, співвідносний із підметом двоскладного речення апеляції; 4) виражена спеціалізованою морфологічною формою кличного відмінка [267, с. 40–41]. Запропоновану концепцію М. С. Скаба, пов'язану з витлумаченням односкладних вокативних речень, вважаємо важливою й перспективною.

У сучасній лінгвістиці групування вокативних речень базується на різних кваліфікаційних параметрах. О. С. Попов поділив вокативні речення «відповідно до їхніх функцій та складності змісту» на такі групи: 1) найпродуктивніші речення, що виражають заклик, прохання чи вимогу відгукнутися, відповісти; 2) речення, які є реакцією на слова чи дії співрозмовника; 3) речення, що водночас мають ознаки й двоскладних неповних: з одного боку, це емоційно забарвлені звертання, які виражають цілу думку, а з іншого – неповні речення, без підмета, що є підсумком упізнання осіб [242, с. 37–38]. В. В. Бабайцева розподіляє аналізовані речення за значенням на: 1) вокативні речення-заклики, в яких названо адресата мовлення з метою привернути його увагу; 2) вокативні речення, що виражають емоційну реакцію на слова й дії співрозмовника [276, с. 109]. У колективній праці «Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис» з огляду на зміст і функції розмежовано: 1) речення, якими гукають, просять або закликають когось; 2) речення, що виражають спонукання (наказ, попередження, заборону); 3) речення, які виражають переживання, настрої [61, с. 279]. П. С. Дудик серед звертань-речень виокремив: 1) звертання-речення, що ними гукають когось, просять, закликають чи вимагають якимось зреагувати на кликання, зробити щось, розповісти, пояснити; 2) звертання-речення з виразною спонукальною функцією – попереджувальною, заборонною,

наказовою; 3) звертання-речення, що виражають інші реакції мовців, їхні глибинні переживання, настрої [100, с. 39–40]. К. Ф. Шульжук поділив звертання-речення на спонукально-кличні й емоційно-оцінні. У спонукально-кличних реченнях, за баченням науковця, передусім відбите «ставлення до того, що пов'язане з особами», до яких звертається адресант, а емоційно-оцінні кваліфікують самого адресата [312, с. 149–151]. Зміст і функції вокативних речень, за міркуванням О. О. Селіванової, зумовлює їхній поділ на прагматичні, спонукальні, емоційні та інші [258, с. 72]. На думку І. Р. Вихованця, вокативні речення варто об'єднати в такі типи: 1) речення, які називають адресата мовлення з метою привернути його увагу; 2) речення з виразною спонукальною функцією; 3) речення, що виражають емоційні реакції мовця на дії співрозмовника [51, с. 62]. Уважаємо позицію І. Р. Вихованця переконливо аргументованою й узагальнено осмисленою.

Схарактеризовані концепції, хоч дещо відмінні, проте мають чимало спільного. Їхнє докладне студіювання та аналіз фактичного матеріалу послугували основою для інтерпретації самотійно вжитих звертань як членованих із формально-синтаксичного погляду односкладних речень із головним компонентом, не диференційованим на підмет чи присудок. Необхідною ознакою вокативних побудов є імпліцитно представлена спонукальна семантика зазвичай із додатковою емоційно-експресивною конотацією. Членовані односкладні речення можуть поширювати атрибутивні члени. Конструкції цього різновиду експлікують грамему адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення

Отже, маркери всіх чотирьох грамем категорії звертання представлені в різних за формально-синтаксичними параметрами реченнях. Для репрезентантів грамеми адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення (Гр. 1) характерна підметова позиція та предикативний зв'язок з імперативним присудком. Засоби вираження грамеми отримувача інформації (Гр. 2), перебуваючи в підпорядкуванні всієї підметово-присудкової основи, виконують роль детермінантів. Маркери грамеми ідентифікатива (Гр. 3)

реалізують формально-синтаксичну позицію опосередкованого члена речення, що через посередництво підмета чи керованого компонента пов'язані з неімперативним, рідше імперативним (у формі третьої особи однини чи множини) предикатом. Грамему адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення моделюють односкладні речення з головним компонентом, не диференційованим на підмет чи присудок.

3.2. Семантично-синтаксична організація речень зі звертаннями

Семантичний рівень речення, який поряд із формальним і комунікативним обґрунтовано виділяють і в закордонній (Ф. Данеш [321], Л. Теньєр [289]; Н. Д. Арутюнова [8], В. Г. Гак [66]), і в українській лінгвістиці (І. Р. Вихованець [51; 52], Н. В. Гуйванюк [89], А. П. Загнітко [115; 117], Н. М. Костусяк [153; 154; 155], Т. Є. Масицька [182; 183], О. Г. Межов [192]; М. В. Мірченко [198; 199]), належить до трьох специфічних конструктивних особливостей речення як багатоаспектної синтаксичної одиниці й має зовнішнє спрямування в структурі мови, тобто відбиває предмети та явища позамовного світу [52, с. 92].

Семантико-синтаксичний опис речень зі звертаннями передбачає розв'язання низки важливих питань, що виявляють стосунок і до синтаксичного вчення загалом, серед них передусім: 1) з'ясування співвідношень семантичної та формальної реченнєвої організації; 2) окреслення особливостей загальної типології простого речення.

У сучасній лінгвоукраїністиці панує аргументована багатьма науковцями думка про симетричність формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних побудов речень. Тобто виокремлені на підґрунті синтаксичних зв'язків (предикативного, підрядного, сурядного чи недиференційованого [198, с. 192–289]) члени речення й організовані на основі семантико-синтаксичних відношень синтаксеми (суб'єктна, об'єктна, адресатна, інструментальна (знаряддя або засіб дії), локативна (початковий пункт руху, шлях руху

й кінцевий пункт руху)) функціонують у структурі речення як взаємопов'язані одиниці. Спільним для формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної залежностей в основній синтаксичній одиниці-конструкції, констатує Т. Є. Масицька, є вказівка на синтаксичну сутність того компонента, який вони визначають: члена речення, що виділяють за синтаксичною ознакою, і компонента, якому притаманна своєрідна семантико-синтаксична властивість з акцентом на синтаксичний показник [183, с. 173]. Зважаючи на певну кореляцію семантико-синтаксичних структурних елементів речення з формально-синтаксичними (членами речення), предикат як частина семантико-синтаксичної побудови речення відповідає присудковій у формально-синтаксичній позиції. Варто наголосити, що пов'язаний предикативним зв'язком із підметом присудок утворює взаємозалежну сполуку; другорядні члени речення предметного значення формально-синтаксично залежать від присудка. У семантико-синтаксичній організації елементарного простого речення всі синтаксеми підпорядковані предикатові, навіть суб'єктна (зазвичай підмет із формально-синтаксичного боку). Підкреслюючи його домінуючу роль у виборі комплексу синтаксичних позицій та способів їхнього семантичного й морфологічного вираження, Л. Теньєр називав дієслівний предикат синтаксичним ядром реченнєвої конструкції [289, с. 117], який імплікує, за словами Й. Ф. Андерша, появу субстанційних синтаксем своїм значенням [6, с. 28]. М. В. Мірченко справедливо зазначає: «Синтаксична позиція предиката визначає відношення між функціями компонентів структурної схеми, у якій предикат задає функціональні параметри непередикатних актантів. Така гегемонія предиката як ознакового слова протиставляється іншим, непередикативним субстанційним словам у структурі речення» [198, с. 112].

За вживання звертання будова простого речення зазнає ускладнення; цей процес представлений у двох аспектах: формальному й семантичному. На формальному рівні відбувається розширення структурної схеми речення, а на семантичному передбачено введення додаткової пропозиції.

Відомо, що предикат не тільки організує семантичну структуру елементарного речення, а й модифікує її. Предикат та валентно передбачувані аргументи із субстанційним (власне-субстанційним) значенням формують елементарну структуру речення. За умови заміщення валентно зумовлених позицій невластивими субстанційними аргументами семантично елементарне речення зазнає модифікації, перетворюючись у неелементарну конструкцію [198, с. 106]. Ми схилиємося до думки І. Р. Вихованця про те, що на семантико-синтаксичному рівні звертання функціонує як вторинна субстанційна синтаксема, сформована внаслідок об'єднання двох елементарних із семантико-синтаксичного погляду простих речень в одну ускладнену конструкцію. У такому разі засобом вираження звертання є вокативна субстанційна синтаксема як засіб семантико-синтаксичного ускладнення (у ній відбувається злиття функцій двох вихідних іменникових компонентів) [51, с. 186], напр.: *Помилуй мене, о Мати милосердна* (А. 3.10) ← *Хтось* (суб'єкт дії, мовець) *прохає Матір милосердну помилувати* + *Мати милосердна помилує*. О. Г. Межов зауважує, що суб'єктом і предикатом першої елементарної реченнєвої конструкції є відповідно мовець і його вольова дія на об'єкт, тобто співрозмовника, адресата мовлення, а суб'єктом і предикатом другої елементарної реченнєвої конструкції – співрозмовник і його потенційна дія (із можливим об'єктом, адресатом, знаряддям дії тощо залежно від потенціалу семантико-синтаксичної валентності предиката) [193, с. 178]. А. П. Загнітко називає звертання згорнутим висловленням, «яке має потенційну предикативність, міра якої може бути різною» [117, с. 591].

Отже, речення, до семантичної структури якого належить звертання (вокативна синтаксема), залишається монопредикативною одиницею, але з двома розчленованими денотативними ситуаціями й двома поєднаними предикаціями. Первинна предикація репрезентує вихідне семантично елементарне просте речення, вторинна – субстанційну синтаксему, відтворену з основного семантично елементарного простого речення. У такий спосіб

за згортання двох елементарних із семантико-синтаксичного боку простих речень формується неелементарна (поліпропозитивна) конструкція.

Представлені на семантико-синтаксичного рівні субстанційні синтаксеми мають певне морфологічне вираження, тобто виявляють зв'язок із відмінковими формами. Вокативній субстанційній синтаксемі в українській мові притаманна спеціалізована форма вираження – кличний відмінок, або вокатив. Описуючи семантико-синтаксичну природу кличного, сучасні мовознавці досі не сформували єдиного погляду на кількість його семантико-синтаксичних функцій. Уважаємо аргументованою сповідувану І. Р. Вихованцем та багатьма його послідовниками теорію про виокремлення чотирьох семантико-синтаксичних різновидів кличного відмінка: семантично складного (адресата – потенційного суб'єкта дії); семантично складного акцентованого адресата й нейтралізованого суб'єкта; кличного ідентифікувального полісемантичного, що дублює відповідну семантико-синтаксичну функцію граматично пов'язаного з ним займенникового іменника другої особи; кличного однокомпонентного речення як конденсата суб'єктно-предикатної структури [51, с. 186–189; 79, с. 47–49; 155, с. 113–116; 198, с. 181].

Кличному, як і кожному відмінку, властиві первинна й низка вторинних сфер. Первинною для вокатива є семантико-синтаксична функція адресата вольової дії та потенційного суб'єкта дії. Конструкції цього зразка – семантично складні, в яких аналізований відмінок «виступає конденсатом згорнутого речення і, приєднуючись до базового речення, вихідну адресатну семантику доповнює семантикою потенційного суб'єкта при предикатах в імперативній формі» [49, с. 140–143], напр.: *О Всехвальна Богородице Діво, що Господа і Владику нашого молоком годувала, не відкинь цього скорботного моління нашого* (А. 3.11); *Зглянься, о Пребожественна Троице, з висоти святої слави Твоєї на нас, багатогрішних* (А. 1.2); *Радуйся, свята діво, що мучителів своїх посоромила* (А. 3.18). О. Г. Межов зауважує, що «функція адресата – потенційного суб'єкта дії формується з елементарних

відмінкових значень, одне з яких (суб'єктне) модифікується в значення потенційного суб'єкта. Кличний відмінок стосується, передусім, адресата-співрозмовника, якого суб'єкт-мовець спонукає до виконання дії, у якій адресат дії стає потенційним суб'єктом» [191, с. 146]. Зазначений семантико-синтаксичний різновид кличного відмінка корелює з першим граматичним значенням категорії звертання – граменою адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення.

Обмірковуючи особливості аналізованої грамени, мовознавці зазначають, що предметна частина звертання «перебуває у відповідному зв'язку з двома предикатами, один з яких своєю семантико-синтаксичною валентністю визначає наявність об'єктно-адресатної синтаксеми (співбесідника), а другий потребує компонента в ролі суб'єкта дії» [155, с. 114]; для аналізованої грамени характерний синкретизм [198, с. 180], оскільки в її змісті одночасно представлені дві сфери – суб'єктна й об'єктна [153, с. 551]; у формі кличного відмінка при імперативах конденсовано виражено складну структуру: мовця та його інтенцію, спонукування до дії (суб'єкт і предикат) та співрозмовника (адресата вихідної моделі), а також потенційну його дію з можливими валентними партнерами [193, с. 179; 198, с. 178–179]; вокатив із дієсловами наказового способу наділений семантико-синтаксичними ознаками субстанційності (ускладненої), пасивності – потенційної активності, фінальної спрямованості – вихідної потенційної спрямованості, супровідної емотивності [49, с. 138]; за вживання придієслівного імперативного варіанта вокативної синтаксеми чітко виявлена потенційна суб'єктність дії [271, с. 326].

Крім того, варто звернути увагу й на предикатні компоненти реченнєвих побудов. «Предикат першої реченнєвої структури переважно зі значенням мовлення, спілкування зазнає синтаксичної редукції. Репрезентантами предикатної синтаксеми другого речення виступають дієслова із семантикою дії, рідше – процесу, стану, якості» [154, с. 66]. Проаналізувавши особливості функціонування адресатно-суб'єктного вокатива в ролі залежного компонента, підпорядкованого імперативним ознаковим словам, Н. М. Костусяк виокремила

такі предикати, які структурують і речення в досліджуваній нами джерельній базі: 1) предикати дії, напр.: *Ісусе, Переможцю всякої мертвості, обріж усе, що засохло в мені від спеки пристрастей* (А. 2.3); *Захисти нас, Владичице Богородице, від усіх ворогів наших видимих і невидимих та від усякого зла* (А. 3.11); *Покаяння двері відкрий і мені, Життєдавче* (А. 3.13); 2) предикати процесу, напр.: *Ісусе, що воскресаєш мертвих, оживи мене, померлого гріхами* (А. 2.3); *Ісусе, умертви насіння тління, яке гніздиться в мені* (А. 2.3); *Ісусе, пробуди совість, яка спить у мені...* (А. 2.3); 3) предикати стану, напр.: *Ісусе, не погордуй увійти в дім душі моєї* (А. 2.3); *Не зневаж мене, Блага Владичице* (А. 3.3); 4) предикати якості, морфологічними репрезентантами яких є прикметники разом з наказовою формою дієслівної зв'язки *бути*, напр.: *Але Милостивим будь до мене, Владико, що так молюся* (А. 2.4) [155, с. 115]. Конструкції четвертого різновиду в текстах акафістів трапляються рідко. У порівнянні з ними частіше в ролі предикатної синтаксеми представлені іменники у формі орудного відмінка. Вибір зазначеного відмінка в іменній частині зумовлений специфічною семантикою й указує, за словами І. Р. Вихованця, на непостійну або нехарактерну ознаку суб'єкта [52, с. 79], напр.: *Господи, Господи Боже мій, <...> будь мені помічником* (А. 3.21); *Стіною і Огорожею будь, Владичице, для нас, що знемагаємо від скорбот і хвороб* (А. 3.4); *Нам, що бажаємо спаситися, будь помічником міцним, Архістратиже Божий* (А. 1.10). Доповнюючи класифікацію Н. М. Костусяк, такі ознакові слова зараховуємо до групи предикатів станової ідентичності.

Зазначимо, що семантико-синтаксична функція адресата вольової дії та потенційного суб'єкта дії, яку репрезентує «іменникова форма кличного відмінка й дублює імператив дієслова» [198, с. 181], займає центральне місце у функціонуванні звертань, виявляє стосунок до першої грами (адресата мовлення — реалізатора експліцитного волевиявлення) цієї категорійної величини, а також слугує основою для формування вторинних функцій морфологічного репрезентанта звертань — кличного відмінка, що входить до інших ускладнених моделей речень.

Семантико-синтаксичну своєрідність морфологічних маркерів другого граматичного значення категорії звертання – грамеми отримувача інформації доречно розглядати у зв'язку з вторинною семантико-синтаксичною функцією кличного відмінка іменника – функцією акцентованого адресата й відповідно нейтралізованого суб'єкта, який «сформувався внаслідок нівеляції первинної супровідної семантико-синтаксичної функції потенційного суб'єкта й переміщення вказаної грамеми в позицію детермінантного компонента, залежного від предикативної основи речення» [153, с. 551–552]. Детермінантні ознаки аналізованого семантичного різновиду вокатива засвідчують, що він не входить у валентну рамку предиката, тобто перебуває в залежному зв'язку не з дієсловом-предикатом, а з усією предикативною основою речення. Отже, для другої грамеми категорії звертання характерна ознака автономності. Актуалізація адресатної семантики вокатива «знебарвлює суб'єктну функцію» [198, с. 180]. Семантично складний кличний акцентованого адресата й відповідно нейтралізованого суб'єкта тільки називає адресата, а супровідне спонукання співрозмовника до потенційної вольової дії мовця не передбачене, тобто вокативні синтаксеми другого різновиду адресатно-суб'єктного значення не набувають. Такий функційний потенціал аналізованих субстантивів спрогнозував виділення граматичного значення категорії звертання – грамеми отримувача інформації. Напр.: *Милостивий, у гріхах народився я і докладав до ран своїх інші рани* (А. 3.13); *Миро вилилося на душу твою, богомудрий цілителю, від Утішителя Духа* (А. 1.16); *Засяяло в Церкві нашої просвіщення досконалих твоїх чеснот, преподобний отче Сергію* (А. 2.25).

Вокативи з функцією акцентованого адресата й відповідно нейтралізованого суб'єкта здатні функціонувати в реченнях, модельованих різними типами предикатних синтаксем, зокрема з: 1) предикатами дії, напр.: *Милостивий, ризу скверну виткав мені гріх на викривання моїх добровільних пристрастей* (А. 3.13); *...бо ідоли, Спасе наш, не терплячи Твоєї сили, упали* (А. 1.3); *Бурею злюбії дихаючи, заздрістю керовані, первосвященники юдейські сховали в землю Хрест Твій, Христе Боже* (А. 2.1); 2) предикатами процесу,

напр.: *Первозванний апостол Бога і Спаса нашого Ісуса Христа, Церкви послідовнику верховний, всехвальний Андрію, славимо і величаємо апостольські труди твої* (А. 2.13); *Благодать зцілень і молитовне розчулення від Твоєї, **Владичице**, ікони виточується* (А. 1.9); *Оспівуючи Твоє вільне розп'яття, поклоняємося страстям Твоїм, **Христе*** (А. 1.4); 3) предикатами стану, напр.: *Милостивий, Соломон Премудрий колись полюбив розпусних жінок, відступивши від Бога* (А. 3.13); *Усе єство ангельське здивувалося великому ділу Твого втілення, **Господи*** (А. 1.5); 4) предикатами якості, морфологічними репрезентантами яких є особово-часова форма дієслівної зв'язки *бути* разом із прикметниковими компонентами, напр.: *Силою Твою, **Спасе**, достойно був вигнаний Адам із Едема* (А. 3.13). Предикати станової ідентичності, що моделюють речення, яким підпорядковані звертання-детермінанти – маркери грамеми отримувача інформації, в акафістах не засвідчені.

Основою для відокремлення третьої грамеми категорії звертання – ідентифікатива – слугує ще один вторинний вияв семантико-синтаксичної функції кличного відмінка іменника: семантичне дублювання вокативною синтаксеєю ролі займенникового іменника другої особи однини чи множини. У цьому випадку кличний відмінок виконує семантико-синтаксичну функцію ототожнення, відповідно до чого в науковій літературі його називають кличним ідентифікувальним полісемантичним [58, с. 79]. Опосередкований вокатив, на переконання О. К. Безпояско, реалізує семантико-синтаксичну ознаку адресатності «у так званих «семантичних комплексах», де об'єднані навколо предиката аргументні суб'єкт, адресат, об'єкт» [17, с. 40]. Наприклад, тотожність функційного потенціалу кличного відмінка й ужитих у називному займенникових іменників *ти* й *ви* полягає в їхній реалізації семантико-синтаксичної суб'єктної позиції, що демонструє їхню внутрішню схожість, напр.: *Світлоприємним світильником істинного світла суцим на землі являєшся ти, богообраний **Юрію*** (А. 1.17); *Ви, отці преблаженні, явилися світлоподательними світилами на земному колі...* (А. 1.20);

семантико-синтаксична кореляція кличного й знахідного полягає в реалізації об'єктної функції, напр.: *Увесь світ видимий і невидимий хвалить Тебе, **Богородице Діво**, як старанну Заступницю нашу...* (А. 3.11); Проповідники красномовні риторськими своїми вустами не могли достойно оспівати вашої святині, тим більше я, убогий словом і розумом, якими піснями прославлю вас, **о отці, Ангелам рівночасні** (А. 2.17); об'єктну сферу здатні репрезентувати також прийменниковий родовий і функційно співвідносний із ним кличний відмінок, напр.: ***О всесвятий і преславний угоднику Божий, преподобний отче наш Іове, постійний за нас до Господа молитвенику і теплий за душі наші заступнику, до тебе** нині з розчуленістю звертаємося* (А. 1.21); ...зі зворушеністю *припадаємо до вас, **святі Три Святителі*** (А. 2.14); одночасне функціонування давального й кличного відмінків підсилює функцію адресатності, напр.: *...подячний спів приносимо Тобі, **Богородице*** (А. 3.10); *Спів, який приносимо вам, **богоносні отці**, недостатній для похвали славних ваших подвигів і трудів надлюдських* (А. 1.20). На останньому місці в ієрархії взаємодії кличного й інших відмінків перебувають грамеми кличного й безприйменникового чи прийменникового орудного, напр.: ***Господи Боже наш, Тобою** ж царі царюють і владики пишуть закони* (А. 1.2); *Красномовні оратори перед Тобою, **Богородице**, як риби безголосі* (А. 1.8); *Через Боготічну кров улюбленого Сина Твого Ісуса Христа примирилися ми з Тобою, **Отче Небесний*** (А. 2.4).

У текстах акафістів реченнєві конструкції з маркерами грамеми ідентифікатива моделюють такі різновиди предикатів: 1) предикати дії, напр.: ***Ісусе**, Ти в плоть нашу зодягнувся і смертю Своєю смерті державу зруйнував* (А. 1.4); *Оспівуючи Твої чудеса, явлені в обителі Почаївській, благаємо Тебе, **Владичице*** (А. 1.9); 2) предикати процесу, напр.: *Побачивши вдовицю, що гірко плакала за сином померлим, Ти змилосердився, **Господи*** (А. 1.3); 3) предикати стану, напр.: *Як ангела земного і небесну людину знаємо тебе, **славний Пантелеймоне*** (А. 1.16); ***Господи Боже наш**, Ти передаєш гріхи батьків на дітей, милуєш же і нагороджуєш з роду в рід* (А. 1.2); ***Ангелів Творче***

і Господи сил, Ти заради спасіння упалої людини не погордував Дівочою утробою (А. 2.4); ...*ти, Ольго преблаженна, не побоялася піти до невірних співвітчизників твоїх* (А. 1.15); 4) предикати якості, морфологічні репрезентанти яких – особово-часові форми дієслівної зв'язки *бути* разом із прикметниками, напр.: *Ісусе, Ти був покладений у гріб* (А. 3.24); *Ти, Господи, бажаючи спасти рід людський від рабства диявола, розп'яття і смерть перетерпів, був похований* (А. 1.1); *Ангелом світлим, що вогонь мук твоїх росою благодаті погасив, ти був огорожений, страждальнику Христів Воніфатію* (А. 3.21); 5) предикати станової ідентичності, напр.: *Ангелом був ти <...>, святителю Димитрію* (А. 3.14); *Увесь солодкістю був для тебе Найсолодший Ісус, мученице Ірино* (А. 3.18).

Отже, у текстах акафістів речення з формальними засобами вираження трьох граматичних значень категорії звертання – граєм адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення, отримувача інформації й ідентифікатива – структурують майже однакові різновиди предикатів, зокрема дії, процесу, стану, якості та станової ідентичності (крім структур із формальними показниками граєми отримувача інформації).

Предикати дії, процесу й стану (крім предикатів якості, виражених прикметниками, та предикатів станової ідентичності, маркованих іменниками у формі орудного відмінка) морфологічно представлені дієсловами, які мають свій лексико-семантичний діапазон значень. В. В. Виноградов, підкреслюючи широту семантичного обсягу дієслова, зазначав, що «семантична структура дієслова об'ємніша й гнучкіша, ніж усіх інших граматичних категорій. Ця властивість дієслова залежить від особливостей граматичної будови дієслова. У дієслові засоби об'єднання й диференціації значень різноманітніші, ніж в іменах» [47, с. 425–426]. На думку Т. Є. Масицької, «здатність дієслова відкривати чи не відкривати функціональні позиції для заповнення їх субстанціальними синтаксемами має для семантико-синтаксичного моделювання речення вирішальне значення, оскільки від дієслова повністю залежить, яким може бути конструктивний склад речення, які іменники будуть

супроводжувати дієслово, який стосунок матимуть ці іменники до дієслівного предиката і як їх можна схарактеризувати у семантичному плані» [182, с. 21]. Сучасні мовознавці подають різну кількість семантичних груп дієслів, вжитих у ролі предиката [52, с. 137–138; 58, с. 218; 95, с. 8; 115, с. 179–180; 182, с. 33–38; 254, с. 324–325]. В акафістах змістова палітра вказаних мовних одиниць також досить розгалужена. Зокрема, в аналізованих текстах найчастіше представлені:

1) дієслова дії: а) дієслова, які позначають творення, вид діяльності: фізичну дію (*будувати, виточувати, діяти, засновувати, лікувати, оберігати, охороняти, робити, трудитися*); інтелектуальну дію (*навчати, перелічувати, проповідувати, складати* (у значенні «створювати». – О. В.)); розумовий стан (*забувати, пам'ятати, поминати*); мовлення (*благовістити, взивати, виголошувати, вимовляти, відповідати, говорити, закликати, замовкати, запитувати, казати, кликати, оповідати, призивати, промовляти, розповідати, стверджувати*); пізнання (*знати, пізнавати, розуміти*); сприйняття (*бачити, дивитися, слухати, споглядати, чути*); відбирання / давання (*відбирати, віддавати, давати, дарувати, отримувати, приймати, роздавати*); відношення (*величати, вшановувати, дякувати, милувати, обожнювати, поважати, прославляти, ублагати, хвалити, шанувати*); володіння й належність (*визволяти, мати, тримати*); звучання й звуконаслідування (*оспіувати, співати, шуміти*); віри (*вірувати, навертати* (до віри), *сповідувати*); б) дієслова, які вказують на більший або менший ступінь інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт із метою його створення або зміни (*зігрівати, зрошати, напоювати, насичувати, обігрівати, одягати, омивати, опалювати, очищати, погашати, покривати, прикрашати, спасати, сповнювати, укріпляти, черпати*); в) дієслова, що позначають переміщення в просторі (*віддаляти, наближати, піднімати, повертати, приносити, простягати*); г) дієслова зі значенням руху (*відвідувати, відходити, обходити, подорожувати, прибігати, прибувати, прилітати, проходити, прямувати, рухатися, тікати, ходити*);

2) дієслова процесу: а) дієслова, які позначають якісні зміни, що стосуються людини (зміцнюватися, народжуватися, оживлятися, пробуджуватися, умертвлятися); б) дієслова, що експлікують якісні зміни конкретних предметів, речовин (сяяти);

3) дієслова стану: а) дієслова, які вказують на стан людини: психічний стан (боятися, засмутити, здивувати, любити, перетерпіти, побоюватися, радіти, радувати, ревнувати, страждати, сумувати, хвилювати); поведінку (гордувати, дорікати, заступатися, коритися, примирятися, смирятися).

За семантико-синтаксичного аналізу маркерів грамеми адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення (Гм. 4) доречно акцентувати увагу на семантико-синтаксичній спеціалізації кличного відмінка, що структурує однослівні односкладні синтаксичні одиниці. На переконання І. Р. Вихованця, ужита в цій сфері вказана відмінкова грамема формує ускладнені, з характерною синтаксичною автономністю реченнєві утворення, «передаючи, як і у двоскладних простих реченнях із дієслівним предикатом наказового способу, семантико-синтаксичною функцією адресата мовлення – потенційного суб'єкта дії» [58, с. 78], напр.: *О Пресвята Діво, Мати Господа, Царице Небес і землі!* (А. 1.8); *О преславне і розумне світло, Ангеле Божий!* (А. 2.10); *Обрані проповідники Агнця Непорочного, за нас заколеного, Христа Бога, преславні апостоли Петре і Павле!* (А. 2.12); *О преславна і всехвальна свята мученице Ірино!* (А. 3.18). Такі однокомпонентні конструкції з конденсованою суб'єктно-предикатно-адресатною структурою формує кличний як «перший за рангом» реченнєвотвірний відмінок [49, с. 143]. Вокативні речення – побудови синтаксемного характеру, які «в семантико-синтаксичному плані членуються на дві конститутивні синтаксеми, одна з яких є лексично вираженою, складного семантико-синтаксичного змісту (суб'єктно-адресатна семантика), а друга – лексично не вираженою, нульовою (предикатна семантика)» [51, с. 61]. Н. М. Костусяк вважає, що «функціонування вокативних конструкцій великою мірою ґрунтується на редукції імперативних предикатів, а тому форми

кличного відмінка в позиції автономного синтаксичного утворення доцільно кваліфікувати як конденсати речення, синкретичні компоненти» [161, с. 278]. Подана лінгвістами кваліфікація повна, об'єктивна, наукового обґрунтована, проте своєрідність джерельної бази дає змогу дещо її доповнити. У фактичному матеріалі трапляються не тільки односкладні вокативні речення, що експлікують грамему адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення. Її формальним репрезентантом здатні бути й складні, напр.: *О Пресвята Владичице наша Богородице, Небесна наша Царице, що молоком Христа Бога нашого годувала і нас, негідних і многогрішних, Твоєю багатою милістю годуси!* (А. 3.11); *Хрестителю Христів, чесний Предтече, перший у благодаті, мученику, посників і пустельників наставнику, чистоти учителю і близький Христа друже!* (А. 1.11). Такі структури реалізують своєрідну функцію, вони багаті за змістом і водночас значно експресивніші.

Аналізовані складні за семантико-синтаксичною природою, а подекуди ще й за будовою мовні одиниці супроводжує відповідна інтонація; у порівнянні з односкладними конструкціями, у яких роль головного компонента виконують інші відмінкові форми, вона виражена яскравіше. К. Ф. Шульжук пояснював, що «вокативні речення конденсують у собі багатство семантичних відтінків, чому певною мірою сприяє контекст, який лише непрямо може вказувати на ті відтінки значення, що випливають з інтонації. Вокативні речення не потребують додаткового розкриття свого змісту в контексті. Він словесно не виражений, але концентрується в них і зрозумілий з інтонації» [312, с. 149].

Отже, проаналізувавши семантично-синтаксичну організацію речень зі звертаннями, можемо стверджувати, що їхній головний репрезентант – кличний відмінок іменників реалізує первинну та низку вторинних функцій. Серед них семантично складний адресата – потенційного суб'єкта дії, що відповідає грамеми адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення категорії звертання; семантично складний акцентованого адресата й нейтралізованого суб'єкта – корелят грамеми отримувача

інформації; кличний ототожнювальний полісемантичний, що дублює відповідну семантико-синтаксичну функцію граматично пов'язаного з ним займенникового іменника другої особи й співвідносний із грамемою ідентифікатива категорії звертання; кличний однокомпонентного речення як конденсат суб'єктно-предикатної структури, – формальний відповідник грамеми адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення категорії звертання.

3.3. Темо-ремне членування висловлень зі звертаннями

Комплексний опис функційного навантаження звертань неможливий без аналізу комунікативної зорієнтованості зазначених компонентів. У мовознавчій літературі неодноразово порушували питання симетричності формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних побудов речень. За темо-ремного (або актуального) членування зазвичай простежують паралельність із семантико-синтаксичною структурою речення, тому що семантичний вияв зумовлений реальною, цілком точною, предметно вираженою мовленнєвою ситуацією, її контекстом та завданнями – актуальністю, сутністю й метою повідомлення. За визначенням І. І. Ковтунової, членування на тему й рему називають актуальним членуванням, оскільки це членування актуальне, значуще в певному контексті чи в певній конкретній ситуації для того, хто говорить чи пише [142, с. 7]. Сама ж специфіка різних комунікативних процесів відповідає типовим ситуаціям і корелює, на думку І. Б. Штерна, із фрагментами образів світу в мисленні людей [310, с. 169–174]. Водночас синтаксична структура, схарактеризована на тлі комунікативного рівня, виявляє своєрідні ознаки: побудову, розглянуту й проаналізовану в такому аспекті, називають висловленням; комунікативна організація висловлення передбачає спрямованість у мовлення, відбиває природу мовленнєвих актів. За міркуванням дослідника комунікативного синтаксису Дж. Серля, мовленнєвий акт становить складний процес, у якому виголошують

членороздільні звуки, зі слів за правилами граматики будують висловлення, що реалізую певний зміст і виявляють ознаки референції [262, с. 179–202]. Проте автономність актуального членування не свідчить про його відмежування від формально-синтаксичного поділу речення на компоненти. І. Р. Вихованець вважає, що два різновиди членування (формально-синтаксичне й актуальне) можна кваліфікувати як вияв деякої рівноваги між мовною системою й мовленнєвою реалізацією [52, с. 151].

Чеський мовознавець В. Матезіус, автор теорії актуального членування, виділив два основні компоненти висловлення: 1) основу, вихідну частину, що в конкретній ситуації відома чи яку можна легко зрозуміти; 2) ядро висловлення, тобто те, що мовець повідомляє про вихідну точку висловлення [187, с. 94]. Серед найважливіших засобів вираження актуального членування речення І. Р. Вихованець вирізняє фонетичні, синтаксичні й лексико-граматичні [52, с. 152]. Отже, узявши за основу напрацювання лінгвістів, з'ясуємо особливості темо-ремного членування висловлень зі звертаннями.

Відомо, що в реченнєвих конструкціях, побудованих за моделлю «звертання в ролі підмета + імператив у функції присудка», первинна для кличного відмінка семантико-синтаксична функція адресата вольової дії та потенційного суб'єкта дії наближена до номінативної (підметової з формально-синтаксичного боку). У комунікативному плані простежуємо таку саму тенденцію. Водночас важливе значення має порядок розташування компонентів. Актуальне членування збігається з формально-синтаксичним, якщо підмет або група підмета (у нашому випадку – непоширене або поширене звертання) перебувають у препозиції щодо присудка чи групи присудка, напр.: *Господи, /² помилуй* (А. 1.19); *Ісусе, / покажи переді мною безодню душевного мого розтління* (А. 2.3); *Ісусе, подателю тим, хто просить, / дай мені плач за гріхи мої* (А. 1.3); *О всеблаженний і святий великомученику Юрію, / прийми цей наш похвальний спів і визволи нас від усякого зла твоїм*

² Тут і далі скісною рисою розмежовуємо тему й рему або частини кількаступеневих тем і рем.

теплим перед Богом заступництвом (А. 1.17). Непоширені звертання перших двох висловлень і поширені звертання третього й четвертого співвідносні з позицією теми, імператив першого висловлення та імперативні групи другого й третього виконують комунікативну функцію реми, а в четвертому – комплексної (кількаступеневої) реми. Такі структури дослідники вважають типовими. За висновком І. І. Ковтунової, «правильна логічна побудова стилістично нейтрального літературного мовлення потребує, щоб тема, як вихідний пункт висловлення, часто відомий слухачеві або читачеві, перебувала на початку речення, а рема, яка повідомляє дещо про тему й містить переважно нове, невідоме читачеві, – у кінці речення, після теми» [142, с. 13]. Дослідниця визнала зазначені конструкції «контекстуально незалежними або синтагматично незалежними. У контексті такі висловлення займають синтагматично незалежну позицію» [142, с. 37]. В. В. Виноградов [46, с. 278], І. Р. Вихованець [52, с. 153], В. Матезіус [186, с. 239–245] називали такий порядок слів об'єктивним, притаманним експресивно й стилістично нейтральним висловленням. Попри традиційність поділу на тему й рему особного коментаря потребує структура *Ісусе, знайдення тих, хто шукає*, / *знайди душу мою* (А. 1.3), де тема виявляє складний характер. Зокрема на другому рівні членування комплексну тему *Ісусе, знайдення тих, хто шукає* варто розмежувати на дві частини: *Ісусе*, / *знайдення тих, хто шукає*. Наступний етап членування передбачає додатковий поділ другої частини: *знайдення тих*, / *хто шукає*. Своєрідність розглядуваної вокативної одиниці, яка маркує тему, вирізняється й тим, що вона модельована складним, зокрема складнопідрядним реченням. Натомість в інших стилях якщо й трапляються поширені звертання, то зазвичай роль підпорядкованих одиниць припадає на компоненти атрибутивного різновиду.

За суб'єктивного порядку в препозиції розташовані присудок або група присудка, а підмет або група підмета переміщені в постпозицію, напр.: *Радуйтеся*, / *праведні* (А. 3.19); *Благодать Твою всемогутню подай нам*, / *Господи* (А. 2.1); *Прийди*, / *Співрозмовнику ув'язнених і опоро знаних*

(А. 2.2); *Ублагай Господа за грішних, / **свята мученице Тетяно*** (А. 3.20). Відповідно й рема перебуває на початку висловлення, а тема в його кінці. В. В. Виноградов пояснював: «Якщо – унаслідок специфічного мотивування (зумовленого схвильованістю, внутрішнім зацікавленням мовця, його бажанням підкреслити що-небудь і т. ін.) – виникає необхідність граматично виразити емоції, ставлення мовця до предмета повідомлення, тоді утворюється суб'єктивний порядок слів, що набуває вигляду “рема – тема”» [46, с. 278]. І. І. Ковтунова назвала аналізовані конструкції «контекстуально залежними або синтагматично залежними» [142, с. 38].

Застосувавши морфологічний підхід до опису актуального членування, І. І. Ковтунова зазначила, що іменники, особові займенники й інфінітиви частіше виконують функцію теми; прикметники в предикативній функції, дієвідмінювані дієслова й прислівники – реми [142, с. 79–90].

Проте для членування на тему й рему не характерна стабільність, особливо в конструкціях зі звертанням у постпозиції щодо предиката. У такому випадку для розмежування основних компонентів актуального членування використовують різні засоби, про які йшлося попередю. Контекстуальні особливості – фонетичні (логічний наголос, інтонаційні засоби), синтаксичні (порядок розташування слів, аналітичні синтаксичні морфеми (слова-морфеми), специфічні синтаксичні конструкції), лексико-граматичні (повтори) [52, с. 152–154] – сприяють підкресленню реми чи теми. Наприклад, у висловленнях *Допоможи і мені, / **Невсипний Охоронителю мій*** (А. 2.10); *і на нас, / **угоднику Божий*** (А. 2.19) частка *і* є показником реми. Дієприслівникові звороти також акцентують увагу на смисловому навантаженні реми, напр.: ***О святі і достохвальні мучениці Віро, Надіє і Любове і мудра мати Софіє,** / нині прийнявши це мале моління, позбавте нас вашими молитвами від усяких бід, хвороби й скорботи...* (А. 2.20); *Бажаючи спасти душі всіх одержимих нечистими духами, не припиняй завжди молитися до Господа, / **Кипріане богопроповіднику*** (А. 2.22). У висловленнях ***Господи мій, мудрості наставнику,** / настанови мене, **раба Твого*** (А. 2.4); ***Господи мій,***

Пастирю Добрий, що душу Свою поклав за вівці, / визволи мене, заблудле ягня... (А. 2.4) прикладки *раба Твого* й *зablудле ягня* увиразнюють комунікативний центр. Функцію виділення теми виконує постпозитивна частка *же (ж)*, напр.: *Прийди ж, / Єдиний Мудрий Будівничий життя* (А. 2.2); *Його ж ублажай, / Заступнице наша* (А. 2.5).

Також для з'ясування комунікативного завдання висловлення використовують запитання. До висловлення *Почуй нас, / **страстотерпцю Христів Юрію*** (А. 1.17) можна поставити два запитання. Перше – *Про що попросили страстотерпця Христа Юрія?* – допоможе вирізнити рему *почуй нас* і тему *страстотерпцю Христів Юрію*; друге – *Кого попросили почути?* – рему *страстотерпцю Христів Юрію* і тему *почуй нас*. Отже, залежно від комунікативних ситуацій (в усному мовленні) та контексту (у письмовій мові) актуальне членування висловлення може бути різним, але членування його формально-синтаксичного корелята залишається сталим.

Маркер грами отримувача інформації, що структурує категорію звертання, – кличний відмінок із вторинною семантико-синтаксичною функцією акцентованого адресата й нейтралізованого суб'єкта, із формально-синтаксичного боку спеціалізований на позиції детермінанта в реченні, репрезентує найчастіше тему, напр.: *Ісусе, / Матері Твоїй улюбленого ученика милосердно всиновив* (А. 2.3). Подекуди тема у висловленнях цього різновиду може бути багатокomпонентною, напр.: *Царице моя преблага, / надіє моя Богородице, // пристановище сиріт /// і подорожніх заступнице, //// скорботних радосте, ///// покривджених покровителько, // бачиш мою біду, бачиш мою скорботу* (А. 1.6).

У реченнях *Благодаті Божої причетною явилася священна рака мощей твоїх, / преподобний отче наш Феодосію* (А. 2.19); *Оспівування всяке не може достойно прославити доблесті твої, / Хрестителю Господній* (А. 1.11) комунікативну значущість виявляють звертання, що виконують роль реми.

У висловленнях зі звертанням – засобом вираження грами отримувача інформації неабияка роль припадає на додаткові засоби вираження актуального

членування, які дають змогу чіткіше визначити тему й рему. У непитальних висловленнях постпозитивна частка *же (ж)* як додатковий засіб вирізнення теми посилює її позицію, напр.: *Господи Боже наш, / про Нього ж апостольський собор явно проповідує* (А. 1.2); *Господи Боже наш, / Йому ж святителі і пастирі приносять подячний спів* (А. 1.2). Рему підкреслюють частка *і*, напр.: *Чує і Твої нині моління Господь Ісус, / обрана палато Духа Святого* (А. 1.7); *Так і я жадаю променів Твоїх, / Благий* (А. 2.2); дієприслівникові звороти, напр.: *Усіляке мудрування відкинувши, ми дивуємося чудесами Твоїми, / Богородице* (А. 2.5); *Усе єство ангельське великою зраділо радістю, побачивши мужність твою, / свята і непереможна мученице Варваро* (А. 1.18); прикладка, напр.: *Проповідницею поклоніння святим мощам стала Аглаїда, господиня твоя, / страстотерпцю Христів* (А. 3.21). А у висловленні *Милосердний Господи і Судде Праведний, / терпиш і благодієш мені, пекельній поселениці, навіть до цього дня і години всіляко чекаючи мого покаяння* (А. 3.25) рему актуалізують три засоби: частка *навіть*, прикладка й дієприслівниковий зворот.

У питальних конструкціях зі звертанням – репрезентантом грами отримувача інформації актуальне членування виражене чіткіше. Питальні займенникові слова підсилюють рему, напр.: *Учителю, / де живеш?* (А. 2.13). Отож звертання в цих структурах реалізує тему. Зазначений показник особливо важливий у конструкціях із субстантивом у кличному відмінку, що перебуває після присудка, напр.: *Хто може висловити боріння і труди твої, / блаженний отче?* (А. 1.22).

Актуальне членування висловлень, структурованих маркерами третьої грами категорії звертання – ідентифікатива, які реалізують вторинну семантико-синтаксичну функцію кличного відмінка іменника (семантичне дублювання вокативною синтаксевою займенникового іменника другої особи однини чи множини) та засвідчені у формально-синтаксичній ролі опосередкованого другорядного члена речення, зорієнтоване на ті самі засоби, про які йшлося раніше, а саме: фонетичні, синтаксичні, лексико-граматичні.

Позицію реми увиразнюють дієприкметникові звороти, напр.: *Дивно прославила Ти чудесами Твою святу ікону, названу Купиною Неопалимою, / **Богородице Діво*** (А. 3.5); *Цього ради проповідує Русь велич Божу, показану на тобі, / **святителю Димитрію*** (А. 3.14); дієприслівникові звороти, напр.: ***Пребезначальна і вседіюча Тройце**, / сотворивши нас за образом і за подобою Твоюю, Ти заповідала творити угодне перед Тобою* (А. 1.2); *Бажаючи зрозуміти неосяжну премудрість, Філіп промовив до Тебе, / **Господи*** (А. 1.3); порівняльні звороти, напр.: *Засяяв ти на горах Київських, як стовп утвердження вірних, / **Антонію богомудрий*** (А. 2.18); прикладки, напр.: ***Непереможний Воєводо і Господи, радосте рабів Твоїх, що каються**, / до Тебе я, грішний, у покаянні звертаюся* (А. 3.13); ***О Всеблагий і Всещедрий Ісусе**, / все тасмне серця мого і все, що я вчинив з юності моєї навіть до цього дня, сповідав Тобі, Судді моєму* (А. 3.13); частка тільки, напр.: *Тільки на тебе після Бога покладаю я надію, / **Охоронителю мій Ангеле*** (А. 2.10). Комунікативний центр увиразнюють повтори як лексико-граматичні засоби, напр.: *Віруємо, віруємо в Тебе, / **Господи!*** (А. 3.21); *Бо ми не маємо іншої допомоги, не маємо іншої надії, тільки Тебе, / **Владичице*** (А. 3.3). В останньому висловленні частка тільки також інтенсифікує рему. Постпозитивна частка *же (ж)* у непитальних висловленнях робить чіткою позицію теми, напр.: *Ми ж взиваємо до Тебе, / **Пречиста*** (А. 3.4); *Ми ж зворушений спів приносимо Тобі, / **Пречиста*** (А. 3.4).

Змістову вагу комунікативного центру в питальних структурах посилюють питальні слова, напр.: ***Савле, Савле**, / навіщо ти гониш Мене?* (А. 2.12); *Хто зцілить мене або хто підніме мене із глибини гріховного життя, якщо не Ти, / **Лікарю благодатний?*** (А. 3.13). В останній конструкції засобом виділення реми є ще й повтор слова *хто*.

Цікавим вважаємо міркування Н. О. Слюсарєвої про тему у висловленнях аналізованого зразка. Дослідниця вказує на яскравість функції ототожнення «за використання подвійної теми, тобто назву того самого референта вжито

двічі в межах одного речення, де одна номінація представлена займенником, обидві номінації співвідносні з одним присудком» [274, с. 116–117].

Речення зі звертаннями – репрезентантами грамеми адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення, що входить до структури аналізованої категорійної величини, становлять семантико-граматичну цілісність у комунікативному плані. Такі висловлення є однослівними зі спонукальною семантикою. Н. М. Костусяк зазначає, що в однослівних реченнях нерозчленованого характеру вокатив виконує роль реми [155, с. 176]. І. Р. Вихованець, підкреслюючи неможливість членування кожного речення (звідси й назва нерозчленовані), пояснював, що однією з властивостей речення є спрямованість на вираження реми як комунікативного центру, тобто речення без реми не існує, тоді як тема може бути лексично не вираженою [52, с. 149], напр.: *Христе!* (А. 3.24); *О Предивна Владичице!* (А. 3.8); *О священна главо, преподобний і богоносний отче наш Феодосію, прекрасний слуга Пресвятої Богородиці, що в ім'я її святе предивну обитель на горах Печерських влаштував і в ній безліччю чудес засяяв!* (А. 2.19).

Отже, у висловленнях усталеної структури та нейтрального емоційного забарвлення позиція теми – типовий комунікативний вияв маркерів грамеми категорії звертання, крім граматичного значення адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення. Проте залежно від певних ситуацій і контексту їхнє функційно-комунікативне (актуальне) навантаження може змінюватися. У висловленнях нерозчленованого зразка, що репрезентують четверту граему категорії звертання – адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення, звертання перебуває в позиції реми. Попри значну усталеність темо-ремного членування аналізованих структур із реченням інших стилів, конфесійні звертання водночас виявляють певну особливість. Вона полягає в тому, що тема чи рема, репрезентовані звертаннями, можуть мати складну модель, структуровану двома й більше компонентами.

Висновки до розділу 3

Категорія звертання, виявляючи своєрідне морфологічне оформлення, водночас передбачає студіювання на тлі формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної та комунікативної (за темо-ремного членування) організації реченневих побудов. Попри тісну взаємодію та ознаки взаємопроникнення, кожен із синтаксичних рівнів виявляє свою особливість, що характерне й для структур з аналізованими мовними одиницями. Різні комбінації формальних схем утворюють синтаксичні зв'язки, на основі яких вирізняють члени речення. Семантико-синтаксичну структуру речення моделюють семантичні відношення між синтаксемами, функціонування яких зумовлене валентністю предиката. Комунікативна організація речення, зорієнтована на настанови мовця, вирізняється спрямованістю на процес спілкування. У такому разі компоненти (тему й рему) визначають з огляду на ступінь інформативної значущості.

Формально-синтаксичну структуру речень зі звертаннями репрезентують декілька схем. Модель «звертання у функції підмета + імператив у функції присудка» характерна для речень із маркерами грами адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення. За такої умови її морфологічний репрезентант – кличний відмінок своєрідно доповнює основні засоби вираження підметової позиції, семантико-синтаксичної – суб'єкта та комунікативної – теми. У структурах аналізованого різновиду головні члени речення поєднані предикативним зв'язком, зокрема формами власне-координації чи транспозиційної координації; у першому випадку присудок є дієслівним (простим чи складеним), а в другому – складеним іменним (іменниковим та прикметниковим). Транспозиційна координація виражає слабкішу взаємозалежність. Особливістю структур «звертання – опосередкований член речення + імператив у функції присудка», які значно рідше репрезентують речення з маркерами грами адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення, є підрядний опосередкований зв'язок

субстантива в кличному відмінку з опорним словом. У такому разі звертання функційно співвідносне з іменником-підметом у називному відмінку. Імперативна конструкція із конфесійним звертанням-підметом найбільш уживана в аналізованих текстах.

Графему отримувача інформації репрезентують субстантиви в кличному відмінку, що функціонують у реченнях, зазвичай модельованих неімперативним предикатом, рідше він аналітично оформлений імперативними формами дієслів третьої особи. У такому разі звертання поєднане з предикативним ядром слабким підрядним зв'язком і виконує роль детермінанта, з комунікативного боку частіше є темою, хоч може бути й ремою.

Реченням із формальними репрезентантами графеми ідентифікатива притаманні дві структурних схеми: «опосередковане звертання + неімператив у функції присудка» та «опосередковане звертання, функційно співвідносне з керованим членом речення + імператив першої особи множити чи третьої особи в ролі присудка». В обох випадках іменник у кличному відмінку як морфологічний репрезентант другорядного члена речення перебуває з опорним словом у підрядному опосередкованому зв'язку, безпосередньо залежить від семантично спорідненого з ним компонента й через його посередництво пов'язаний з іншими членами речення. Із семантико-синтаксичного боку звертання, вжите в аналізованих побудовах, реалізує функцію ототожнення, демонструючи внутрішню схожість із субстанційними синтаксемами. Звертання – формальні репрезентанти ідентифікатива не виявляють чіткої комунікативної спеціалізації, тобто за прямого порядку слів у реченні здатні бути темою й ремою.

Маркери графеми адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення – односкладні речення, головний компонент яких у формально-синтаксичному аспекті не можна кваліфікувати ні як на підмет, ні як присудок. Із семантико-синтаксичного боку він є конденсатом суб'єктно-предикатної структури, а з комунікативного – ремою.

Основні теоретичні положення цього розділу викладено в статтях автора: «Формально-синтаксичні ознаки реченнєвих побудов зі звертаннями (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви)» [219]; «Семантично-синтаксична організація речень зі звертаннями (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви)» [222]; «Темо-ремне членування висловлень зі звертаннями (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) [223]».

РОЗДІЛ 4

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КАТЕГОРІЇ ЗВЕРТАННЯ З КАТЕГОРІЄЮ МОДАЛЬНОСТІ

4.1. Проблема кваліфікації модальності в сучасному мовознавстві

Загальнотеоретичне питання модальності як радикального підґрунтя реалізації мовленнєвої діяльності належить до дискусійних. С. Кюблер та Е. У. Хінрікс називають аналізовану категорію «лінгвістичним фантомом» або «непорозумінням» [331, с. 238]. Поняття модальності, на думку Г. Ольшлегера та Р. Ружички, варіюється з причини неможливості дати їй уніфіковану дефініцію [337, с. 242; 338, с. 4]. Кожен дослідник, за висновком М. Шонхера, намагається аргументувати власну теорію модальності, описати її категорійну сутність й засоби вираження [340, с. 15]. Багатомірність, специфічне вираження й комунікативно-прагматичні особливості модальності пояснюють ще й досі значне зацікавлення нею. Знакові в цьому напрямі праці Й. Ф. Андерша [6], Ш. Баллі [12], В. М. Бондаренка [25], В. В. Виноградова [46], В. Г. Гака [66], І. Р. Гальперіна [70], Л. С. Єрмолаєвої [105], Г. О. Золотової [121], В. Б. Касевича [134], В. З. Панфілова [230], Н. Ю. Шведової [254] та ін. Зокрема, Ш. Баллі вважав досліджувану мовну величину душею речення; категорією, що, як і думка, «утворюється переважно внаслідок активної діяльності суб'єкта, який говорить. Отже, не можна надавати значення висловленню, якщо в ньому немає хоча б якогось вираження модальності» [12, с. 354]. За висновком В. В. Виноградова, «кожне речення має в собі, як суттєву конструктивну ознаку, модальне значення, тобто містить указівку на стосунок до дійсності» [46, с. 55]. Г. О. Золотова зазначає: «Модальність – поняття складне й багатопланове, що містить різномірні модальні характеристики, виявлені в різних аспектах структури речення, часто нашаровуючись одна на іншу» [121, с. 140].

Водночас Ш. Баллі вважав, що модальності притаманна логічна функція й тому зараховував її до категорії мислення. За міркуванням дослідника, «логічна функція модальності полягає у вираженні реакції здатного мислити суб'єкта на його уявлення» [12, с. 234]. Частину висловлення, що відповідає процесу й створює уявлення, тобто частину, яка несе інформацію про суб'єктивні інтерпретації мовцем дійсності, лінгвіст назвав диктумом, другу частину, що є індивідуальною оцінкою висловлених фактів, – модусом. Модальність – це активна розумова операція, яку проводить мовець з уявленням, що міститься в диктумі. Модус утворюють модальне дієслово й модальний суб'єкт [12, с. 44]. На переконання Є. М. Галкіної-Федорук, «модальність – це логічне поняття, що відбиває ставлення мовця до дійсності, встановлює вірогідність або невірогідність зв'язків, фактів, позначених і висловлених у реченні. Тому не тільки судженню, а й реченню притаманна модальність» [68, с. 31]. У цьому річизі модальність як характеристика судження демонструє ступінь його вірогідності; у поле модальності потрапляє будь-яке предикативне відношення. Розрізняють логічну модальність за мірою зв'язку між суб'єктом і предикатом [189, с. 53–57].

Про необхідність відмежування логічної та лінгвістичної категорії модальності слушну думку висловив Г. П. Немець: «Узявши за основу філософське розуміння мовної модальності, її багатоаспектність й особливості функціонування в процесі спілкування на рівні мови й мовлення, ми розрізняємо логічну й лінгвістичну категорії модальності як два феномени відбиття об'єктивної дійсності. Сутність лінгвістичної категорії модальності становлять формальні одиниці граматичного вираження різних аспектів відношення семантики мови до реальної дійсності» [210, с. 8]. Раніше Г. В. Валімова ставила питання про якісну кваліфікацію мовної модальності, що значно конкретизувало й науково аргументувало, за міркуванням дослідниці, межі логічної та мовної модальності: «Модальність <...> містить якісну кваліфікацію відношення мови до дійсності. Характер модальних значень дуже різний. Серед них виділяють значення, обов'язкові для речення.

Вони постійно супроводжують предикативність, виявляючи одну з можливих форм відношення змісту мови до дійсності» [37, с. 4].

Розвиваючи логіко-синтаксичну концепцію, у межах якої лінгвістична модальність перебуває в безпосередньому зв'язку з логічної, дослідники (Н. Д. Арутюнова [8; 9], В. З. Панфілов [230] та ін.) зіставляють речення й судження. Зокрема, В. З. Панфілов зазначає, що «модальність однаковою мірою є предметом дослідження і мовознавства, і логіки. І якщо в першому модальність уходить до групи найсуттєвіших характеристик речення як мовної одиниці, то в другій її вважають суттєвою ознакою судження як форми мислення» [230, с. 37]. Приймаючи аналізовану категорію за універсальну логіко-граматичну, О. Л. Доценко аргументує, що «принцип нерозривного взаємозв'язку мисленнєвих і мовленнєвих процесів <...> дає змогу стверджувати, що оформлення модальності синтаксичних конструкцій відбувається вже на довербальному етапі їхнього формування, тобто на рівні судження, і не залежить від структури певної мови, тому її не може розглядати як суто лінгвістичну категорію» [96, с. 4].

Функціонально-семантичною категорією називає модальність В. М. Ткачук. За його спостереженням, найкраще семантичну домінанту функціонально-семантичного поля модальності визначає категорія «оцінка», яка підкреслює гіпотетичність чи ірреальність, необхідність чи можливість та інше, указуючи на специфічне існування певного конструкта свідомості [291, с. 48]. На таке тлумачення натрапляємо й у концепції В. М. Русанівського: «Модальність – функціонально-семантична категорія, яка виражає відношення змісту висловлення до дійсності або суб'єктивну оцінку висловлюваного» [294, с. 367].

Отже, незалежно від проблемності й складності аналізованої мовної величини, неоднозначності й суперечливості поглядів на її статус, науковці виділяють деякі спільні ознаки модальності. Зокрема, спільною є вказівка на те, що модальність як властивість і найсуттєвіша характеристика кожного речення (незалежно від його будови) виконує функцію оформлення речення,

займає важливе місце в процесі комунікації, пов'язує висловлення з реальною дійсністю.

Питання визначення категорії модальності набуло особливої актуальності останнім часом, коли мовні й мовленнєві процеси почали аналізувати в багатоаспектному ракурсі з огляду на функційні можливості та ранжування граматичних категорій і граем. Описана мовна універсалія була й залишається об'єктом студіювання таких українських мовознавців, як І. Р. Вихованець [51; 52], М. О. Вінтонів [59], А. П. Грищенко [284], О. Л. Доценко [96], А. П. Загнітко [115; 116; 117], Л. О. Кадомцева [283], Н. М. Костусяк [155; 156; 157; 158; 159; 160], О. С. Мельничук [194], М. В. Мірченко [198] та ін.

Схиляємося до потрактування модальності як функційно-категорійної одиниці, запропоноване Н. М. Костусяк, яка по-новому обґрунтувала статус цієї категорійної величини і переконливо аргументувала її місце в ієрархічній структурі української мови. На переконання дослідниці, модальність – «міжрівнева комунікативно спрямована граматична надкатегорія, яка вказує на стосунок змісту речення до дійсності з погляду мовця, має комплексний, багатоаспектний вияв, структурована трьома різновидами категорій – морфологічною модальністю, синтаксичною модальністю та лексико-граматичною модальністю». Терміном «модальність» Н. М. Костусяк позначає «дві граматичні величини: 1) модальність як надкатегорію, план мовного змісту якої має найвищий вияв абстрактності і якій властиві своєрідні форми вираження та внутрішнє спеціалізоване структурування; 2) модальність як категорію, тобто складник надкатегорії модальності з менш абстрактним категорійним значенням та своєрідними формальними показниками, а також сукупністю граем – підпорядкованих, ієрархічно нижчих мовних одиниць» [155, с. 291]. Дослідниця кваліфікує модальність як міжрівневу надкатегорію сучасної української мови на підставі її надто абстрактного значення й багатовимірності, що полягає у вияві на різних мовних ярусах [155, с. 294]. За спостереженнями М. В. Мірченка, саме в надкатегорійному просторі «окреслюється внутрішня структура синтаксичних категорійних значень,

взаємодія в міжкатегорійній площині речення й формальна експлікація підкатегорій, яка включає і позиційні можливості категорійних форм у реченні, і перерозподіл таких позицій через трансформації» [198, с. 76]. Н. М. Костусяк вказує на специфічну внутрішню організацію й категорійну багатовекторність модальності: до її структури дослідниця зараховує морфологічну модальність, яка має стосунок до категорії способу дієслова; синтаксичну модальність, пов'язану з конструкціями різних типів; лексико-граматичну модальність, репрезентанти якої – насамперед дієслова з модальним значенням і модальні слова, що функціонують як вставні [155, с. 294]. Концепцію Н. М. Костусяк вважаємо перспективною, тому опираємося на неї у нашому дослідженні.

Відомий західноєвропейський дослідник модальності Ш. Баллі та його послідовник у радянському мовознавстві В. В. Виноградов схарактеризували модальність передусім з огляду на стосунок сказаного до дійсності та відповідно до особливостей інтерпретації побаченого мовцем, що лягло в основу розмежування об'єктивної й суб'єктивної модальності. Таку концепцію простежуємо в напрацюваннях багатьох лінгвістів: В. Г. Адмоні [5], В. М. Бондаренка [25], В. В. Виноградова [46], Л. С. Єрмолаєвої [105], Г. О. Золотової [121], В. Б. Касевича [134], В. З. Панфілова [230], Н. Ю. Шведової [254] та ін. Г. О. Золотова розглядає модальність речення як «суб'єктивно-об'єктивні відношення змісту висловлення до дійсності з погляду його реальності, відповідності або невідповідності дійсності» [121, с. 142]. В. З. Панфілов, називаючи об'єктивну модальність онтологічною, суб'єктивну – персуазивною, говорить про те, що «перша з них відбиває характер об'єктивних зв'язків, наявних у тій чи тій ситуації, на яку спрямований пізнавальний акт, а саме зв'язки можливі, дійсні та необхідні. Друга виражає оцінку з боку мовця ступеня пізнання цих зв'язків, тобто вона вказує на ступінь вірогідності думки, що відбиває цю ситуацію, і містить проблематичну, просту й категоричну вірогідність» [230, с. 39]. Водночас семантичний обсяг суб'єктивної модальності, за висновками Г. Ф. Мусаєвої, значно ширший від семантичного діапазону

об'єктивної модальності. Змістова основа суб'єктивної модальності формує поняття оцінки в широкому розумінні цього слова, зумовлюючи не тільки логічну (інтелектуальну раціональну) кваліфікацію висловлення, але й різні види емоційної (ірраціональної) реакції [201, с. 75–79]. Міркуючи про суб'єктивність / об'єктивність модальності, мовознавці виділяють її два основних типи: реальну (пряму) модальність і модальність нереальну (ірреальну). Злиті в єдиний комплекс значення часу й реальності / ірреальності Н. Ю. Шведова називає «об'єктивно-модальними значеннями або об'єктивною модальністю. <...> Значення, що відбивають стосунок мовця до змісту висловленого, позначають терміном суб'єктивна модальність» [254, с. 86, 91].

Прихильники функційно-семантичного підходу приймають засоби вираження модальності за умову її розмежування: для об'єктивної модальності у реченні характерна дієслівність, суб'єктивну модальність передають модальні слова, тобто лексичні засоби [19; 27; 38]. За баченням Н. Ю. Шведової, формальне вираження суб'єктивної модальності представлене засобами, які перебувають у тісній взаємодії, але належать до різних мовних рівнів, – інтонаційними й граматичними конструкціями, лексикою, порядком слів [254, с. 86, 91].

Крім того, у мовознавстві наявна й інша думка про суб'єктивну та об'єктивну модальності. Г. В. Колшанський вважає, що «вся тканина речення – його граматична будова й лексичний склад як єдине ціле – несе в собі думку, яка протистоїть самій об'єктивності як конкретне суб'єктивне відображення будь-якого аспекту дійсності, а будь-яка висловлена думка містить момент відображення, істинність же висловлювання щоразу реалізує суб'єкт залежно від ступеня його обізнаності [146, с. 95–96]. На таких позиціях будує своє дослідження Т. І. Дешерієва. Визначаючи модальність як «вираження відношення судження до дійсності й ставлення мовця й того, хто пише, до змісту повідомлення», дослідниця стверджує, що «елемент суб'єктивності наявний у всіх компонентах семантики модальності, тому її розподіл на суб'єктивну й об'єктивну умовний» [94, с. 41].

Попри суперечність поглядів, дослідники демонструють прагнення визначити різні кваліфікаційні параметри модальності (реальність / ірреальність, ствердження / заперечення, можливість / необхідність / бажаність та інші), засоби її вираження (морфологічні, синтаксичні, лексико-граматичні), що свідчить про широту підходу до зазначеного питання.

Також в українському мовознавстві сформувалося бачення модальності й у вузькому розумінні, що є, на думку М. В. Мірченка, «обґрунтованішим з огляду на можливість вибудувати порівняно чіткі межі її функціонування» [198, с. 310]. Відповідно до такої інтерпретації, модальність розглянуто як категорійну одиницю, складник надкатегорії модальності, який «вказує на конкретний характер віднесеності основного змісту речення до дійсності» [2803 с. 119]. І. Р. Вихованець зазначає, що «категорія модальності вказує на стосунок змісту речення до дійсності, з яким пов'язується витлумачення повідомлюваного як реального (лише констатованого мовцем) або як ірреального (можливого, бажаного, необхідного й под.)» [52, с. 62]. Отже, на нашу думку, визнання двох граматичних (широкого й вузького) тлумачень модальності є послідовним і перспективним.

Зважаючи на наведені міркування, надкатегорію модальності реалізують: 1) морфологічна модальність, 2) синтаксична модальність, 3) лексико-граматична модальність. Морфологічна модальність – це узагальнене граматичне значення ірреальності (передбачуваності – бажаності), яку визначає відношення дій, процесів або станів до дійсності з погляду мовця, виражене системою спеціалізованих граматичних форм і структуроване чотирма грамами – умовним, наказовим, спонукальним і бажальним способами [155, с. 301–302]. Синтаксична модальність – комунікативно зорієнтована категорія речення, що, реалізуючи інтенцію мовця, має суб'єктивне спрямування, репрезентує витлумачене як реальне чи ірреальне, об'єднує вісім грамам (розповідну, питальну, спонукальну, бажальну, умовну, стверджувальну / заперечну, переповідну й модальне значення вірогідності), вияв яких пов'язаний із певним

планом вираження [155, с. 301–314; 156, с. 102]. Лексико-граматична модальність – підпорядкована надкатегорії модальності комунікативно спрямована категорія речення, що має семантичні відтінки можливості, ймовірності, бажаності, необхідності, впевненості, джерела повідомлення, планом вираження яких є модальні синтаксеми, словосполучення, речення, певні типи присудкових компонентів та аналітичні синтаксичні морфеми. Граматичний вияв зазначеної категорії великою мірою пов’язаний зі змістовим наповненням мовних одиниць [155, с. 349]. Лексико-граматичну модальність реалізують граматичні значення достовірності, вірогідності, потенційності, необхідності, переповідності, логічності, емоційної оцінки, ілюктивності, бажальності [159, с. 129].

Отже, модальність – складна міжрівнева надкатегорія із загальним абстрактним значенням ірреальності, структурована категоріями морфологічної, синтаксичної та лексико-граматичної модальності, кожна з яких виявляє своє грамемне членування.

4.2. Звертання як елемент структурування висловлень спонукальної модальності

Відповідно до проаналізованої в п. 4.1 концепції про модальність як надкатегорію, структуровану категоріями морфологічної, синтаксичної та лексико-граматичної модальностей, грамема спонукальної модальності є складником двох категорійних величин – морфологічної модальності й синтаксичної модальності. Проте значно ширший її вияв представлений на синтаксичному рівні. На нашу думку, синтаксичний аспект дає змогу найглибше проаналізувати семантичний діапазон спонукальності, а морфологічний передбачає акцентування на формальних засобах реалізації вказаного змісту та розмежування центру й периферії мовного втілення. Отже, обидва плани опису спонукальних висловлень вважаємо невіддільними, тісно пов’язаними, тому розглядатимемо їх у взаємодії.

Спонукальна модальність як грамема категорії синтаксичної модальності має узагальнену семантику волевиявлення дії, процесу, стану [155, с. 318], виражає емоційно-вольові стосунки між комунікантами, зумовлені особистісними, соціальними й ситуативними чинниками [297, с. 143]. Ступінь експресивності словесного волевиявлення в них значною мірою залежить від стилістичного засобу використання форм наказового способу [298, с. 184]. Функційна властивість спонукальних конструкцій «полягає в адресованості дії до співрозмовника, у прагненні до її здійснення, вимозі, проханні такої дії від нього», виконання / невиконання дій «уможливила б реальність позначеного реченням явища» [198, с. 329–330]. Синтаксична спонукальна модальність має узагальнене ірреальне значення, на конкретний вияв якого значною мірою впливають адресант й адресат. Її реалізують побудови двох різновидів: із власне-спонукальним значенням та зі значенням, що становить контамінацію волевиявлення й бажаності [155, с. 318]. Відповідно до цього висловлення структурують різні мовні засоби: дієслова наказового чи спонукального способів, а також неспеціалізовані форми, що мають різний ступінь волюнтативності й значеннєво тяжіють до власне-імперативних компонентів та мовних одиниць із послабленою наказовою семантикою. Сферу периферійних засобів експлікують дієслова майбутнього, теперішнього й минулого часу, інфінітиви й невербалізовані компоненти [156, с. 101–102].

Власне-спонукальні конструкції позначають чітку й категоричну вимогу до виконання / невиконання дій. У реченнях зі звертаннями категоричний наказ чи заборона, тобто поштовх до виконання цілеспрямованої, залежної від волі адресата дії передають імперативи, які інтонаційно особливо – із нашаруванням емоційно-вольової й експресивно-спонукальної конотації – оформлюють речення. Результативний вплив на співбесідника передбачає діалогічну ситуацію спілкування, тому аналізувати спонукальні побудови треба з огляду на мовленнєву діяльність загалом. Водночас зворотна мовленнєва діяльність необов'язкова, головне – спонукання адресата до дії.

Напр.: *Господине моя, прийми моє тіло, за Христа мучене...* (А. 3.21); *Охорони, чудотворцю святий, благосильними твоїми молитвами обитель твою, і всю Україну нашу неушкодженими від усякого зла* (А. 2.18); *Радуйся, євангельського самозречення образе досконалий* (А. 1.11). Варто зазначити, що мовленнєва ситуація, відбита в текстах акафістах, специфічна й відрізняється від діалогічного мовлення, зреалізованого в інших стилях мовлення. Зазвичай в апеляційних реченнях з імперативом не вживають займенникові іменники *ти, ви*, але для індивідуалізації розмови, активізації уваги, досягнення певної тональності спілкування, позитивної маніпуляції використано другоособові займенникові іменники однини чи множини, пор.: *Господи Боже наш, визволи нас від спокус, що надходять від світу, плоті і диявола, і укріпи у вірі і любові до Тебе* (А. 1.2) і *Ти ж, святий великомученику, як той, що має сміливість перед Господом, від усяких бід визволи нас, щоб ми вzywали до тебе* (А. 1.17); *...радуйтеся і ви, безплотні ангели, охоронителі роду християнського* (А. 2.15). Принагідно нагадаємо, що функціонування різних відмінкових форм займенників *ти* й *ви* значною мірою характерне для висловлень із маркерами грамеми ідентифікатива. У такому разі звертання дублює відповідну семантико-синтаксичну функцію граматично пов'язаного з ним займенникового іменника, підпорядкованого неімперативному предикатові, тобто висловлення цього різновиду не виявляють стосунку до грамеми спонукальної модальності.

Доречно зацентувати увагу на тому, що в акафістах звертаються до Всемогутнього Бога-Отця, Господа Ісуса Христа, Святого й Животворчого Духа, Пресвятої Тройці, Животворчого Хреста Господнього, Пресвятої Богородиці, святих Безплотних Сил, усіх святих на *ти*. Ввічливо-нейтральне, холодне *Ви*, яке свідчить про дистанцію між малознайомими співрозмовниками, замінено на довірливе, дружнє *ти*, виявляючи близькі стосунки, інтимність розмови, намагання зменшити дистанцію між адресантом й адресатом.

Описані побудови власне-спонукальної модальності структурують центральну сферу синтаксичної спонукальної модальності, що підтверджує дослідження джерельної бази. Вони становлять 68,27 % (3776 одиниць) серед усіх висловлень зі звертаннями, що функціонують у текстах акафістів. В аналізованому фактичному матеріалі натрапляємо на різні семантичні види предикатів у формі наказового способу дієслова чи його функційного еквівалента, які структурують висловлення спонукальної модальності, а саме:

- 1) предикати дії: *Господи Боже наш, охороні нас святими Твоїми ангелами і віджени від нас духів злоби піднебесних* (А. 1.2); *Ти ж, **о Пречесна наша Мати і Заступнице**, охороняй <...> обитель Твою і всіх нас від ворогів...* (А. 2.5); *Поглянь і нині, **Господи**, на страждання моє і зціли серце моє* (А. 2.4); *Розуму моєму виблагай просвітлення, **святий Ангеле*** (А. 2.10); ***Ісусе, Лозо Істинна**, прикріпи мене до Тебе, як дику лозу* (А. 2.3); *...але Ти, **Господи Боже, Спасителю мій**, <...> даруй мені час, щоб оплакати лихі вчинки мої і до Тебе взивати: алилуя* (А. 2.4);
- 2) локативні предикати: ***Ісусе, Боже наш**, підніми мене упалого* (А. 1.3); *відійдіть від Мене, **прокляті**, у вогонь вічний, приготовлений дияволу і ангелам його* (А. 1.2); ***Оголошені**, вийдіть* (А. 2.22); ***Ісусе, Боже серця мого**, прийди і з'єднай мене з Тобою навіки* (А. 2.3);
- 3) предикати процесу: ***Ісусе**, пробуди совість, яка спить у мені...* (А. 2.3); ***Ісусе, що воскресєши мертвих**, оживи мене, померлого гріхами* (А. 2.3);
- 4) предикати стану: ***Ісусе**, бажання моє, не посором мене тоді...* (А. 1.3); ***Ісусе**, не погордуй увійти в дім душі моєї* (А. 2.3); *Спів наш смиренний, що приносимо Тобі від повноти любові і старання, не зневаж, **Чиста*** (А. 2.9);
- 5) предикати якості: *У страшну ж годину смерті будь невідступним від мене, **благий Охоронителю мій**, проганяючи темних демонів* (А. 2.10); *Милостивим будь до мене, **Владико і Суддя мій*** (А. 1.4);
- 6) предикати станової ідентичності, модельовані іменниками, у яких предикативне ім'я функціонує у формі орудного відмінка: ***Хресте Чесний**, охоронцем душі й тіла будь мені* (А. 2.1); *На всякому місці і на всякий час будь нам, **Мати Преблага**, непоборною стіною й міцним заступництвом завжди, нині, і повсякчас, і навіки-віків* (А. 3.11); *Нам,*

що бажаємо спастися, будь помічником міцним, *Архістратиже Божий* (А. 1.10); Будь стіною, твердинею і огорожею міцною, *священномученику Кипріане* (А. 2.22); Стіною твердою і огорожею міцною будьте ви нам, *всехвальні отці*... (А. 2.17). Звертання, що входять до проаналізованих висловлень спонукальної модальності, репрезентують грамему адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення (Гм. 1).

Вияв власне-спонукальної модальності пов'язаний із реченнями, формальна структура яких побудована за двома моделями: «звертання в ролі підмета + імператив у функції присудка» і «звертання – опосередкований член речення + імператив у функції присудка». Для перших характерний предикативний зв'язок із двома типовими формами координації: власне-координації та транспозиційної координації. Форма власне-координації, за якої присудок наказового способу передбачає наявність підмета в кличному відмінку, а підмет-звертання потребує від присудка-імператива узгодження у формах числа й особи, властива дієслівним присудкам, напр.: *Покажи нам, Господи, велику милість Твою* (А. 1.3); *І нині, Всехвальна Пресвята Богородице, не переставай молитися за нас, недостойних рабів Твоїх* (А. 3.7). Форма транспозиційної координації, за якої взаємозалежність присудка й підмета виражена слабкіше, тому що присудкові компоненти є синтаксично транспонованими формами, притаманна іменним складеним присудкам, напр.: *Господи, <...> будь Милостивим до гріхів наших!* (А. 2.3). Особливістю структур зі звертанням – опосередкованим членом речення є підрядний опосередкований зв'язок субстантива в кличному відмінку з опорним словом, напр.: *Але Ти Сам, Христе, пролий вино і єлей на мене, що так до Тебе взиваю* (А. 3.13). У такому разі звертання функційно співвідносне з іменником-підметом у називному відмінку.

Центральну роль у вираженні семантики власне-спонукальної модальності у висловленнях зі звертаннями виконують форми наказового способу дієслова другої особи однини чи множини, напр.: *Радуйся, Благодатна Богородице Діво, загиблих Знайдення і всіх скорботних Радосте*

(А. 3.3); *Радуйтеся, всі преподобні отці наші Печерські, всесвітні світильники, великі і преславні чудотворці* (А. 2.17).

За висновком Н. М. Костусяк, конструкції власне-спонукальної модальності «позначають ситуацію вольового впливу на адресата мовлення, який повинен внести зміни в позамовну дійсність» [155, с. 321–322]. Ужиті в досліджуваних текстах висловлення цього різновиду формують центр вираження спонукальності.

Спонукальний модальний план, передусім із послабленою наказовою семантикою, виявляють невластиві-спонукальні конструкції, до яких увіходять звертання – маркери різних граматичних значень. Висловлення із субстантивами, що виражають графему адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення, трапляються дуже рідко, що доводить їхню неспецифічність для богослужбових текстів. У корпусі дослідницького матеріалу засвідчена побудова з дієсловом у майбутньому часі, семантично співвідносним із наказовою формою першої особи множини, пор.: *Світлосяйну трійцю святих мучеників величаючи, **вірні**, відсторонимось від розбрату і сварок у цьому житті, втечемо від незгоди і розколів у православній вірі...* (А. 2.21) і *Світлосяйну трійцю святих мучеників величаючи, **вірні**, відсторонимось від розбрату і сварок у цьому житті, втечимо від незгоди і розколів у православній вірі.*

Трохи частіше функціонують невластиві-спонукальні висловлення зі звертанням – засобом вираження графемою ідентифікатива. Їхній кількісний показник – 89 мовних одиниць (7,45 %, тобто 1,6 % у загальній значеннєвій палітрі). Такі структури містять імперативний предикат у формі першої особи множини чи третьої особи, напр.: *Спів зворушливий чуючи і теплу Твою молитву за нас усвідомлюючи, благаймо Тебе, **Діво Богородице**...* (А. 1.7) (Гм. 3); *Душе моя, <...> нехай устрашить тебе образ содомський* (А. 3.13) (Гм. 3); *Ісусе, нехай він побачить Тебе лицем до лица* (А. 3.24). Для них характерні: 1) некатегорична спрямована до адресата вимога до «виконання / невиконання певної дії, на спонукання з відтінком бажання,

побажання, прохання, поради» [198, с. 330–331]; 2) почасти відсутність діалогу з потенційним виконавцем (виконавцями) дії, що значною мірою притаманне конструкціям, у яких представлені мовець, слухач і потенційний виконавець (виконавці) дії. «Реалізацію волевиявлення адресанта уможлиблює саме адресат, який може передати висловлене мовцем спонукування» [155, с. 322]. Побудови цього різновиду містять імперативні предикати у формі третьої особи однини чи множини. З морфологічного боку засобом висловлень невластиво-спонукальної модальності можуть бути не тільки деякі форми дієслів наказового способу, а й інші маркери. Для них характерна нівельована семантика волевиявлення та увиразнення бажального змісту. Мовні одиниці з такими значеннєвими параметрами Н. М. Костусяк зараховує до засобів експлікації морфологічної спонукальної модальності, якій притаманне «послаблене апелятивне значення: дія може відбуватися тільки за доброї волі особи, до якої звертаються» [155, с. 309]. Специфічними формальними репрезентантами схарактеризованого модального значення є дієслова з пом'якшено-наказовою семантикою, модальні слова тощо та притаманні умовному способові дієслів аналітичні компоненти – частки *би* (*б*). Такий комплекс становить контамінацію умовного й наказового способів [160, с. 328]. Напр.: *Воістину, **отче Миколаю**, треба було б пісню хвалебну на небі тобі співати, а не на землі* (А. 1.13) (Гр. 3). З огляду на частоту вживання в дослідницькій базі висловлення аналізованого зразка не становлять продуктивного класу.

Невластиво-спонукальну модальну сферу поповнюють висловлення зі звертаннями, які слугують засобом вираження грамеми отримувача інформації й реалізують детермінантну сферу, напр.: ***Ісусе**, нехай примножаться в Ім'я його добрі діла* (А. 3.24); ***Милостивий**, нехай буде для мене купелю Кров Твоя і вода, що витекла з ребер твоїх, питтям відради* (А. 3.13). Як засвідчує поданий ілюстративний матеріал, спонукальний зміст реалізують власне-дієслова та їхні еквіваленти у формі третьої особи наказового способу.

До висловлень невласне-спонукальної модальності зараховуємо специфічний різновид односкладних речень, у яких головний компонент належить до недієслівних морфологічних засобів вираження спонукальності й маркує грамему адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення. Такі структури завжди інформативно завершені й становлять контамінацію буттєвої семантики та додаткового значення волевиявлення. Напр.: *О преподобні угодники Божі Іове і Феодосію Манявські, православної віри охоронителі і єресей мужні викоренителі!* (А. 3.22); *О Пресвята Діво, Всеблагото Сина Мати Всеблага, міста і святого храму цього Покровителька, всіх сущих у гріхах, скорботах, бідах і хворобах вірна Предстательниця і Заступниця!* (А. 3.10); *О багатостраждальна і преславна Ірино, невісто Христова всехвальна, угоднице Божя!* (А. 3.18).

Отже, висловлення спонукальної модальності з конфесійними звертаннями структурують дві групи: 1) власне-спонукальні, що становлять центр вияву в текстах акафістів (68,27 % від загальної кількості спонукальних висловлень зі звертаннями); вони побудовані за моделями «звертання в ролі підмета + імператив у функції присудка» і «звертання – опосередкований член речення + імператив у функції присудка»; в обох різновидах конструкцій субстантиви в кличному відмінку маркують грамему адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення; 2) невласне-спонукальні з частково нівельованою семантикою волюнтативності й увиразненням бажального значення; використані в них звертання виконують роль засобів вираження всіх чотирьох граматичних значень аналізованої категорійної величини – грамом адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення, отримувача інформації, ідентифікатива, адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення.

4.3. Роль звертань у моделюванні структур розповідної модальності

Найефективнішим засобом реалізації комунікативних інтенцій інформування є висловлення з розповідним значенням, які належать, за висновком О. А. Романова, до пізнавального типу комунікації, мета якого полягає в передаванні будь-якої інформації чи змісту [251, с. 16]. Розповідність, на думку В. А. Белошапкової, – це «інтенційна властивість реченнєвих компонентів у єдності передавати істинний чи не справжній стан речей, події, факти, констатувати їхню дійсну наявність із деякою категоричністю» [277, с. 624]. О. С. Мельничук, розкриваючи сутність розповідної модальності, зазначає: «...розповідна модальність є вираженням такого встановлюваного мовцем стосунку між основним змістом речення і відображуваним у ньому моментом дійсності, при якому зміст речення (позначувана ним думка) сприймається як безумовно відповідний відображуваній ним дійсності...» [194, с. 49]. Подібну думку висловлює А. П. Загнітко: «Модальне значення розповідності полягає в тому, що загальний зміст речення у всіх його планах подається як беззастережно відповідний відображуваній чи зображуваній ним дійсності» [115, с. 109]. Тобто розповідна комунікативна інтенція речення полягає в з'ясуванні відповідності змісту речення дійсності, відображеній у ньому.

Розповідна модальність у порівнянні з іншими різновидами модальних значень становить нейтральний тип. Ця нейтральність виявлена в тому, що відношення загального змісту висловлень до явищ дійсності в ситуації мовлення сприймають як реальне, тобто не ускладнене застереженнями щодо можливості чи неможливості відображеної дії. У ситуації мовлення відбувається лише констатація відповідного факту [283, с. 123].

Традиційно в теоретичних граматиках розмежовують розповідні, питальні й спонукальні речення. Така трихотомія, за словами А. П. Загнітка, базується на співвідношенні форми, значення та вживання [115, с. 107]. Лінгвістика сьогодення визнає, що за модальної диференціації висловлень

суттєвим є розмежування внутрішньо- і зовнішньосинтаксичної структур. Внутрішньосинтаксична структура речення співвіднесена з типом структурної схеми й підпорядкована системно-мовним вимірам граматичного ладу, зовнішньосинтаксичну структуру в українській мові формують переважно дві синтаксичні категорії – модальності й часу [115, с. 109].

У новітніх лінгвістичних дослідженнях розповідну модальність розглядають як грамему категорії синтаксичної модальності, що виражає граматично оформлену семантику реальних для мовця дій, процесів чи станів, що відбуваються в об'єктивній дійсності або відбудуться в майбутньому [156, с. 101]. Цілком солідаризуючи з висловленими міркуваннями, додамо, що звертання, які входять до таких побудов, реалізують дві грамеми – отримувача інформації (Гм. 2) й ідентифікатива (Гм. 3). Напр.: ***Господи Боже наш**, до Нього ж безліч пустельників завжди зітхає, Ним же подвиги посників вінчаються* (А. 1.2) (Гм. 2); ***Господи Боже наш**, Ти выводиш вітер зі сховищ і посилаєш дощ і росу для прохолоди в спеку* (А. 1.2) (Гм. 3).

Спеціальних формальних показників у синтаксичному плані розповідна модальність, за спостереженням Л. О. Кадомцевої, не має [283, с. 123]. Комунікативне завдання розповідної модальності реалізують конструкції двох різновидів: зі значенням реальної розповідності й зі значенням потенційно-реальної розповідності. Висловлення зі значенням реальної розповідності окреслюють реальність явища, які відбулися або відбуваються. Такі структури моделюють форми минулого й теперішнього часу, напр.: *Законодавець Правосудний Господь <...> схилився до щирого Твого блага, **Преблагословенна Мати Діво**, про беззаконного чоловіка* (А. 3.10) (Гр. 2); ***Господи Боже наш**, із чотирьох стихій Ти влаштував творіння...* (А. 1.2) (Гр. 3); *Усі ангели на небесах безперестанно прославляють пресвяте ім'я Твоє, **Ісусе*** (А. 1.3) (Гр. 2); ***Господи Боже наш**, Ти посилаєш їжу пташенятм воронів, напоюєш всіх звірів польових і осіняєш щедротами всі діла Свої* (А. 1.2) (Гр. 3). Конструкції зі значенням потенційно-реальної розповідності вказують на потенційну з погляду мовця реальність явищ. Побудови цього різновиду

містять дієслова у формі майбутнього часу, напр.: *Господи Боже наш, Його ж побачать усі чисті серцем* (А. 1.2) (Гр. 2); *Ти незабаром, улюблений, будеш з Нами* (А. 3.7) (Гр. 3). Проте часові форми дієслів-присудків не є диференційним показником розповідної модальності, вони можуть оформлювати і висловлення з іншими модальними значеннями, про що йтиметься далі. За міркуванням Л. О. Кадомцевої, усім розповідним реченням властива своєрідна інтонація, яка «здійснює ту конкретизацію висловлення, що полягає у виділенні фразового й логічного наголосу, синтагматичного членування речення й відмежування одного закінченого речення від суміжного з ним іншого» [283, с. 124]. І. Р. Вихованець також зазначав, що для розповідних речень характерні відносна закінченість думки та специфічна розповідна інтонація – підвищення тону на логічно наголошеному слові й зниження тону в завершальній частині речення [52, с. 145]. Про це говорив і П. С. Дудик: «Для стилістики розповідних речень багато важить типова для них розповідна інтонація, яка має замкнену структуру: початок, розгортання, завершення. Тон підвищується на одному з членів речення, який внаслідок цього логічно, семантично виділяється, позначаючи найголовніше в повідомленні, і знижується наприкінці речення» [102, с. 228].

Мовознавці визнають, що побудови з розповідною модальністю є найпоширенішими комунікативними типами [52, с. 145; 102, с. 227; 312, с. 60]. Натомість тексти акафістів засвідчують перевагу висловлень спонукальної модальності. Проте це не означає, що конструкції з розповідним модальним значенням з огляду на частоту вживання становлять абсолютну периферію, вони перебувають на другому місці. Пояснення зазначеного факту можна знайти в трактуванні Л. О. Кадомцевої: «Розповідні речення <...> переважно вживаються в монологічних описах; у діалогічному мовленні модальність розповідних речень нерідко нібито губить свою констатуючу функцію, оскільки діалогічне мовлення сповнене різних комунікативних типів висловлень, і вони поширюють свої значення

й на діалогічну розповідність» [283, с. 125]. За допомогою акафістів, нагадаємо, йде спілкування з Богом, Пресвятою Дівою, святими. Мовці звертаються до Найвищих Заступників і сподіваються на їхню прихильність.

Далі докладніше схарактеризуємо висловлення розповідної модальності, до структури яких увіходять звертання, що маркують грамеми отримувача інформації й ідентифікатива.

У досліджуваних текстах висловлення зі звертаннями – засобами вираження граматичного значення отримувача інформації – переважно виражають реальну розповідність. Предикат у них представлений різними особово-числовими формами дієслів теперішнього часу, крім другої особи однини й множини, та родовими й числовими формами минулого часу, напр.: теперішній час: *Проповіду* велегласно постійне твоє про мене піклування, **Охоронителю мій Ангеле** (А. 2.10); *Проповідує* пустеля Саровська подвиги і труди твої, **богоносний угоднику Христів** (А. 1.22); *Знаємо*, **Владичице, знаємо**, що не подобає нам, грішним, чого-небудь просити... (А. 1.9); ...але невичерпні *отримують* зцілення від чудотворного Твого образу, **Всеблага**, і подячно *співають* Богу (А. 2.9); минулий час: **Ісусе**, світлі Твої очі кров'ю затьмарені *мав* (А. 1.4); *Засяяла* дивна благодать від ікони Твої, **Всецарице** (А. 2.6); *Засяяло* видіння Твоє, **Владичице**, на горі Почаївській (А. 1.9); Велика радість засяяла тим, що *почули* Твої, **Богомати, обітниці** (А. 1.8).

У побудові висловлень реальної розповідності зі звертаннями – маркерами грамеми отримувача беруть участь такі семантичні типи предикатів: 1) предикати дії, напр.: **Багатостраждальний і всехвальний мученику Воніфатію**, до твого заступництва нині *звертаємося* (А. 3.21); **Архангели і ангели з любов'ю дивилися** на рівноангельське життє твоє, **Іоане предивний** (А. 3.16); 2) предикати процесу, напр.: Світлим промінням чудес безперестанно *сяє* свята ікона Твоя, **Всенепорочна Богородице** (А. 3.9); 3) предикати стану, напр.: **Ісусе**, Божеством безстрашний, страсті *терпів*, щоб нас від страстей визволити (А. 1.4); **Розум людський знемагає** в осягненні великої таємниці

Твого, Христе, втілення і вільного за нас страждання (А. 2.1); 4) предикати якості, напр.: *Сину Мій, більше за всіх матерів була Я звеличена* (А. 3.4); 5) предикати станової ідентичності, напр.: *Спаси бажуючи душу свою, преподобний Аліпій прийшов у Твою обитель, Богородице, і був там майстерним іконописцем* (А. 2.5).

Корпус дослідницького матеріалу засвідчує, що предикат у конструкціях реальної розповідності аналізованого різновиду корелює з кількома структурними різновидами присудків, серед яких домінує простий дієслівний присудок, напр.: *Спів подячний за Твої, Владичице, благодіяння в усьому світі від християн возноситься...* (А. 1.9); *Несподівано він побачив образ Твій святий, Владичице, явлений на стіні* (А. 3.9). Крім того, наявні конструкції зі складеним дієслівним і зі складеним іменним присудками, пор.: *Жорстоким стало серце її, і не хотіла вона вірити чудесам твоїм, пророче* (А. 2.11); *Розум людський не може осягнути велику силу чудесно явлених благодатних зцілень через ікону Твою, Богомати* (А. 3.1) і *Милостивий, вигнаний був Ізмаїл, як народження рабині* (А. 3.13). Ускладнені різновиди складеного дієслівного й складеного іменного присудків, які можуть організовувати аналізовані конструкції, не функціонують в акафістах.

Висловлення потенційно-реальної розповідності зі звертанням – формальним показником грами отримувача інформації, становлять невелику частину в джерельній базі. Предикати таких конструкцій мають форму майбутнього часу третьої особи однини, напр.: *...бо голос благоприємний Матері Син Твій послухає, Діво, завжди* (А. 3.7), або множини, напр.: *Господи Боже наш, від Нього ж миротворці <...> улюбленими синами назвуться* (А. 1.2).

Формально-синтаксичні кореляти аналізованих предикатів – присудки трьох різновидів: 1) простий дієслівний, напр.: *У той день ангели поставлять престол Твій, Судде* (А. 3.24)); 2) складений дієслівний, напр.: *Найкрасномовніші уста не зможуть належно прославити діла твої і великий страдницький подвиг, мученице Параскево* (А. 3.19); 3) складений іменний,

напр.: ...**сини людські**, ось **Мати Моя** Покровом і Пристановищем вам буде (А. 2.7).

Висловлення потенційно-реальної розповідності зазвичай моделюють предикати дії, напр.: **Господи Боже наш**, у Ньому ж усі голодні і жадаючі правди знайдуть насичення, що ніколи не вичерпується (А. 1.2).

Побудови зі звертаннями, що позначають графему ідентифікатива, найчастіше мають модальне значення реальної розповідності. Їхній головний компонент представлений власне-дієсловами чи їхніми еквівалентами у формі: 1) теперішнього часу, напр.: Ти бачиш, **Всемилостива**, немочі, озлоблення і нашу потребу в Твоїй допомозі і заступництві (А. 3.1); Спів хвалебний приносить Тобі невмовкно свята Христова Церква, **Всехвальна Владичице** (А. 3.5); **Непереможний Воєводо**, **Господи неба і землі**, переможно вдячний спів приносимо Тобі, раби Твої (А. 1.1); **Преславні Іове і Феодосію**, ви є покров і охорона монастиря Манявського (А. 3.22); Ангельські чини благоговійно Тобі служать і всі невмовкними голосами Тебе ублажають, **Богородице Діво** (А. 3.6); 2) минулого часу, напр.: Усього себе, як Бога і як досконалу Людину, подав Ти, **Спасе**, двом ученикам Твоїм у Еммаусі (А. 1.1); Сповістила Ти волю Твою, **Богомати**, ченцям хілендарським, засмученим незгодою при обранні ігумена (А. 3.1); Божественне світло осіяло тебе, **свята мученице** (А. 3.20); Люди ж, які стояли поза храмом і все це бачили, дивуючись, славили Тебе, **Мати Божя**, і Сина Твого (А. 3.6).

Аналізована джерельна база засвідчує, що зазначені формальні засоби експлікують такі семантичні типи предикатів: 1) предикати дії, напр.: **Ісусе**, Ти бачив його здалека з висоти Хреста Твого (А. 3.24); **О святі і достохвальні мучениці Віро, Надіє і Любове і мужніх дочок мудра мати Софіє**, до вас нині звертаємося зі щирою молитвою (А. 2.20); 2) предикати процесу, напр.: Побачивши вдовицю, що гірко плакала за сином померлим, Ти змилосердився, **Господи** (А. 1.3); 3) предикати стану, напр.: ...смирив Ти Себе перед ворогами Своїми, **Ісусе** (А. 1.4); **Царю Предвічний, Ісусе**, Ти страждаєш за мою нестриманість (А. 1.4); 4) предикати якості, напр.: Ти, **о Страждальнику**

Святий, уранений був за гріхи наші (А. 3.25); *Ти на смерть був ведений, Ісусе* (А. 1.3); *Силою звище була Ти укріплена, Мати Божя* (А. 3.4); 5) предикати станової ідентичності, напр.: *Світлосяйним променем був ти, богомудрий* (А. 1.16); *...сильним поборником істини Христової був ти, святителю Макарію* (А. 1.19); *Благодаті Божої сосудом обраним був ти, святителю Феодосію* (А. 3.15).

У джерельній базі засвідчені різні варіанти присудків, що моделюють висловлення реальної розповідності й функціонують зі звертаннями – засобами вираження грамеми ідентифікатива, зокрема: 1) простий дієслівний, напр.: *Силою, дарованою тобі від Бога, одяглася ти, свята мученице Ірино, у святому хрещенні* (А. 3.18); *Дивне чудо бачимо на тобі, преподобний* (А. 1.22); 2) складений дієслівний, напр.: *Бажаючи бути спасенним, палко захотів ти до кінця постраждати за Господа, мученику Воніфатію* (А. 3.21); *Красномовці багатослівні не можуть достойно прославити тебе, гідного вічної слави, святителю отче Феодосію* (А. 3.15); 3) складений іменний, напр.: *Світильником благодатним був ти в житті твоєму, святителю Феодосію* (А. 3.15); 4) ускладнений різновид складеного іменного присудка, що з огляду на кількісний вияв становить абсолютну периферію, напр.: *Побачив себе святитель Лазар старістю обтяженим і тілесними силами ослабленим, захотів мати тебе, Феодосію, спадкоємцем своїм у святительстві* (А. 3.15).

Висловлення із маркерами грамеми ідентифікатива деколи реалізують модальне значення потенційно-реальної розповідності. У таких побудовах предикат представлений дієсловом майбутнього часу першої особи однини (*...піснями прославлю вас, о отці, Ангелам рівночасні* (А. 2.17); другої особи однини (*Ти будеш Матір'ю, Владичице* (А. 3.7)); третьої особи множини (*Усі роди ублажатимуть Тебе, Чесніша від Херувимів і Славніша без порівняння від Серафимів* (А. 3.4)). Нечисленні приклади засвідчують, що конструкції зі значенням потенційно-реальної розповідності структурують

предикати дії та станової ідентичності, які корелюють із двома різновидами присудків – простим дієслівним і складеним іменним.

Отже, у текстах акафістів з огляду на частоту вживання висловлення розповідної модальності посідають друге місце в палітрі різних за модальним виявом побудов, до структури яких увіходять звертання. Субстантиви, марковані кличним відмінком, реалізують дві грамеми категорії звертання: грамеми отримувача інформації та грамеми ідентифікатива. Для висловлень обох різновидів характерна експлікація передусім значення реальної розповідності, а семантика потенційно-реальної розповідності належить до периферії.

4.4. Місце й функції звертань у конструкціях питальної модальності

Дослідження формально-граматичних, структурно-семантичних і комунікативних особливостей питальних речень, їхнє місце в ієрархічній структурі синтаксичних одиниць, стилістична й текстотвірна роль, а також функційні вияви висловлень питальної модальності, їхній статус, комунікативно-прагматичний потенціал у мовознавчих студіях схарактеризовані повно й цілісно. Значний внесок у розбудову порушених питань зробили Н. В. Гуйванюк [88; 89], О. П. Жаровська [109; 110], Л. П. Калитюк [129], Н. В. Кондратенко [148], С. Т. Шабат-Савка [300; 301] та ін. О. С. Мельничук вважав, що «питальна модальність означає долучення до акту формування речення і до його основного змісту такого відтінку волевиявлення суб'єкта мовлення, який вимагає від співрозмовника (іноді й від самого мовця) підтвердження чи заперечення відповідності основного змісту речення об'єктивній дійсності або доповнення цього змісту новим необхідним компонентом, відповідним до дійсності, яка в даному змісті відображається» [194, с. 49]. За словами В. А. Белошапкової, питальність відбиває когнітивний процес-пошук, гносеологічну потребу мовця, автора запиту, одержати певну інформацію [277, с. 624]. За висновком Л. Теньєра,

питальний комунікативний акт мотивований усвідомленою продуцентом необхідністю розв'язати проблему вибору між альтернативними рішеннями [289, с. 206]. Е. Бенвеніст зауважує, що питальна модальність покликана «спровокувати» в процесі мовленнєвої поведінки бажану відповідь реципієнта [20, с. 315–316]. С. Т. Шабат-Савка постулює, що питальне речення як висловлення містить апелюване до адресата запитання, функційно спрямоване на одержання потрібної інформації щодо предмета думки, на встановлення реальності чи ірреальності основного змісту речення, а також на повідомлення мовцем емоційно-експресивного ствердження чи заперечення, спонукання співрозмовника до певної дії, вираження здивування, сумніву, оцінки тощо [301, с. 183].

Отже, з-поміж характерних особливостей висловлень із питальним значенням як основну мовознавці виокремлюють здатність маніфестувати волюнтативне модальне значення – спонукати адресата (адресатів) до повідомлення потрібної мовцеві інформації, підтвердити чи заперечити реальність основного змісту речення зображуваний або відображуваний ним ділянці дійсності, уточнити окремі компоненти змісту. На функційному тлі питальної модальності знаходять свою реалізацію об'єктивно-модальні й суб'єктивно-модальні семи [235, с. 58].

З'ясовуючи диференційні ознаки питальної модальності та розглядаючи такі висловлення в аспекті їхньої цільової зорієнтовності й найрізноманітніших умов реалізації, Н. М. Костусяк характеризує питальну модальність як граему, що належить до категорії синтаксичної модальності й виражає граматично оформлену питальну семантику про предмети, явища, дії, процеси, стани тощо [156, с. 101; 157, с. 62]. Розглядаючи питальні структури, науковці вказують на головну сферу їхнього функціонування – комунікацію двох чи більше осіб. Діалог, за словами М. М. Бахтіна, є найбільш яскравою й природною формою комунікації, оскільки справжнє своє існування мова виявляє лише в діалозі [16, с. 241]. Перспективною вважаємо думку Н. М. Костусяк про те, що питальна модальність за сукупністю комунікативно-прагматичних ознак та наявністю

адресанта й адресата подібна до спонукальної, але виражає в питальній формі спонукування лише до мовленнєвих дій [157, с. 60]. Запитуючи про що-небудь із метою одержання інформації мовець, використовує спеціальні засоби, насамперед інтонаційні й лексико-граматичні, зокрема своєрідну питальну інтонацію, порядок слів із переміщенням слова, пов'язаного з питанням, на початок речення, питальні частки (*невже, хіба, чи*) [58, с. 358; 115, с. 111; 157, с. 60; 283, с. 131–132; 284, с. 426]; питальні займенники (*хто, що, котрий, скільки, чий, який* та ін.) [115, с. 111; 157, с. 60; 283, с. 130–131]; партикульовані інтер'єктиви *га, ну* та частки відсполучникового походження *і (й), або* [58, с. 358–359]; відприслівникові частки *як, що* та сполучення на взірець *що за, що то за, а коли б тощо* [264]. Основними ж маркерами аналізованого модального значення є питальні частки. Усе це слугує важливим засобом окреслення функційно-семантичних особливостей питальних висловлень.

Єдиного погляду на класифікацію питальних речень на сьогодні немає. С. Т. Шабат-Савка, аналізуючи речення за комунікативно-функційним спрямуванням, формально-синтаксичною організацією, типом запитання й передбачуваною відповіддю, виділяє загальнопитальні й частковопитальні конструкції [300]. Б. М. Кулик виокремлює власне-питальні, питально-риторичні, питально-спонукальні речення [112, с. 27]. П. С. Дудик розмежовує власне-питальні й риторичні питальні речення [102, с. 229]. А. П. Загнітко розрізняє власне-питальні, питально-стверджувальні, питально-заперечні, питально-риторичні й питально-спонукальні речення [115, с. 110]. Поділяємо думку С. О. Педченко про те, що модальні значення питального висловлення детерміновані наявністю / відсутністю пресупозитивних знань мовця [235, с. 58]. Під пресупозицією розуміють зону перетину когнітивних просторів учасників комунікації, здатну до актуалізації (звуження або розширення) у процесі спілкування [163, с. 180].

Отож, питання виявляє стосунок до загального, часткового, крім того, може бути й непряме питання. Головне, щоб пресупозиція когнітивно передувала висловленню, чим уможлиблювала спілкування. Тому вважаємо

перспективним міркування про те, що питальну модальність здатні реалізувати загальнопитальні, частковопитальні й невласне-питальні конструкції.

Найважливіша семантична ознака функційного вияву загальнопитальних побудов – з'ясування реальності чи ірреальності співвідношення загального змісту речення з певним фактом дійсності [157, с. 60]. Зазначені конструкції лінгвісти дефінують по-різному, наприклад, Л. О. Кадомцева називає їх реченнями прямої з'ясувальної питальності [283, с. 132]. На загальнопитальне значення можуть нашаровуватися інші: уточнювально-перепитувальне, уточнювально-зустрічне, заперечне, бажальне.

Частковопитальні конструкції ґрунтуються на потребі адресанта в розширенні інформації про певні предмети, події, явища, тобто з'ясуванні окремого моменту ситуації, відображеної в реченні. До своєрідних різновидів висловлень із частковопитальним значенням належать структури з актуалізованим спонукальним питально-альтернативним змістом. Такі побудови містять два чи більше повідомлень, з-поміж яких одне потенційно правильне. До їхньої структури входять часто компоненти на зразок *чи як*, *чи що*. Синтаксичні одиниці цього різновиду мають виразний відтінок розмовності.

Невласне-питальне значення характерне для конструкцій із риторичним питанням, які належать до вузькоспеціалізованих засобів експлікації питальної модальності, відрізняються послабленою прямопитальною інтенцією й порушеною кореляцією «питання – відповідь». Аналізуючи риторичні питання як засіб експресивного синтаксису, Ш. Баллі писав, що це «зовсім не питання», це – «непрямий експресивний засіб, який символізує більш чи менш визначену групу почуттів, користуючись задля цього виразністю голосу» [12, с. 38]. П. С. Дудик вважав риторичне запитання «несправжнім запитанням, бо мовець сам знає те, про що він запитує; це приховане ствердження або заперечення [102, с. 230]. До важливих особливостей риторичних питань В. І. Горелов зараховував «семантичний перехід ствердження в заперечення і, навпаки, заперечення в ствердження» [78, с. 348].

На думку І. Р. Гальперіна, риторичне питання одночасно має два синтаксичних значення: питання й ствердження [70, с. 215]. «Суб'єктивною інтерпретацією мовцем певного змісту» називає зазначену мовну фігуру М. П. Баган [11, с. 30]. За висновком Л. М. Топчій, риторичні питання містять імпліковане оцінне ставлення до подій, виражають різні суб'єктні нашарування емоційно-експресивного характеру [292, с. 376].

Запропонований дослідниками поділ питальних конструкцій на три різновиди цілком аргументований та об'єктивно схарактеризований, проте специфіка фактичного матеріалу потребує деякого коригування класифікаційної схеми. Як відомо, тексти акафістів не відбивають таких діалогічних ситуацій, як, наприклад, зразки розмовно-побутового та художнього стилів. Фактичний матеріал нашого дослідження засвідчує перевагу невластивих питальних висловлень. Водночас з огляду на структуру цих конструкцій, їхній функційний потенціал та сукупність формальних маркерів, на нашу думку, у межах невластивих питальних доречно виділити побудови, що корелюють із традиційно вирізненими загальнопитальними та частковопитальними. З метою уникнення термінологічної плутанини пропонуємо послуговуватися термінами відповідно «невласне-загальнопитальні висловлення» та «невласне-частковопитальні висловлення». До перших зараховуємо побудови, які зорієнтовують адресата на ствердну або заперечну відповіді чи їхні модифікації. Зазначену семантику оформлюють відповідні засоби – питальна інтонація або питальні частки, напр.: *Іудо, чи цілуванням ти видаєш Сина Людського?* (А. 2.3). Невласне-частковопитальне значення передають питальні займенникові слова – займенникові іменники, займенникові прикметники, займенникові прислівники, займенникові компоненти з квантитативною семантикою, напр.: *Чим віддачу Тобі, Чоловіколюбче, за все, що зробив Ти для мене грішного?* (А. 1.4).

Корпус дослідницького матеріалу дає змогу зробити висновок про незначну кількість структурованих звертаннями побудов питальної модальності, що зумовлено специфікою релігійних текстів.

У таких синтаксичних одиницях субстантив у кличному відмінку репрезентує дві грамеми – отримувача інформації та ідентифікатива.

Звертання на позначення отримувача інформації засвідчені в конструкціях обох виділених різновидів і виявляють приблизно однакову частоту вживання. У текстах акафістів обмежено функціонують невластиве-загальнопитальні висловлення, диференційною ознакою яких є значне послаблення питальної інтенції й нашарування додаткової бажальної семантики: *Як не дивуватися мудрості твоїй, **Ольго преблаженна?*** (А. 1.15). Не становлять продуктивної групи й невластиве-частковопитальні конструкції: ***Господи,** що сотворю?* (А. 2.12); *До кого взиватиму, **Владичице,*** до кого звернуся у горі моєму, як не до Тебе, Цариці Небесної? (А. 3.6); *...як би достойно прославити чудеса твої, **святий Миколаю?*** (А. 1.13). Подані приклади засвідчують, що звертання не має фіксованого місця, воно може перебувати на початку, усередині чи наприкінці речення.

Звертання як засіб вираження грамеми ідентифікатива, що входять до побудов питальної модальності, виявлено у синтаксичних одиницях невластиве-загальнопитального різновиду. Принагідно зазначимо, що в усному мовленні загальнопитальні конструкції спонукають адресата до ствердної чи запереченої відповіді, яку адресантові зазвичай важко спрогнозувати. Натомість у релігійних текстах відповідь хоч і не представлена, але підсвідомо її розуміють як ствердну. Напр.: ***Симоне Іонин,** чи любиш ти Мене?* (А. 2.12). Побудови з маркерами грамеми ідентифікатива можуть бути й невластиве-частковопитальними. Порівняно із невластиве-загальнопитальними висловлень цього різновиду дещо більше. Напр.: ***Пресвята Тройце,** єдиносущна державо, всіх благ причино, яку подяку принесемо Тобі за все, що Ти сотворила для нас, грішних і недостойних?* (А. 1.2); ***Світло Моє, Боже праведний і Творче всього творіння, Господи,** як Ти терпиш страсті на Хресті?* (А. 3.4); *Де ви, **юні, радіючі?*** (А. 3.23). Співвідносний зі звертанням займенниковий іменник може мати нульове вираження, проте його легко змодельовати, пор.: *Учителю, де живеш?* (А. 2.13) і *Учителю, де ти живеш?*

Вороже, нечестивий правителю, чого лютуєш проти християн? (А. 3.19) і *Вороже, нечестивий правителю, чого ти лютуєш проти християн?*; *Сину, для чого зробив з нами так?* (А. 3.4) і *Сину, для чого ти зробив з нами так?* Із певною стилістичною метою, задля підсилення питальної інтенції зрідка використано повтор питальних займенникових слів, напр.: *Чому скорботна ти, душе моя, і чому засмучуєшся?* (А. 3.17); *Де ти, жало смерті, де морок і страх твій, що був раніше?* (А. 3.13). Звертання – засіб вираження грамеми ідентифікатива переважно перебуває на початку висловлень.

У різних стилях мовлення питальне значення здатні експлікувати синтаксично нечленовані конструкції, сферу функційного вияву яких переважно становить діалогічне мовлення, значно рідше – монологічне. Крім них, питальне модальне значення подекуди реалізують односкладні вокативні речення. Але в богослужбових піснеспівах такі мовні одиниці не засвідчені.

Отже, у текстах акафістів функціонують висловлення питальної модальності, до структури яких увіходять звертання – маркери двох граем: отримувача інформації й ідентифікатива. Такі синтаксичні одиниці не характерні для аналізованих текстів (всього 20 прикладів). Їхній своєрідний функційно-комунікативний потенціал уможливив розмежування невластиво-загальнопитальних і невластиво-частковопитальних конструкцій, серед яких домінують побудови другого різновиду. Спільна особливість висловлень обох груп полягає в тому, що вони не передбачають експліцитної відповіді. Водночас у невластиво-загальнопитальних структурах її розуміють як ствердну. Звертання – засіб вираження грамеми отримувача інформації не має фіксованого місця в досліджених конструкціях. Натомість звертання як репрезентант граматичного значення ідентифікатива виявляє меншу позиційну варіативність, перебуваючи зазвичай на початку синтаксичних одиниць.

4.5. Функціонування звертань у висловленнях стверджувальної / заперечної модальності

У сучасному мовознавстві сформувалося два погляди на статус висловлень зі стверджувальною й заперечною семантикою. З одного боку, такий класифікаційний тип вважають надлишковим, а з іншого – аналізують як окремий різновид. Зокрема, не визнають модального значення ствердження / заперечення М. Грепл, О. С. Мельничук та ін. О. С. Мельничук із цього приводу наголошує: «Немає підстав відносити до зовнішньо-синтаксичної сфери протиставлення ствердного і заперечного значень у загальній семантиці речень. Обидва ці значення входять до основного змісту речень, які при цьому можуть належати до будь-якого різновиду модальності – розповідної, питаної, спонукальної і т. д.» [283, с. 18]. М. Грепл писав, що «до модальності фактично не зараховують ствердження і заперечення» і «...лише в деяких випадках ствердження й заперечення мають модальне значення» [85, с. 300]. Н. М. Костусяк, не підтримуючи такої позиції, розтлумачує: «Стверджувальна й заперечна форми висловлення уточнюють інші модальні значення. Наприклад, структури з розповідною модальністю репрезентують намір мовця передати співрозмовникові об'єктивну інформацію про дію, процес, стан, що реально існують чи не існують, відбудуться або не відбудуться в майбутньому. У такому разі форми їхньої реалізації можуть збігатися або бути відмінними» [158, с. 135].

Модальне значення ствердження й заперечення виділяють М. П. Баган [11], О. В. Кардашук [132], О. А. Кобрина [138], О. П. Куш [172], А. Й. Паславська [231; 232] та ін. На думку М. П. Баган, заперечення має полістатусний характер, оскільки воно є поняттєвою категорією релятивного типу, однією з модусних категорій, комунікативно спрямованою й когнітивною [11, с. 313]. А. Й. Паславська вважає мовне заперечення універсальною семантичною категорією, основу якої формує значення протилежного [231, с. 15]. У сучасній граматиці усталена дефініція аналізованого поняття досі

не сформована. Деякі науковці (М. М. Піпченко [278], Н. Ю. Шведова [254] та ін.) обґрунтовують наявність окремих, хоча й пов'язаних між собою, синтаксичних категорій ствердження й заперечення. Наприклад, у праці М. М. Піпченка знаходимо, що за характером стосунку до дійсності речення поділяють на стверджувальні й заперечні [278, с. 87]. За концепцією Н. М. Костусяк, модальне значення ствердження / заперечення репрезентує одну граему, яка структурує категорію синтаксичної модальності. За такої умови передовсім слід зважати на виразний комунікативний акцент та суб'єктивне спрямування, адже функційну спеціалізацію зазначеної граеми визначає здатність реалізувати інтенцію мовця [158, с. 134]. Уважаємо міркування Н. М. Костусяк перспективним й аргументованим. На нашу думку, не викликає сумніву той факт, що зазначений різновид модальності дає змогу проаналізувати висловлення з огляду на ствердження чи заперечення певних дій, процесів або станів. Тобто основною ознакою висловлень зі значенням ствердження / заперечення є відповідність / невідповідність повідомлюваного об'єктивній дійсності. У такому разі кожне авторське висловлення передбачає, за словами І. В. Смушинської, модальну рамку «я бачу / знаю / вважаю, що...» [275, с. 13]. З огляду на значення та функційно-комунікативне навантаження модальна семантика ствердження / заперечення зреалізована відповідно у стверджувальних і заперечних структурах. За допомогою стверджувальних конструкцій мовець виражає істинність, на його думку, того, що існує в об'єктивному світі. У досліджуваних текстах стверджувальний модальний план притаманний висловленням зі звертаннями, що виконують роль морфологічних репрезентантів граєм отримувача інформації, ідентифікатива та адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення, напр.: *Жоно, це син Твій* (А. 1.12) (Гр. 2); *Подателю світла, Ти як сонце засяяв на третій день із гробу і все просвітив світлом істинного богопізнання* (А. 1.1) (Гр. 3); *О всехвальна Мати, що народила Найсвятіше Слово!* (А. 1.5) (Гр. 4). Доречно згадати слушне міркування Є. Бенвеніста про специфіку стверджувальних побудов із семантикою наявності, існування чогось:

«До граматичного зв'язку, що об'єднує члени висловлення, імпліцитно додається «це є!», яке встановлює зв'язок між мовним рядом і дійсністю» [20, с. 170].

Призначення заперечних побудов полягає в спростуванні певної інформації про факти позамовної дійсності, які, на переконання мовця, не є істинними, напр.: *Проповідники велемовні не можуть достойно прославити боріння твої, славний добропобіднику* (А. 1.16) (Гр. 2); *Ісусе, любове недослідима, тим, що розіп'яли Тебе, у гріх не поставив* (А. 1.4) (Гр. 3); *О преблаженні угодники Божі, всі святі, що стоїте перед престолом Пресвятої Тройці і насолоджуетесь невимовним блаженством!* (А. 2.15) (Гр. 4). Подані приклади демонструють, що заперечного змісту здатен набувати будь-який компонент – головний чи другорядний. Якщо роль маркера вказаної семантики припадає на предикат, то такі структури заведено називати загальнозаперечними, а якщо заперечну функцію реалізує мовна одиниця іншого функційного призначення, то висловлення вважають частковозаперечними.

У загальнозаперечних побудовах основний маркер експліцитного вираження заперечної модальності – частки *не, ні*, які перебувають у препозиції до присудка чи співвідносного з ним головного члена односкладних конструкцій. Послуговуючись такими формальними засобами, мовець виражає повне заперечення ознак, властивостей, дій, процесів, станів та ін. Напр.: *Милостивий, не послушав я голосу Твого і не підкорився Писанню Твоєму* (А. 3.13) (Гр. 2); *Ісусе, Ти не допустив, щоб явилися легіони ангелів на Твій захист* (А. 2.3) (Гр. 3).

В аналізованій джерельній базі загальнозаперечна модальність також притаманна структурам, які Н. М. Костусяк вважає модифікацією речень зі значенням буття [158, с. 138]. Заперечну модальну семантику цих висловлень програмує предикат *нема* (*не було, не буде*), що позначає відсутність особи чи предмета. У валентній зоні аналізованого предиката перебуває суб'єкт, морфологічно представлений найчастіше безприйменниковим, рідше

прийменниковим родовим відмінком, а також об'єкт, що має значення відсутнього предмета володіння, належності. У формально-змістовому плані загальнозаперечні побудови корелюють, зазначає Н. М. Костусяк, із двоскладними стверджувальними реченнями, предикат яких має значення існування, наявності (є, був, буде) [158, с. 137], пор.: *Твоя свята ікона є покровом і стіною для міста Києва, Царице і Владичице* (А. 3.9) (Гр. 2) і *Милостивий*, <...> і немає мені спасіння... (А. 3.13) (Гр. 2); *Милостивий, Ти є Сотворитель мій* (А. 3.13) (Гр. 3) і *...немає такого друга і предстоятеля, захисника і поборника, як ти, святий Ангеле* (А. 2.10) (Гр. 3); *...ти ж, богомудрий Феодосію, тоді був поставлений ігуменом Видубицької обителі* (А. 3.15) (Гр. 3) і *Богомерзотними солодощами і хвилюваннями ти не був переможений, преподобний отче наш Феодосію* (А. 1.20) (Гм. 3); *Увесь був на землі і неба зовсім не покидав, Ти, Неосяжний* (А. 1.3) (Гр. 3) і *Я не був при смерті твоїй*, <...> *отче мій* (А. 2.16) (Гм. 2).

Науковці виділяють і зараховують до абсолютної периферії побудови, у яких, за висновком О. Г. Межова, «заперечний предикат *ні* вимагає у суб'єктній позиції родового відмінка, який корелює з називним суб'єкта існування (наявності) за трансформації речень» [190, с. 108]. І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська називають такі побудови *ні*-генітивними варіантами *нема*-генітивних модифікацій речень буття [272, с. 277]. У нашій джерельній базі реченнєві структури такого зразка не засвідчені.

Частковозаперечні синтаксичні одиниці містять заперечення того, що позначене підметом чи другорядним компонентом. О. М. Пешковський констатував: «Тільки заперечення, яке стоїть перед присудком, робить усе висловлення заперечним, заперечення, що стоїть при іншому будь-якому члені, не порушує загального ствердного змісту висловлення» [236, с. 387]. Формальний показник – негатор *не* може функціонувати як окремий компонент і як структурний компонент лексеми – префікс: *Господи, не тільки ноги, але і руки, і голову* (А. 2.12) (Гр. 2); *Ісусе, Ти прийшов закликати не праведних, але грішних до покаяння...* (А. 2.3) (Гр. 3); *...преблаженні отці, ви багатьох*

привели від рабської неволі гріховної до солодкої свободи духу (А. 1.20) (Гр. 3); **Ісусе**, <...> Ти посилав невидимо Твоїх ангелів для звершення Божественного Таїнства (А. 2.3) (Гр. 3); **О Пресвята, Животворча, нероздільна і все діяльна Тройце, Отче, Сину і Душе, єдиний істинний Боже і Творче наш!** (А. 1.2) (Гр. 4). Маркування заперечного змісту пов'язане з низкою питомих (без-, (обез-), зне-, ні- (ані-), недо-, проти-) та іншомовних (а-, анти-, дис-, ір-, контр-) морфем, деякі з цих одиниць здатні мати аналітичний вияв. У текстах акафістів домінує частка *не*. Напр.: *Проповідується і всюди прославляється ваше, **преподобні отці**, богоугодне і безмовне життє* (А. 1.20) (Гр. 2); ***Милостивий**, прикрасив я ідола плоті моєї одежею скверних помислів, зневаживши внутрішню богообразну шкіну* (А. 3.13) (Гр. 2); ***Милостивий**, лежу нагим без чеснот і соромлюся* (А. 3.13) (Гр. 2).

Іноді у висловленнях, модельованих предикатом із часткою *не*, може функціонувати субстантив з аналітично чи синтетично оформленою одиницею *ні* (ані) або її функційними еквівалентами, що свідчить про наявність засобів із загальнозаперечним і частковозаперечним значеннями. На переконання Н. М. Костусяк, у такому разі негатор *не* набуває статусу головного граматичного маркера заперечення, а *ні* (ані) та його синонімічний відповідник доцільно трактувати як мовну одиницю, що посилює, увиразнює зазначену семантику [158, с. 138], напр.: ***Милостивий**, ні мандрівника, ні подорожнього не ввів під покров свій...* (А. 3.13) (Гр. 2); *Бо не маємо ні іншої помочі, ні іншого заступництва, ні втіх <...>, **о Мати всіх скорботних і обтяжених!*** (А. 1.8) (Гр. 2); *...і не відходять ні з чим, **Пречиста**, від невпиваної чаші Твоїх Божественних дарувань* (А. 2.9) (Гр. 2); *Ніщо не відлучить мене від любови Твоєї, **Христе*** (А. 3.19) (Гр. 2); *Красномовці суємудрі не можуть сказати нам, як розплавлене олово не обпалило твоєї гортані і ніякої іншої шкоди не вчинило, мученику Воніфатію* (А. 3.21) (Гр. 2); *Бо ми через беззаконня наші не можемо підняти очей до висоти небесної, ні піднести голосу моління до Його в Божестві неприсутньої*

слави <...>, заступнику милостивий перед Владикою і молитовнику за нас грішних, закликаємо... (А. 1.16) (Гр. 2).

Н. М. Костусяк звертає особливу увагу на речення, що мають формальні маркери заперечення, проте за умови подвійного вживання негатора *не* (*ні*) експлікують семантику ствердження [158, с. 138]. Під впливом певного контексту формальна наявність заперечення не вносить «компонента заперечної семантики» [232, с. 193] і первинна семантика «набуває здатності реалізувати інтенсивне ствердження» [234, с. 94]. Проте побудови такого зразка в аналізованій літературі не функціонують.

Як відомо, у сучасній українській літературній мові стверджувальний та заперечний модальний зміст можуть реалізувати членовані та нечленовані синтаксичні одиниці. У богослужбових піснеспівах нечленовані конструкції не засвідчені.

Далі докладніше зупинимося на особливостях функціонування стверджувальних і заперечних структур із мовними одиницями, що виконують роль засобів вираження різних граматичних значень категорії звертання, у богослужбових текстах (акафістах) Православної Церкви України.

Висловлення з маркерами грамеми отримувача інформації можуть бути й загальнозаперечними, і частковозаперечними. Загальнозаперечні побудови реалізують різноманітні факти об'єктивної дійсності, що відбуваються у момент мовлення чи відбулися раніше, напр.: теперішній час: *Спів молитовний не змовкає біля мощей твоїх, святителю Феодосію* (А. 3.15); *Благодатна Богородице, не утаємничуємо щедрот Твоїх...* (А. 3.1); *Проповідники велемовні риторськими своїми язиками не можуть оспівати велич твоїх жахливих страждань, о Варваро* (А. 1.18); минулий час: *Милостивий, не покрив я сорому ближнього* (А. 3.13); *...але не впала у відчаї у милосердя Твоє, Спасе мій* (А. 3.25); *Силою молитви твоєї, предивний пророче, воістину закрилося Небо і не посилало дощу три роки і місяців шість...* (А. 2.11). В аналізованій джерельній базі немає прикладів із присудками-дієсловами в майбутньому часі.

Заперечно оформлений головний компонент найчастіше за будовою простий, напр.: *Ісусе, Твоя любов не холоне* (А. 3.24); рідше складений дієслівний і складений іменний, напр.: *Красномовний язик велемовців не може достойно оспівати Твій Милостивий образ, **о Діво і Мати Владики*** (А. 3.7); ...однак цим *не були напоумлені, **нечестиві**...* (А. 1.19); *Співи всілякі похвальні є ніщо порівняно з багатством чудес твоїх, **Архістратиже Божий*** (А. 1.10).

У частковозаперечних конструкціях із засобами вираження грамемі отримувача інформації показники заперечення можуть мати аналітичний і синтетичний вияви, напр.: *Цими ж, **Пречиста**, даруваннями, а не хворобами і скорботами, життя наше до спасіння приводиться* (А. 1.9); ***Господи Боже наш**, Отець покликав нас із небуття* (А. 1.2); ***Предвічний Царю віків і Господи, всього творіння видимого і невидимого Сотворителю**, Йому ж у Святій Тройці славимому поклоняється всяке коліно небесних, земних і підземних* (А. 1.2); *Ті, що різноманітними недугами хворіють, **о Всецарице**, від святої Твоєї ікони несподівано зцілення отримують* (А. 2.6); *Тому, **Господи**, <...> оспівую Твоє невимовне довготерпіння, величаю незбагненне приниження, славлю Твою безмірну милість* (А. 1.4); *І з безплотним голосом бачачи Твоє втілення, **Господи**, здивувався й стояв* (А. 1.5); *Слова життя Твого зневаживши, **Господи**, з волі серця мого ходила від самої юності моєї аж до цього дня* (А. 3.25). У корпусі фактичного матеріалу частковозаперечний зміст зазвичай реалізують префікси *не-*, *без-*, *зне-*, що оформлюють підмет чи другорядні компоненти, виражені іменниками, прикметниками, зокрема й віддієслівними, прислівниками, серед яких трапляються й віддієслівні, та займенниковими словами, що вказують на предмет, його ознаку чи вторинну ознаку.

Висловлення з маркерами грамемі ідентифікатива також можуть бути й загальнозаперечними, і частковозаперечними. У загальнозаперечних побудовах ужитий із негатором головний компонент модельований дієсловами теперішнього, майбутнього чи минулого часів, напр.: *теперішній час: ...я не маю іншої помочі, крім Тебе, <...> **о Богомати*** (А. 1.7);

*Благодаттю і щедротами Твоїми, **всемилосердна Владичице**, не залишаєш Ти християн православних (А. 2.8); Красномовство всяке земнородних не може достойно похвалити тебе, **Іоане богохвальний** (А. 1.11); Голосами людськими не можемо достойно прославити Тебе, **Богородице** (А. 3.1); Красномовці багатослівні не можуть достойно прославити тебе, **славна мученице Христова** (А. 3.20); майбутній час: Не залишу тебе, **господарю мій любий**... (А. 2.16); минулий час: *Бачачи гоніння нечестивих на християн, ти не побоявся підступів їхніх і мук, **богомудрий*** (А. 1.17); *Спаси бажуючи душу свою, про тіло ти не дбала, **свята Варваро*** (А. 1.18); *Бурі гріховні тебе не потопили, і хвилі пристрастей тебе не покрили, **мученику Христів*** (А. 3.21). Корпус дослідницького матеріалу засвідчує, що присудок у загальнозаперечних конструкціях із маркерами грамеми ідентифікатива може бути простим дієслівним, напр.: *Ти ж, **всеблага Тетяно**, не убоялася страху людського* (А. 3.20); *Так і ти, **мученику Воніфатію**, не загубив себе* (А. 3.21); складеним дієслівним, напр.: *Красномовці багатослівні своїми риторськими язиками не можуть достойно висловити похвалу тобі, **Юрію*** (А. 1.17); складеним іменним (цей різновид засвідчений тільки в одному висловленні), напр.: *Богомерзотними солодоцями і хвилюваннями ти не був переможений, **преподобний отче наш Феодосію*** (А. 1.20). Ускладнені моделі складеного дієслівного присудка й складеного іменного присудків в аналізованих конструкціях з акафістів не виявлено.*

У висловленнях зі значенням часткового заперечення й засобами експлікації грамеми ідентифікатива засвідчені аналітично й синтетично виражені показники аналізованої семантики. Перші традиційно зараховують до групи синтаксичних, а другі вважають словотвірними, пор.: *Пісні Пресвятій Тройці ти воздав більше за інших, **святий великомученику Юрію**, не тільки словом і розумом...* (А. 1.17) і *Господи мій, Господи, Ти прийшов неправедних спасти, а грішних...* (А. 2.4); *Ти дорікав їм, **Спасе**, за невір'я та жорстокість серця* (А. 1.1); ***Неосяжний і Всеблагий Душе, Джерело освячення**, Ти одягнув Пречисту Діву Марію в сліпуче і неприступне сяяння Твого Божества*

(А. 2.2); ...на ньому ж ти, **мудра діво**, нерухомо стояла і Ісусу Христу, що укріплював тебе, пісню співала (А. 1.18); **Господи Боже наш**, Ти єдиний маєш безсмертя і живеш у світлі неприсутнім (А. 1.2); ...ти ж, **Юрію**, ніскільки не сумніваючись, співав Тому, Хто є Богом не мертвих, а живих (А. 1.17); **Обитель твоя**, маючи твою чесну голову як безцінний скарб, **богомудрий страстотерпче**, радістю переповнюється... (А. 1.16); Силою Вишнього, дарованою тобі, і великим терпінням твоїм знесилив ти мучителів зухвалість, **мужній переможцю** (А. 1.16). Частка не як основний лексико-граматичним засіб вираження заперечення, заперечні префікси не-, ні-, без-, зне- здатні реалізувати часткове заперечення другорядних членів речення, виражених різними самотійними класами слів, окрім числівників.

Часткове заперечення у вокативних висловленнях, що репрезентують граматичне значення адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення, у текстах акафістів оформлює префікс не-, напр.: **О Жениху Безсмертний, що опівночі гріха і невіри грядеш з Небес із ангелами судити весь світ** (А. 3.24); **О великий апостоле, євангелісте громогласний, Богослове і тайновидче невимовних одкровень, дівственнику і улюблений наперснику Христів Іоане!** (А. 1.12); **О преподобні і всеблаженні отці і вчителі наші Іове і Феодосію, <...> всієї Галицької землі і всієї православної вітчизни нашої незборима стіно, наставники чистоти і цнотливості, невтомні подвижники, віри православної поборники, <...> святої обителі Манявської непереможні охоронителі!** (А. 3.22).

Отже, у богослужбових піснеспівах засвідчені стверджувальні й заперечні висловлення, до структури яких входять звертання. З огляду на частоту вживання вони поступаються конструкціям зі спонукальним значеннями. У дослідженій джерельній базі синтаксичні одиниці із засобами вираження граматичних значень отримувача інформації та ідентифікатива бувають загальнозаперечними й частковозаперечними, натомість для репрезентантів грами адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення характерне тільки частково заперечний зміст.

Висновки до розділу 4

Для модальності як багатofункційної й різноманітної за формовиявленням категорійної величини, зреалізованої сукупністю підпорядкованих їй граєм, характерна багатовекторність, своєрідна внутрішня організація, наявність специфічних засобів вираження, що виявляють стосунок до різних мовних ярусів. Наявність цих кваліфікаційних ознак лягла в основу визначення її міжрівневого статусу.

У текстах акафістів з огляду на їхню специфічність представлені не всі граматичні значення модальності. Корпус дослідницького матеріалу містить висловлення спонукальної, розповідної, стверджувальної / заперечної й питальної модальності, що містять конфесійні звертання. Відповідно до частоти вживання вони становлять саме такий ієрархічний ряд.

Конструкції спонукальної модальності найхарактерніші для аналізованої богослужбової літератури. З огляду на різний ступінь вияву спонукальної семантики вони структурують дві групи: 1) власне-спонукальні, що становлять центральну ланку в дослідницькому корпусі; ужиті в них звертання маркують граему адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення; 2) невластне-спонукальні з увиразненою семантикою бажання; такі побудови, перебуваючи на периферії мовного вжитку, містять звертання на позначення всіх чотирьох граєм аналізованої категорії.

Висловлення розповідної модальності, на відміну від їхнього вживання в текстах інших стильових різновидів, де вони становлять найпоширеніший комунікативний тип, у текстах акафістів функціонують значено рідше, ніж спонукальні синтаксичні одиниці. Засвідчені в них звертання є маркерами двох граматичних значень – отримувача інформації та ідентифікатива. Названим типам конструкцій найбільшою мірою притаманне значення реальної розповідності, іноді вони реалізують потенційно-реальний модальний зміст.

У досліджуваних текстах функціонують структуровані звертаннями висловлення зі стверджувальним і заперечним модальними значеннями.

Конструкції другого різновиду бувають загальнозаперечними (зі звертаннями – засобами вираження грамем отримувача інформації та ідентифікатива) та частковозаперечними (містять звертання – маркери граматичних значень отримувача інформації, ідентифікатива та адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення).

Абсолютна периферійність пов'язана з висловленнями питальної модальності. Функційний потенціал таких синтаксичних одиниць відрізняється від питальних конструкцій інших мовних стилів, що зумовило їхній поділ на невласне-загальнопитальні та невласне-частковопитальні конструкції, серед яких переважають другі. Ужиті в побудовах обох різновидів звертання експлікують два граматичних значення – отримувача інформації й ідентифікатива.

Основні теоретичні положення цього розділу викладено в статтях автора: «Роль звертань у моделюванні структур розповідної модальності (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) [224]; «Функціонування звертань у висловленнях стверджувальної / заперечної модальності (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви)» [225].

ВИСНОВКИ

Проблема всебічного вивчення граматичного ладу мови перебуває в центрі пильної уваги багатьох сучасних лінгвістів. Новітні дослідження, методологічно ґрунтовані на загальноприйнятих засадничих принципах антропоцентризму, експансїонізму, експланаторності, функціоналізму тощо та сковано на вивчення комунікативно-прагматичного потенціалу мовних одиниць, мають на меті виявити й проаналізувати мову в процесі її функціонування й динаміки. Вагомі теоретичні узагальнення, новітні описи усталених і нещодавно виокремлених мовних понять пропонують науковці різних лінгвістичних шкіл, зокрема й прибічники функційно-категорійної граматики, переконливі дослідження яких стимулюють розвиток мовознавства загалом. Упродовж останніх десятиліть виявляють пріоритетність студії, присвячені класифікації й двобічній інтерпретації категорій, обґрунтуванню їхнього місця в мовній системі, ієрархії формальних засобів вираження та ін. Дотримання цих та низки споріднених принципів дослідження, зорієнтованість на глибинні зв'язки всіх складників граматичної структури дає змогу по-новому схарактеризувати категорію звертання. У виразненню її специфіки сприяє раніше не опрацьована в такому аспекті джерельна база – акафісти Православної Церкви України.

Звертання належить особливе місце в українській граматичній системі, яку зазвичай вважають морфолого-синтаксичною чи морфолого-словотвірною-синтаксичною. Аналізовану категорійну величину не можна беззастережно розглядати на одному мовному рівні, тому визначення її статусу як суто морфологічної чи синтаксичної категорії необґрунтоване. Крім того, дослідження звертань не тільки з акцентом на їхнє лексичне значення, а й на узагальнений абстрактний зміст дає змогу з'ясувати й докладно схарактеризувати чотириграмну структуру аналізованої категорійної величини: 1) адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення;

2) отримувача інформації; 3) ідентифікатива; 4) адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення.

Маркування кожного з названих граматичних значень пов'язане з мовними засобами, що в корпусі дослідницького матеріалу виявляють різну частоту вживання. Домінують синтаксичні одиниці із формальними репрезентантами грамеми адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення (68,27 %). Інші морфологічні засоби становлять таку ієрархію: на позначення грамеми ідентифікатива – 21,57 %, отримувача інформації – 6,56 %, адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення – 3,6 %. Перевага структур першого різновиду свідчить не тільки про зосереджену увагу адресантів на початковому етапі спілкування, а передусім про важливість прохання, сподівання на те, що його почує й допоможе здійснити той, до кого звертаються. Прагнення індивідуалізувати розмову, підвищити значущість співрозмовника відбивають висловлення зі звертаннями, які виконують функцію ідентифікації. Зазначений потенціал аналізованих мовних одиниць віддзеркалює особливості акафістів.

Семантичний простір звертань досить різноманітний. Запропоновані в науковій парадигмі лексико-семантичні класифікації не дають змоги створити повну типологію досліджуваних одиниць. В опрацьованих текстах тільки 0,49 % звертань виявили можливість упорядкування за усталеною схемою. Поза системою традиційно виділюваних груп перебуває 99,51 % аналізованих одиниць, що зумовлено передусім їхнім змістовим потенціалом та духовним переконання християн. Своєрідність вияву в релігійних текстах, специфічне функційне призначення та особливе значеннєве наповнення послугувало основою для позначення їх терміном «конфесійні звертання». У досліджуваній богослужбовій літературі засвідчені такі семантичні різновиди цих мовних одиниць: 1) до Всемогутнього Бога; 2) до Господа Ісуса Христа; 3) до Святого й Животворчого Духа; 4) до Пресвятої Тройці; 5) до Животворчого Хреста Господнього; 6) до Пресвятої Богородиці; 7) до святих Безплотних Сил; 8) до всіх святих (пророків, апостолів, святителів, преподобних,

великомучеників, мучеників, безсрібників і чудотворців); 9) до мирян. У текстах акафістів найчисельніші речення зі звертаннями до Богородиці. Кожна з поданих груп слугує маркером усіх чотирьох грамам розгляданої категорії.

Як відомо, за структурно-функційними особливостями звертання поділяють на непоширені, виражені окремою лексемою, і на поширені, змодельовані певними конструкціями. Корпус дослідницького матеріалу засвідчив значну перевагу висловлень із поширеними звертаннями (82,68 %), структурованими підрядно підпорядкованими компонентами, сурядними рядами іменникових слів-синонімів, описовими конструкціями, складнопідрядними реченнями.

Морфологічні засоби експлікації категорії звертання формують дві групи – основну (спеціалізовану) та вторинну, марковану транспонованими одиницями. Центральна сфера непоширених звертань пов'язана з власне-іменниками в кличному відмінку, зокрема й іменниками – загальними назвами, що перейшли до сфери власних (74,95 %). Периферійну групу структурують відприкметникові субстантиви, дериваційна база яких не тільки власне-прикметники, а й віддієслівні прикметникові форми. Значне формальне розгалуження виявляють засвідчені в текстовій палітрі акафістів поширені звертання, зазвичай утворені опорними іменниками й підпорядкованими їм прикметниками. Значно рідше в ролі залежних одиниць засвідчені займенникові слова, які відповідно до новітньої класифікації частин мови диференційовані на займенникові іменники, займенникові прикметники та займенникові прислівники. Досить обмежено функціонують звертання – односкладні вокативні речення, що маркують грамему адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення й мають найменшу морфологічну варіативність. Натомість найвища морфологічна різнобарвність притаманна граматичному значенню ідентифікатива.

Функційний потенціал конфесійних звертань найяскравіше представлений на синтаксичному рівні, що передбачає вияв їхніх

формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних і комунікативних характеристик.

Формально-синтаксичну організацію речень із маркерами грами адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення відбивають дві схеми. У першій – «звертання у функції підмета + імператив у функції присудка» – виражений кличним відмінком субстантив слугує специфічним морфологічним доповнення підметової сфери та поєднується з дієслівним присудком-імперативом предикативним зв'язком, зокрема формою власне-координації. Між вокативом у функції підмета та іменним складеним присудком-імперативом засвідчений предикативний зв'язок транспозиційної координації. Своєрідність небагатьох речень формально-синтаксичної моделі «звертання – опосередкований член речення + імператив у функції присудка» полягає в тому, що з імперативним присудком поєднано два компоненти: звертання у формі кличного відмінка як опосередкований член речення та власне-підмет у називному відмінку, експлікований займенниковим іменником. У таких структурах присудок може мати форму другої особи однини й множини. Речення з маркерами грами адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення найуживаніші в текстах акафістів (68,27 %).

Для побудов із конфесійними звертаннями, що морфологічно оформлюють граму отримувача інформації й виконують роль детермінанта, характерна наявність неімператива, рідше наказових форм третьої особи у функції присудка. Субстантив, виражений кличним відмінком, у формально-синтаксичній позиції детермінанта поєднаний із предикативним ядром слабким підрядним зв'язком. Схарактеризовані конструкції в дослідницькій базі становлять 6,56 %.

Синтаксичні одиниці зі звертаннями, які репрезентують граму ідентифікатива, також реалізують дві схеми: 1) «опосередковане звертання + неімператив у функції присудка» (92,37 %). Іноді займенниковий підмет може мати нульовий вияв, проте його доволі легко реконструювати;

2) «опосередковане звертання, функційно співвідносне з керованим членом речення + імператив першої особи множини чи третьої особи в ролі присудка» (7,63 %). Наказові форми можуть бути синтетичними, вираженими першою особою множини, та аналітичними, до структури яких входять морфеми-частки *хай, нехай* і дієслова третьої особи однини або множини. В аналізованих текстах натрапляємо на аналітичні дієслова, ужиті в однині. В обох випадках субстантив у кличному відмінку перебуває з опорним словом у підрядному опосередкованому зв'язку, безпосередньо залежить від семантично спорідненого з ним компонента й через його посередництво пов'язаний з іншими членами речення. Як засвідчує досліджуваний матеріал, обсяг висловлень із показниками грами ідентифікатива становлять 21,57 % від загальної кількості всіх проаналізованих структур.

Звертання, що функціонують на позначення граматичного значення адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення, за структурою є односкладними реченнями.

Семантико-синтаксичні функції звертань корелюють із семантико-синтаксичним потенціалом їхнього головного морфологічного репрезентанта – кличного відмінка, тобто становлять чотири семантичні різновиди: семантично складний адресата – потенційного суб'єкта дії, семантично складний акцентованого адресата й нейтралізованого суб'єкта, кличний ототожнювальний полісемантичний, кличний однокомпонентного речення суб'єктно-предикатної структури. У досліджуваній джерельній базі засвідчені п'ять різновидів предикатів, які формують речення з конфесійними звертаннями: 1) предикати дії; 2) предикати процесу; 3) предикати стану; 4) предикати якості; 5) предикати станової ідентичності, особливість яких полягає в їхній репрезентації іменниками у формі орудного відмінка.

Спрямована у сферу мовлення комунікативно-синтаксична організація висловлень зі звертаннями пов'язана з наявністю двох структурних частини: теми й реми. Позиція теми типова для звертань за умови стилістично немаркованого порядку слів і нейтральної інтонації. Водночас контекстуальні

зміни здатні актуалізувати інформацію, виражену вказаними мовними одиницями, що зумовлює їхнє переміщення до сфери реми. У розмежуванні основних компонентів актуального членування важливу роль відіграють різні засоби: фонетичні (логічний наголос, інтонаційні засоби), синтаксичні (порядок розташування слів, аналітичні синтаксичні морфеми, специфічні синтаксичні конструкції), лексико-граматичні (повтори). Аналіз дослідницької бази підтверджує, що здатність функціонувати в ролі теми й реми виявляють звертання, які експлікують грамемі адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення, отримувача інформації й ідентифікатива. Маркери граматичного значення адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення вжиті тільки в позиції реми. Засвідчені в акафістах висловлення досліджуваного різновиду виявляють своєрідність актуального членування, що полягає в здатності конфесійних звертань уходити до складу комплексної теми чи реми.

Комунікативно-прагматичну особливість висловлень із конфесійними звертаннями значною мірою вияскравлює їхній розгляд у зв'язку з категорією модальності. Відповідно до частоти вживання в акафістах Православної Церкви України аналізовані структури становлять таку ієрархічну структуру: висловлення спонукальної, розповідної, стверджувальної / заперечної та питальної модальності. З-поміж них спонукальні синтаксичні одиниці кількісно переважають (понад 70 %). З огляду на частоту вживання значно поступаються спонукальним синтаксичним одиницям два різновиди висловлень розповідної модальності – реальної та потенційно-реальної розповідності. Найпериферійнішу групу формують структури питальної модальності.

Звертання як засоби вираження граматичного значення адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення представлені у власне-спонукальних і невластне-спонукальних побудовах. Сфера вживання маркерів грамемі отримувача інформації – висловлення невластне-спонукальної модальності, у яких, крім спонукальності, з'являється додатковий відтінок бажальності, а також конструкції розповідного (переважно реальної, рідше

потенційно-реальної розповідності), питального (приблизно однакова кількість невластне-загальнопитальних та невластне-частковопитальних побудов), стверджувального та заперечного модальних планів. Звертання, спеціалізовані на реалізації грами ідентифікатива, засвідчені у невластне-спонукальних, розповідних (зазвичай реальної розповідності, зрідка потенційно-реальної розповідності), питальних (кількісна перевага належить невластне-частковопитальним, за чисельністю їм значно поступаються невластне-загальнопитальні), стверджувальних і заперечних (загальнозаперечних та частковозаперечних) висловленнях. Мовні одиниці з категорійним значенням адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення структурують невластне-спонукальні, стверджувальні й частковозаперечні побудови.

Отже, звертання – міжрівнева, підпорядкована ускладненій семантико-синтаксичній надкатегорії субстанційності неелементарного простого речення категорія, змістовий потенціал якої пов'язаний з указівкою на істот чи персоніфіковані предмети, представлена на формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному та комунікативному ярусах, виражена системою специфічних формальних засобів і структурована чотирма грамами – адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення, отримувача інформації, ідентифікатива, адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення.

Комплексний опис категорії звертання, методологія її дослідження відкривають перспективи студіювання інших мовних одиниць української мови, функційний вияв яких пов'язаний із різними мовними стилями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова А. Т. К вопросу об обращении в современном русском языке // Славянский сборник. Воронеж : Издательство ВГУ, 1958. Вып. 2. С. 109–125.
2. Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка. Ленинград : Наука, 1975. 276 с.
3. Адмони В. Г. О двусоставности предложения // Ученые записки 1 ЛГПИИЯ, новая серия. Ленинград, 1955. Вып. 2. С. 131–172.
4. Адмони В. Г. Качественный и количественный анализ грамматических явлений // Вопросы языкознания. 1963. № 4. С. 57–63.
5. Адмони В. Г. Основы теории грамматики. Москва – Ленинград : Наука, 1964. 104 с.
6. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською : монографія. Київ : Наукова думка, 1987. 191 с.
7. Андрейченко Е. В. Возвращенная лексика русского языка XX века : лингвистический статус, социокультурная детерминированность, функционирование : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Алматы, 2007. 27 с.
8. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл : логико-семантические проблемы. Москва : Наука, 1976. 383 с.
9. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. Москва : Языки русской культуры, 1999. 896 с.
10. Бабич Н. Д. Богословський стиль української мови у контексті стилістичної науки. Чернівці : Букрек, 2009. 216 с.
11. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові : функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви : монографія. Київ : Видавничий дім Д. Бураго, 2012. 376 с.

12. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва : Издательство иностранной литературы, 1955. 416 с.
13. Балли Ш. Французская стилистика. Москва : Издательство иностранной литературы, 1961. 394 с.
14. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. 360 с.
15. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1979. 424 с.
16. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи. Москва : Художественная литература, 1986. 543 с.
17. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз) : монографія. Київ : Наукова думка, 1991. 172 с.
18. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія : підручник. Київ : Либідь, 1993. 336 с.
19. Беляева Е. И. Прагматика модальности // Функциональные, типологические и лингводидактические аспекты исследования модальности : тезисы докладов конференции. Иркутск, 1990. 128 с.
20. Бенвенист Э. Общая лингвистика / пер. с франц. ; общ. ред., вступ. ст. и коммент. Ю. С. Степанова. 2-е изд., стереотип. Москва : Едиториал УРСС, 2002. 448 с. (Лингвистическое наследие XX века).
21. Бібла С. В. Склад, джерела і шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів та посад) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : спец. 10.02.01. «Українська мова». Київ, 1997. 20 с.
22. Богачевская И. В. Язык религии в контексте национального самосознания : монография. Киев : Институт философии им. Г. С. Сковороды НАН Украины, 1999. 180 с.
23. Бодуэн-де-Куртенэ И. А. Лингвистическія замѣтки и афоризмы. V–IX (окончаніе) // Журналь Министерства Народнаго Просвѣщенія. Ч. СССХХХХVII. 1903. Май. С. 1–37.

24. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста. 4-е изд. Москва : Флинта, Наука, 2009. 520 с.
25. Бондаренко В. Н. Виды модальных значений и их выражение в языке // Научные доклады высшей школы : Филологические науки. 1979. № 2. С. 54–61.
26. Бондарко А. В. Функциональная грамматика. Ленинград : Наука, 1984. 136 с.
27. Бондарко А. В. К истолкованию семантики модальности // Язык, литература, эпос (к 100-летию со дня рождения академика В. М. Жирмунского). Санкт-Петербург : Наука, 2001. С. 34–40.
28. Бочарова І. В. Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : спец. 10.02.01. «Українська мова». Київ, 1999. 17 с.
29. Браїлко Ю. І. Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60–80-х ХХ століття (семантико-стилістичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2005. 23 с.
30. Бугаева И. В. Функциональные, грамматические и семантические особенности номинации адресата в религиозной сфере // Stil. Beograd, 2007. № 6. С. 167–177.
31. Бугаева И. В. Язык православной сферы : современное состояние, тенденции развития : автореф. дис. на получение науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Москва, 2010. 48 с.
32. Бурбан О. Ф. Сукупність та функції національно-культурного компонента лексичного значення реалій // Мовознавство. 1986. № 4. С. 56–57.
33. Буслев О. Опыт исторической грамматики русского языка : в 2 ч. Москва : Въ Университетской Типографіи, 1858. Ч. 1 : Этимологія. 1858. [XL]+244 с. ; Ч. 2 : Синтаксисъ. 1858. 428 с.
34. Буслев О. Учебникъ русской грамматики. Москва : Типографія Э. Лиснера и Ю. Романа, 1896. [II]+235 с.

35. Бюлер К. Теория языка : Репрезентативная функция языка. Москва : Прогресс, 1993. 501 с.
36. Вайнтрауб Р. М. Опыт сопоставления соматической фразеологии в славянских языках // Вопросы фразеологии. Самарканд, 1975. Вып. 288. С. 157–162.
37. Валимова Г. В. Функциональные типы предложений. Ростов-на-Дону : Издательство РГУ, 1967. – 330 с.
38. Ваулина С. С. Языковая модальность как функционально-семантическая категория (диахронический аспект). Калининград : Издательство Калининградского университета, 1993. 71 с.
39. Величко Н. М. Засоби звертання в німецькій мові другої половини ХХ – початку ХХІ століття : соціолінгвістичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спеціальність 10.02.04 «Германські мови». Херсон, 2018. 20 с.
40. Вересаев В. А. Номинации мифических объектов русского фольклора (в сопоставлении с сербским фольклором) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Одесса, 1993. 17 с.
41. Ветрова О. Г. К проблеме обращения в современном английском языке // Лингвистические исследования – 1979 : синтаксический анализ разно системных языков. Москва : АН СССР, 1979. С. 30–37.
42. Ветрова Е. С. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників ХІХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2004. 20 с.
43. Виноградов В. В. Вопросы синтаксиса современного русского языка. Москва : Госсударственное учебно-педагогическое издательство, 1950. 410 с.

44. Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения // Вопросы грамматического строя. Москва : Издательство АН СРСР, 1955. С. 396–418.
45. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. Москва : Наука, 1963. 256 с.
46. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. Москва : Наука, 1975. 562 с.
47. Виноградов В. В. Русский язык : грамматическое учение о слове. Москва : Высшая школа, 1986. 640 с.
48. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). Москва : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. 224 с.
49. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови. Київ : Наукова думка, 1987. 232 с.
50. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : монографія. Київ : Наук. думка, 1988. 256 с.
51. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наук. думка, 1992. 224 с.
52. Вихованець І. Р. Граматика української мови : Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
53. Вихованець І. Р. Принципи категорійної граматики української мови // III Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство, (26–29 серп. 1996 р., Харків). Харків, 1996. С. 177–181.
54. Вихованець І. Р. Категорійна граматика як різновид функціональної граматики // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць. Серія : Філологія. Вінниця : ВДПУ, 2000. Вип. 2. С. 22–25.
55. Вихованець І. Р. Теоретичні засади категорійної граматики української мови // Наукові записки Вінницького державного педагогічного

університету ім. Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць. Серія : Філологія. Вінниця : ВДПУ, 2000. Вип. 2. С. 3–6.

56. Вихованець І. Р. Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні міжрівневі? // Актуальні проблеми українського словотвору / за ред. Василя Грещука. Івано-Франківськ : Плай, 2002. С. 13–18.

57. Вихованець І. Р. Словотвірні категорії прикметника в сучасній українській мові // Лінгвістика : зб. наук. праць. Херсон, 2005. Вип. 1. С. 130–134.

58. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики української мови / за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця. Київ : Університетське вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

59. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту : формальні та функційні вияви : монографія. Донецьк : Донецький національний університет, 2013. 327 с.

60. Вінтонів М. О., Новікова О. О. Просте ускладнене речення в системі синтаксичних одиниць // Фундаментальні та прикладні дослідження : сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи. Том V / редактори-упорядники А. Душний, М. Махмудов, М. Стреначікова. Баку – Банська Бистриця – Ужгород – Херсон : Посвіт, 2019. С. 313–321.

61. Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис. Київ : Вища школа, 1989. 334 с.

62. Вольвак Н. П. Фактор адресата в публичном аргументирующем дискурсе : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Владивосток : ДВГУ, 2002. 26 с.

63. Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Москва : Издательство МГУ, 2000. 502 с.

64. Гадамский А. К. Религиозный язык – теолингвистика – языкознание // Ученые записки Таврического национального университета

им. В. И. Вернадского. Серія : Филология. Симферополь : ТНУ, 2007. Т. 20 (59). № 1. С. 287–292.

65. Гайсина Р. М. Средства речевого контакта в современном русском языке: автореф. дис. на получение науч. степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык». Саратов, 1967. 22 с.

66. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка : синтаксис. 2-е изд. Москва : Высшая школа, 1986. 221 с.

67. Галкина Т. Ю. Проблемы терминологии при переводе конфессиональных текстов иконографической литературы : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание». Москва, 2007. 26 с.

68. Галкина-Федорук Е. М. Безличные предложения в современном русском языке. Москва : МГУ, 1958. 332 с.

69. Галкина-Федорук Е. М. Обращение как семантико-стилистическое средство выразительности в стихах С. Есенина // Проблемы современной филологии : сб. статей к 70-летию академика В. В. Виноградова. Москва : Наука, 1965. С. 63–67.

70. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Наука, 1981. 139 с.

71. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.

72. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык : в 2 ч. Москва : Просвещение, 1967–1968. Ч. 2 : Синтаксис. 1968. 344 с.

73. Годована М. П. Словник-довідник назв осіб за видом діяльності. Київ : Наукова думка, 2009. 176 с.

74. Голіченко М. О. Функції вокативних конструкцій в українських драматичних творах ХХ сторіччя // Українська мова. 2017. № 4. С. 71–81.

75. Голіченко М. О. Комунікативно-прагматичні функції вокативних речень в українському та політичному дискурсах: автореф. дис. на здобуття

наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2018. 19 с.

76. Голованова Е. И. Категория профессионального деятеля в динамическом пространстве языка (лингвокогнитивный анализ) : дис. на получение науч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». Челябинск, 2004. 367 с.

77. Горбаченко Т. Г. Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України : філософсько-релігійознавчий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук : спец. 09.00.11 «Соціальна філософія». Київ, 2002. 35 с.

78. Горелов В. И. О природе риторического вопроса // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. Т. XXV. 1966. С. 347–349.

79. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. Київ : Наукова думка, 1991. 192 с.

80. Городенська К. Г. Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника) // Мовознавство. 1994. № 6. С. 22–28.

81. Городенська К. Г. Синтаксичні засади категорійного словотвору // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць. Серія : Філологія. Вінниця : ВДПУ, 2000. Вип. 2. С. 6–9.

82. Городенська К. Г. Синтаксичні засади словотвірних категорій граматичної ад'єктивації // Актуальні проблеми українського словотвору. Івано-Франківськ : Плай, 2002. С. 46–54.

83. Горпинич В. О. Морфологія української мови. Київ : Академія, 2004. 336 с.

84. Грамматика русского языка / под ред. В. В. Виноградова. Москва : Изд-во АН СССР, 1960. Т. 2. Ч. 1 : Синтаксис. 702 с.

85. Грепл М. О сущности модальности // Языкознание в Чехословакии : сб. статей. Москва : Прогресс, 1978. С. 300–306.

86. Григорий Нисский, свт. Опровержение Евномия : в 2 т. Краснодар : Глагол, 2003. Т. 2. 2003. 510 с. (Патристика. Тексты и исследования).

87. Гриценко О. В. Текстотвірні та стилістичні функції етикетної лексики і фразеології в умові українського пісенного фольклору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Запоріжжя, 2016. 20 с.

88. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. Чернівці : Рута, 1999. 335 с.

89. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : вибрані праці. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2009. 664 с.

90. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. Москва : Прогресс, 1984. 400 с.

91. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. Москва : Прогресс, 1985. 448 с.

92. Данеш Ф., Гаузенблас К. К семантике основных синтаксических формаций // Грамматическое описание славянских языков : концепции и методы. Москва : Наука, 1974. С. 90–97.

93. Данилюк Н. О. Семантико-стилістичні особливості народнопісенних звертань // Українська мова. 2011. № 4. С. 32–39.

94. Дешериева Т. И. О соотношении модальности и предикативности // Вопросы языкознания. 1987. № 1. С. 35–45.

95. Дишлева С. М. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2008. 18 с.

96. Доценко О. Л. Модальність у вираженні об'єктно-з'ясувальних відношень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2001. 19 с.

97. Дроздова Т. В. Научный текст и проблемы его понимания (на материале англоязычных экономических текстов) : дис. на получение науч.

степени д-ра філол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка», 10.02.04 «Германские языки». Москва, 2003. 390 с.

98. Дудик П. С. Звертання в сучасній українській мові // Українська мова та література в школі. 1971. № 5. С. 37–43.

99. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (просте речення; еквіваленти речення). Київ : Наукова думка, 1973. 288 с.

100. Дудик П. С. Звертання, його граматичні категорії // Граматичні категорії української мови : тези Всеукраїнської наукової конференції. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2000. С. 38–41.

101. Дудик П. С. Просте ускладнене речення : з навчально-контрольними завданнями, вправами : навчальний посібник. Вінниця : [Б. вид.], 2002. 332 с.

102. Дудик П. С. Стилїстика української мови. Київ : Академія, 2005. 368 с.

103. Дуйчак М. Прїзвиська та їх мотивація // Проблеми сучасної ареології. Київ : Наукова думка, 1994. С. 256–259.

104. Эдельштейн Ю. М. Проблемы языка в памятниках патристики // История лингвистических учений. Средневековая Европа. Ленинград : Наука, 1985. С. 157–207.

105. Ермолаева Л. С. Типология системы наклонения в современных германских языках // Вопросы языкознания. 1977. № 4. С. 97–106.

106. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилїстика та культура мови). Київ : Довїра, 1999. 431 с.

107. Есперсен О. Философия грамматики. Москва : КомКнига, 2006. 408 с.

108. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довїра, 2006. 703 с.

109. Жаровська О. П. Питальні речення : деякі питання теорії // Наукові записки. Серія : Філологія : збірник наукових праць. Вип. 10. Вінниця, 2008. Т. 1. С. 176–180.
110. Жаровська О. П. Функціональний потенціал питальних речень у мас-медійному дискурсі // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського Серія : Філологія (мовознавство). 2011. Вип. 19. С. 291–297.
111. Желябова И. В. Профессиональная лексика в динамическом аспекте // Вестник Ставропольского государственного университета. Ставрополь : Издательство СГУ, 2002. № 30. С. 121–128.
112. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української мови. 3-є вид. Київ : Радянська школа, 1965. Ч. I. 1965. 424 с. ; Ч. II. 1965. 283 с.
113. Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови. Київ : Вища школа, 1991. 77 с.
114. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : Морфологія. Донецьк : ДонДУ, 1996. 437 с.
115. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : Синтаксис. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
116. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2006. 338 с.
117. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «БАО», 2011. 992 с.
118. Зализняк А. А. Русское именное словоизменение. Москва : Наука, 1967. 370 с.
119. Земская Е. А. Словообразование как деятельность. Москва : Наука, 1992. 221 с.
120. Зензеря И. В. Семантико-функциональная категория обращенности в поэтическом языке (на материале поэзии Б. Пастернака) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Омск, 2003. 23 с.

121. Золотова Г. А. О модальности предложения в русском языке // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. 1962. № 4. С. 65–79.
122. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва : Наука, 1973. 351 с.
123. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва : Наука, 1982. 368 с.
124. Зулпукаров К. З. Падежная грамматика : теория и прагматика. Санкт-Петербург – Ош : [Б. и.], 1994. 317 с.
125. Исаченко А. В. О призывной функции языка // *Recueil linguistique de Bratislava*. V. 1. Bratislava, 1948. P. 45–57.
126. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким : Морфология. Братислава : Издательство Словацкой академии наук, 1965. 302 с.
127. Іваницька Н. Л. Сучасні теорії категорійної граматики в лінгводидактиці. Вінниця : Видавництво Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, 2009. 208 с.
128. Калинин В. М. Поэтика онима. Донецк : Юго-Восток, 1999. 408 с.
129. Калитюк Л. П. Питальне речення в історії англійської мови : структурний та прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2008. 27 с.
130. Каранська М. І. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ : Либідь, 1995. 312 с.
131. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 264 с.
132. Кардашук О. Лексико-граматичні засоби вираження заперечення в сучасній українській мові // *Лінгвістичні студії*. 2007. Вип. 15. С. 398–403.
133. Карпенко Ю. А. Названия звездного неба. Москва : Наука, 1985. 216 с.
134. Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфология. Москва : Наука, 1988. 309 с.

135. Кацнельсон С. Д. О грамматической категории // Вестник ЛГУ. 1948. № 2. С. 114–134.
136. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление. Ленинград : Наука, 1972. 216 с.
137. Кибрик А. А. Мультимодальная лингвистика // Когнитивные исследования : сб. науч. трудов. Вып. 4. Москва : Институт РАН, Казанский государственный университет, 2010. С. 134–152.
138. Кобрин О. А. Модусные категории как способы выражения субъективного отношения человека к высказыванию // Вопросы когнитивной лингвистики. 2006. № 2. С. 90–100.
139. Ковалик І. Вчення про словотвір : вибрані праці. Івано-Франківськ – Львів : Місто НВ, 2007. 404 с.
140. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. Київ : Вища школа, 1987. 352 с.
141. Ковтун А. А. Інноваційні процеси в українській церковно-релігійній лексиці (на матеріалі художньої прози ХХ ст.) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Чернівці : Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, 2006. 274 с.
142. Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения : учебное пособие. Москва : УРСС, 2002. 240 с.
143. Кожухова Л. В. Обращение как индикатор характера социальных и межличностных отношений : структурно-семантический и функциональный аспекты : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. філол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». Ставрополь, 2009. 22 с.
144. Кожушний О., прот. Преподобний Роман Солодкоспівець і візантійська гімнографія III–VIII століть. Київ : Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2009. 264 с.

145. Кокора М. О. Синтаксичний статус вокативних речень у сучасному мовознавстві // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. 2015. № 2. Т. 18. С. 94–99.

146. Колшанский Г. В. К вопросу о содержании языковой категории модальности // Вопросы языкознания. 1961. № 1. С. 80–106.

147. Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. Москва : Наука, 1975. 232 с.

148. Кондратенко Н. В. Питальні речення в українському поетичному мовленні відношень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Одеса, 2001. 16 с.

149. Корнійко І. В. Звертання як динамічний засіб вираження зверненості мовлення (на матеріалі сучасної німецької мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2000. 18 с.

150. Корновенко Л. В. Звертання у прагмалінгвістичному аспекті (на матеріалі сучасної російської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова». Київ, 2001. 21 с.

151. Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння у граматичній системі української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 1998. 20 с.

152. Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2002. 179 с.

153. Костусяк Н. М. Семантико-синтаксичні, формально-синтаксичні та комунікативні ознаки кличного відмінка іменників // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Філологія. Харків : Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2010. № 910. Вип. 60. Ч. 1. С. 548–553.

154. Костусяк Н. М. Адресатна синтаксична одиниця на тлі міжрівневої взаємодії // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі

Українки. Луцьк : Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2011. № 1 : Філологічні науки. Мовознавство. С. 63–68.

155. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.

156. Костусяк Н. М. Категорія синтаксичної модальності та її графемна реалізація // Лінгвістичні студії. 2013. Вип. 26. С. 99–103.

157. Костусяк Н. М. Комунікативно-прагматичні ознаки питальної модальності // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. Луцьк : Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2013. № 22 (271). С. 58–63.

158. Костусяк Н. М. Функційно-комунікативні ознаки стверджувальної / заперечної модальності // *Studia ucrainica varsoviensia*. Warszawa, 2013. С. 133–141.

159. Костусяк Н. М. Графемна структура категорії лексико-граматичної модальності // Типологія та функції мовних одиниць : науковий журнал / редкол. : Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін. Луцьк, 2014. № 1. С. 127–139.

160. Костусяк Н. М. Модальна модифікація речень із категорійним значенням спонукальності (на матеріалі творів Т. Шевченка) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 1 (31). Ужгород : Ужгородський національний університет, 2014. С. 327–332.

161. Костусяк Н. М., Межов О. Г. Семантико-граматичні ознаки адресатної синтаксеми в сучасній українській мові // *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 110. Т. 1. С. 275–279.

162. Коць Т. Українська лінгвостилістика другої половини ХХ ст. про конфесійний стиль української літературної мови // *Слово. Стиль. Норма : збірник наукових праць*. Київ, 2002. С. 18–24.

163. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва : Гнозис, 2003. 375 с.
164. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) // Язык и наука конца 20 века : сб. статей. Москва : Российский государственный гуманитарный университет, 1995. С. 144–238.
165. Кузнецов П. С. Очерки по морфологии праславянского языка. Москва : Издательство АН СССР, 1961. 150 с.
166. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні : монографія. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2011. 672 с.
167. Кун Т. Структура научных революций. Москва : Прогресс, 1977. 300 с.
168. Курилович Е. Очерки по лингвистике : сборник статей. Москва : Издательство иностранной литературы, 1962. 456 с.
169. Кустова Г. И., Мишина К. И., Федосеев В. А. Синтаксис современного русского языка. Москва : Академия, 2005. 256 с.
170. Кучеренко І. К. Вокатив як виразник функціонуючого члена речення і так зване звертання // Проблеми синтаксису : праці міжвузівській науковій конференції з питань синтаксису. Львів : Видавництво Львівського державного університету, 1963. С. 64–73.
171. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія. 2-е вид. Вінниця : Поділля, 2000. 463 с.
172. Куш О. П. Категорії ствердження і заперечення в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Дніпропетровськ, 2002. 16 с.
173. Левицкий А. Э. Функциональный подход в современной лингвистике // Studia Linguistica. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. № 4. С. 31–38.
174. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва : Советская энциклопедия, 1990. 685 с.

175. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : Академія, 2007. Т. 1. 2007. 608 с.
176. Ломов А. М. Типология русского предложения. Воронеж : Издательство ВГУ, 1994. 280 с.
177. Лук'янчук С. В. Епітет у конфесійному стилі сучасної української мови (функціонально-семантичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2008. 20 с.
178. Мала філологічна енциклопедія / уклад. : І. О. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2007. 478 с.
179. Малащенко В. П. Свободное присоединение предложно-падежных форм имени существительного в современном русском языке. Ростов-на-Дону : Издательство Ростовского университета, 1972. 177 с.
180. Мальцев И. В. Функционально-синтаксические характеристики обращения : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Ленинград, 1986. 16 с.
181. Мартине А. Основы общей лингвистики / пер. с фр. В. В. Шеворошкина / под ред. и со вступ. ст. В. А. Звегинцева. 3-е изд. Москва : УРСС ЛИБРОКОМ, 2009. 221 с.
182. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. 208 с.
183. Масицька Т. Є. Речення як багатоаспектна синтаксична одиниця // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. 2013. Вип. 10. С. 169–174.
184. Маслова А. Ю. Коммуникативно-семантическая категория побудительности и её реализация в славянских языках (на материале сербского и болгарского языков в сопоставлении с русским) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.03 «Славянские языки», 10.02.01 «Русский язык». Санкт-Петербург, 2009. 40 с.

185. Маслова В. А. Лингвокультурология. Москва : Академия, 2001. 208 с.
186. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения // Пражский лингвистический кружок. Москва : Прогресс, 1967. С. 239–245.
187. Матезиус В. Избранные труды по языкознанию / пер. с чеш., англ. ; закл. ст. Д. В. Сичинавы. 2-е изд. Москва : Едиториал УРСС, 2010. 232 с.
188. Мацьків П. В. Концептосфера БОГ в українському мовному просторі : монографія. Київ – Дрогобич : Коло, 2007. 323 с.
189. Медова А. А. К проблеме бытования понятия «модальность» в современном гуманитарном и философском знании // Вестник Томского государственного университета. 2012. № 356. С. 53–57.
190. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2007. 184 с.
191. Межов О. Г. Специфіка адресатно-суб'єктної синтаксеми в сучасній українській мові // Волинь філологічна : текст і контекст : зб. наук. праць. Луцьк, 2012. Вип. 14 : Актуальні проблеми сучасного мовознавства. С. 144–150.
192. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
193. Межов О. Г. Функційне навантаження вокативів у поетичних творах Василя Стуса // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна. 2014. Вип. 44. С. 178–181.
194. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ : Наукова думка, 1966. 324 с.
195. Мечковская Н. Б. Язык и религия. Москва : ФАИР, 1998. 352 с.
196. Мизин О. А. О грамматической природе обращения. (Некоторые вопросы синтаксиса и парадигматики) // Филологический сборник. Алма-Ата, 1972. Вып. 1. С. 163–170.

197. Мисько І. Р. Склад та структура лексики конфесійного стилю // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : збірник наукових праць. Київ : Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, 2012. С. 35–36.

198. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : монографія. 2-ге вид., переробл. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 393 с.

199. Мірченко М. В. Категорійна (функційна) типологія синтаксичних одиниць // Типологія та функції мовних одиниць : науковий журнал / гол. ред. Н. М. Костусяк. 2014. № 1. С. 187–199.

200. Мойсієнко А. К. Символ як явище аперцепції (на матеріалі поезій Т. Г. Шевченка) // Мовознавство. 1993. № 3. С. 40–45.

201. Мусаева Г. Ф. Роль категории модальности в художественном тексте. Баку : Элиста, 2001. 139 с.

202. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса : от семантических структур к языковым средствам. Москва : Языки славянской культуры, 2006. 512 с.

203. Навальна М. І. Нові лексико-семантичні та стилістичні вияви конфесійної лексики в публіцистиці // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича : збірник наукових праць. Вип. 496–497 : Слов'янська філологія. Чернівці : Рута, 2010. С. 85–91.

204. Навальна М. І. Динаміка лексикону української періодики початку ХХІ ст. : монографія. Київ : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 328 с.

205. Навальна М. І. Лексика конфесійного стилю в нових функціонально-стилістичних виявах (на прикладі мови інтернет-видання «Українська правда») // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича : збірник наукових праць. Вип. 659 : Романо-словянський дискурс. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2013. С. 14–17.

206. Навальна М. І. Головний компонент односкладного речення в контексті семантичного синтаксису // Українська мова. 2015. № 3 (55). С. 155–158.

207. Навальна М. І. Лексика конфесійного стилю в нових функціонально-стилістичних сферах // Лексика української газетної періодики початку ХХІ ст.: джерела поповнення та стилістичне використання. Переяслав-Хмельницький: «Видавництво КСВ», 2018. С. 195–211.

208. Навальна М. І. Слово на перехресті стилів // Лексика на перетині наукових парадигм: монографія / за ред. Л. Струганець. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. С. 65–113.

209. Навальна М. І. Конфесійна лексика в мові сучасної української художньої літератури // Хрестоматія теолінгвістики: збірник статей. Том 2. Ульяновск: ООО «Мастер Студия», 2019. С. 266–274.

210. Немец Г. П. Семантико-синтаксические средства выражения модальности в русском языке. Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 1989. 142 с.

211. Неустроев К. С. Способы выражения побуждения и воздействия (на материале современного английского языка): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка», 10.02.04 «Германские языки». Ростов-на-Дону, 2008. 22 с.

212. Новікова О. О. Структурно-семантичні особливості вставних конструкцій у художніх текстах сучасних українських письменників // Закарпатські філологічні студії. 2019. Випуск 11. Том 1. С. 41–47.

213. Новікова О. О. Відокремлені обставини в сучасній українській мові: статус, функції // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2019. Том 30 (69). № 2. С. 21–27.

214. Овсяннико-Куликовскій Д. Н. Синтаксисъ русскаго языка. Санктъ-Петербургъ: Изданіе Д. Н. Жуковскаго, 1902. 312 с.

215. Олексенко В. П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників. Херсон : Айлант, 2001. 240 с.
216. Оликова М. А. Обращение в современном английском языке. Львов : Вища школа, 1979. 84 с.
217. Олійников В. А. Семантична диференціація звертання (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Острог : Видавництво НУ «Острозька академія», 2015. С. 55–58.
218. Олійников В. А. Спеціалізовані й транспозиційні морфологічні засоби експлікації категорії звертання (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Молодий вчений, 2016. № 2 (29) лютий. С. 400–403.
219. Олійников В. А. Формально-синтаксичні ознаки реченневих побудов зі звертаннями (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Типологія та функції мовних одиниць, 2016. № 1 (5). С. 121–131.
220. Олійников В. А. Концептуальні засади вивчення сучасної категорійної системи (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Православ'я в Україні, 2017. Ч. 2. С. 425–437.
221. Олійников В. А. Типологія й ранжування синтаксичних категорій української мови (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Православ'я в Україні, 2018. С. 554–564.
222. Олійников В. А. Семантично-синтаксична організація речень зі звертаннями (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Закарпатські філологічні студії, 2019. № 6. С. 15–20.
223. Олійников В. А. Темо-ремне членування висловлень зі звертаннями (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Закарпатські філологічні студії, 2019. № 7. С. 30–34.

224. Олійников В. А. Роль звертань у моделюванні структур розповідної модальності (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Лінгвістика, 2019. № 35. С. 13–17.

225. Олійников В. А. Функціонування звертань у висловленнях стверджувальної / заперечної модальності (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації, 2019. Том 30 (69). № 1. С. 14–20.

226. Осінчук Ю. В. Історія української богослужбово-обрядової лексики : монографія. Київ : Інститут української мови НАН України, 2009. 176 с.

227. Павликівська Н. Псевдонім як засіб вторинної номінації особи // Мовознавчий вісник. Ономастика : зб. наук. праць. Київ, 2010. Вип. 14–15. С. 135–141.

228. Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью. Москва : Наука, 1985. 276 с.

229. Панова Г. И. Морфология русского языка : энциклопедический словарь-справочник. Москва : КомКнига, 2010. 448 с.

230. Панфилов В. З. Категория модальности и ее роль в конституировании структуры предложения и суждения // Вопросы языкознания. 1977. № 4. С. 36–48.

231. Паславська А. Й. Заперечення та сфери його дії : семантика, синтактика, прагматика, просодика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». Київ, 2006. 35 с.

232. Паславська А. Й. Заперечення в українській та німецькій мовах : Лінгводидактичний аспект // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. Львів, 2010. Вип. 5. С. 193–202.

233. Пауль Г. Принципы истории языка. Москва : Издательство иностранной литературы, 1960. 500 с.

234. Педченко С. О. Семантико-синтаксична специфіка модальної поведінки заперечного маркера *не* // Філологічні науки : зб. наук. праць. Полтава, 2011. № 1 (7). С. 92–99.

235. Педченко С. О. Модально-прагматичні параметри питальної партикули *чи* // Філологічні науки : зб. наук. праць. 2015. № 19. С. 58–63.

236. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. 8-е изд. Москва : Языки славянской культуры, 2001. 544 с.

237. Піддубна Н. В. Формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : спец. 10.02.01. «Українська мова». Харків, 2000. 19 с.

238. Плющ М. Я. Граматика української мови : у 2 ч. Київ : Вища школа, 2005.

Ч. 1 : Морфеміка. Словотвір. Морфологія. 2005. 286 с.

239. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. Москва : Наука, 1988. 192 с.

240. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. Київ : Наукова думка, 1991. 240 с.

241. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : підручник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 248 с.

242. Попов А. С. Обращения-предложения в современном русском языке // Русский язык в школе. 1958. № 5. С. 36–39.

243. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. Москва : Учпедгиз, 1958–1985. Т. 1–2. 1958. 536 с. ; Т. 3. 1968. 551 с. ; Т. 4. Вып. 1. 1985. 287 с. ; Т. 4. Вып. 2. 1977. 406 с.

244. Православная энциклопедия : в 29 т. Москва : Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2000–2012. Т. 1 : А–Алексей Студит. 2000. 751 с.

245. Практическая русская грамматика изданная Николаемъ Гречемъ. Санктъ-Петербургъ : Въ Типографіи Императорскаго Санктпетербургскаго Воспитательнаго Дома, 1827. 578 с.

246. Проничев В. П. Синтаксис обращения. Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1971. 88 с.

247. Пуряєва Н. В. Українська церковно-обрядова термінологія // *Das Ukrainische als Kirchensprache* (українська мова в церквах). Wien, 2005. С. 353.

248. Райлянова В. Е. Семантичний простір звертання в сучасній російській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.02 «Російська мова». Дніпропетровск, 2001. 17 с.

249. Ракитина С. В. Научный текст : когнитивно-дискурсивные аспекты : монография. Волгоград : Изд-во ВГПУ «Перемена», 2006. 278 с.

250. Распопов И. П. Очерки по теории синтаксиса. Воронеж : Воронежский государственный университет, 1973. 220 с.

251. Романов А. А. Управленческая коммуникация. Тверь : АО Тверьэнерго, 1996. 240 с.

252. Российская грамматика Михайла Ломоносова. Санкт-Петербург : При Императорской Академіи Наукъ, 1755. 210 с.

253. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка. Москва : Высшая школа, 1968. 320 с.

254. Русская грамматика : в 2 т. / гл. ред. Н. Ю. Шведова. Москва : Наука, 1980. Т. 1 : Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. 1980. 788 с. ; Т. 2 : Синтаксис. 1980. 709 с.

255. Русская грамматика Александра Востокова по начертанию его же сокращенной Грамматики полнѣе изложенная. 2-е изд. Санкт-Петербург : Въ Типографіи Императорской Россійской Академіи, 1833. 418 с.

256. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология : монография. Киев : Издательство украинского фитосоциологического центра, 2000. 248 с.

257. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспект). Черкаси : Брама, 2004. 276 с.

258. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.

259. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями і проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
260. Семенюк С. П. Формування словотвірної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Запоріжжя, 2000. 273 с.
261. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. 2-е изд. Москва : Прогресс, 2002. 656 с.
262. Серль Дж. Референция как речевой акт / пер. с англ. Т. В. Радзиевской // Новое в зарубежной лингвистике. Москва : Радуга, 1982. Вып. 13 : Логика и лингвистика. С. 179–202.
263. Сидоров Е. В. Онтология дискурса. Москва : ЛКИ, 2008. 232 с.
264. Симонова Е. С. Формирование состава и развитие функций модальных частиц в украинском языке : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык». Київ, 1982. 28 с.
265. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери : монографія. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.
266. Скаб М. С. Семантико-синтаксичні функції українського вокатива // Мовознавство. 1987. № 5. С. 62–65.
267. Скаб М. С. Вокативні речення сучасної української мови // Українська мова. 2002. № 1. С. 32–41.
268. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові : монографія. Чернівці : Місто, 2002. 272 с.
269. Скаб М. С. Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматика, прагматика, стилістика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2002. 34 с.
270. Скаб М. С. Своєрідність «тикання» у сакральному мовленні // Біблія і культура : збірник наукових статей. Чернівці : Рута, 2003. Вип. 5. С. 303–306.

271. Скаб М. С. Ще раз про семантико-синтаксичну варіантність вокатива в українській мові // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. Вип. 15. Донецьк : ДонНУ, 2007. С. 325–330.
272. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
273. Словник української мови : в 11 т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 3. 1972. 728 с.
274. Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка. Москва : Наука, 1981. 206 с.
275. Смущинська І. В. Модальність французького художнього тексту : типи та засоби вираження : автореф. дис.на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови». Київ, 2003. 39 с.
276. Современный русский язык : в 3 ч. 2-е изд., перераб. Москва : Просвещение, 1987. ; Ч. 3 : Синтаксис. Пунктуация / В. В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов. 1987. 256 с.
277. Современный русский язык / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др. Москва : Высшая школа, 1989. 800 с.
278. Современный русский язык : Синтаксис словосочетания и простого предложения / за ред. Н. М. Пипченко. Минск : БГУ, 2008. 96 с.
279. Соссюр Ф. де. Заметки по общей лингвистике. Москва : Прогресс, 2000. 280 с.
280. Степанов Ю. С. Семиотическая структура языка : (Три функции и три формальных аппарата языка). ИАНСЛЯ. Т. 32. Вып. 4. 1973. С. 340–355.
281. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика. Винница : Нова книга, 2009. 272 с.
282. Сучасна українська літературна мова : Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1969. 583 с.
283. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1972. 515 с.

284. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ : Вища школа, 2002. 439 с.
285. Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Я. Плющ. 7-е вид. Київ : Вища школа, 2002. 430 с.
286. Сучасна українська мова / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. Київ : Либідь, 1997. 400 с.
287. Сучасний тлумачний словник української мови : 60 000 слів / за ред. В. В. Дубічинського. Харків : Школа, 2009. 832 с.
288. Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте. Москва : Наука, 1988. С. 26–52.
289. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / пер. с фр. И. М. Богуславского и др. Москва : Прогресс, 1988. 654 с.
290. Тимченко Е. Вокатив в українській мові // Записки НТШ. Т. CXVII і CXVIII. Львів, 1914. С. 377–390.
291. Ткачук В. М. Категорія суб'єктивної модальності : монографія. Тернопіль : Підручники й посібники, 2003. 240 с.
292. Топчій Л. М. Функціонально-стилістичні особливості речень питальної модальності в поезії Т. Г. Шевченка (на матеріалі риторичних запитань) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. 2014. Вип. 1 (31). С. 374–377.
293. Туровська Л. В. Термінологізація назв осіб в українській мові // Українська мова. 2009. № 2. С. 86–94.
294. Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Українська енциклопедія, 2004. 824 с.
295. Український правопис. Харків : Державне видавництво України, 1929. 101 с.
296. Формановская Н. И. Речевое общение : коммуникативно-прагматический поход. Москва : Русский язык, 2002. 465 с.

297. Харченко С. В. Спонукальність як модально-синтаксична категорія // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : Філологія. Вінниця : Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського, 2000. Вип. 2. С. 142–145.
298. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.
299. Чейф У. Л. Значение и структура языка. Москва : Прогресс, 1975. 413 с.
300. Шабат С. Т. Категорія питальної модальності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Івано-Франківськ, 2000. 19 с.
301. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові. Чернівці : Букрек, 2014. 412 с.
302. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. 3-е изд. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. 624 с.
303. Шведова Н. Ю. Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения // Вопросы языкознания. 1964. № 6. С. 77–93.
304. Шевченко Л. І. Лінгвістична аргументація конфесійного стилю в сучасній українській літературній мові // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2004. Вип. X. С. 3–10.
305. Шелякин М. А. Функциональная грамматика русского языка. Москва : Русский язык, 2001. 288 с.
306. Шинкарук В. Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення : монографія. Чернівці : Рута, 2002. 272 с.
307. Шкіцька І. Ю. Маніпулятивні тактики позитиву : лінгвістичний аспект : монографія. Київ : ВД Дмитра Бураго, 2012. 440 с.

308. Шмелев Д. Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке. Москва : Наука, 1976. 150 с.
309. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. Москва : КомКнига, 2006. 280 с.
310. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : енциклопедичний словник. Київ : Арттек, 1998. 335 с.
311. Шульжук К. Ф. Обращения в украинских народных песнях : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 1969. 21 с.
312. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ : Академія, 2004. 408 с.
313. Шульжук К. Ф. До питання про вокативні речення // Граматика мови і граматика слова. Донецьк : ДонНУ, 2005. С. 218–228.
314. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград : Наука, 1974. 428 с.
315. Щербинина И. В. Коммуникативная сущность обращений как средства общения в языкознании : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. філол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». Краснодар, 2007. 19 с.
316. Якобсон Р. Работы по поэтике : переводы. Москва : Прогресс, 1987. 460 с.
317. Ammon U. Zur sozialen Funktion der pronominalen Anrede im Deutschen // Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik. 1977. Heft 7. S. 73–88.
318. Andersen P. B., Holmqvist B. A toolbox for analyzing work language // Pragmatics and linguistics. Odense UP, 1986. P. 3–22.
319. Braun F. Terms of Address : Problems of Patterns and Usage in Languages and Cultures. Berlin – NewYork – Amsterdam : Mouton de Gruyter, 1988. 372 p.
320. Bybee J. Frequency of Use and the Organization of Language. Oxford : University Press, 2006. 376 p.

321. Daneš Fr. A tree-level approach to syntax // Travaux de linguistiques de Prague. 1964. Vol. 1. P. 225–240.
322. Dik S. C. Studies in Functional Grammar. London – New York : Academic Press, 1980. [XI] + 245 p. : ill.
323. Dokulil M. Tvoření slov v češtině. T. 1 : Teorie odvozování slov. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1962. 264 s.
324. Dressler W. U. Wealth and poverty of functional analysis, with special reference to functional deficiencies // Form and function in language. Proceedings of the First Rasmus Rask Colloquium (Odense University, November 1992). Odense, 1995. P. 11–39.
325. Dunkling L. A. A Dictionary of Epithets and Terms of Address. London – New York : Routledge, 1990. 268 p.
326. Foley W. A., Van Valin R. D. Functional Syntax and Universal Grammar. Cambridge : Cambridge University Press, 1984. [XII] + 416 p.
327. Frege G. Über Sinn und Bedeutung // Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik (Neue Folge). Bd. 100 / 1. Leipzig : Verlag von C. E. M. Pfeffer, 1892. S. 25–50.
328. Givon T. On Understanding Grammar : Revised edition. New York, NY : Academic Press, 1979. [XXI] + 299 p.
329. Grice H. P. Logic and conversation // Syntax and Semantics 3 : Speech Acts. New York : Academic Press, 1975. P. 41–58.
330. Hörmann H. Psychologie der Sprache. Berlin – Heidelberg – New York : Springer, 1970. 395 s.
331. Kübler S., Hinrichs E. W. From Chunks to Function-Argument Structure : A Similarity-Based Approach // Seminar für Sprachwissenschaft University of Tübingen, Germany // ACL. 2001. P. 238–245.
332. Langacker R. Subjectification // Cognitive Linguistics. Berlin – Boston, Mass. : de Gruyter Mouton. 1990. Vol. 1. № 1. P. 5–38.
333. Lockyer H. All the Divine Names in the Bible. Michigan : Grand Rapids, 1975. 360 p.

334. Marchand H. Motivation by Linguistic Form // *Studie Neophilologics*. Vol. 29. Uppsala, 1957. P. 38–49.
335. Nichols J. *Linguistic Diversity in Space and Time*. Chicago : University of Chicago Press, 1999. 358 p.
336. Nuyts J. *Aspects of a cognitive-pragmatic theory of language*. Amsterdam – Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1992. 399 p.
337. Öhlschläger G. Modalität im Deutschen // *Zeitschrift für germanistische Linguistik : Deutsche Sprache in Gegenwart und Geschichte*. Band 12. Berlin – New York : Walter de Gruyter Verlag, 1984. S. 229–246.
338. Růžicka R. Über die Einheitlichkeit der Modalität // *Linguistische Arbeitsberichte*. Band 5 : Mitteilungsblatt der Sektion Theoretische und Angewandte Sprachwissenschaft der Karl-Marx Universität. Leipzig, 1972. S. 3–16.
339. Schiffrin D. *Approaches to discourse*. Cambridge, MA-Oxford : Blackwell Publishers Inc., 1994. [X] + 470 p.
340. Schönher M. *Modalität und Modalitätsausdrücke in althochdeutschen Bibeltexten. Eine korpusgestützte Analyse : Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Julius-Maximilians-Universität Würzburg*. Würzburg, 2009. 225 s.
341. Svobodová J. *Syntaktická charakteristika imperativu a vokativu v českých výzvodných větách*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1987. 103 s.
342. Vorderwülbecke K. Anredeformen und Selbstbezeichnungen im Deutschen und Japanischen // *Deutsch-japanische Kontraste*. Vorstudien zu einer kontrastiver Grammatik. Tübingen : G. Stikel, 1976. S. 335–394.
343. Zanuttini R. Encoding the Addressee in the Syntax : Evidence from English Imperative Subjects // *Natural Language and Linguistic Theory*, 2008. P. 185–218.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акафістник : у 3 т. Київ : Видання Київської Патріархії УПЦ КП, 2011–2012.

Т. 1. 2011. 352 с. Режим доступу : <https://parafia.org.ua/biblioteka/molytvu/akafistnyk-tom-i/>

Акафіст Воскресінню Христовому.

Акафіст Пресвятій Тройці.

Акафіст Господу Ісусу Христу.

Акафіст Страстям Христовим.

Акафіст Благовіщенню Пресвятої Богородиці.

Акафіст Успінню Пресвятої Богородиці.

Акафіст Покрову Пресвятої Богородиці.

Акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її Іверської чудотворної ікони.

Акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її Почаївської чудотворної ікони.

Акафіст святому Архистратигу Божому Михаїлу та всім силам безплотним.

Акафіст святому Іоанну Предтечі.

Акафіст святому апостолу і євангелісту Іоанну Богослову.

Акафіст святителю Миколаю.

Акафіст святому рівноапостольному князю Володимирі.

Акафіст святій рівноапостольній княгині Ользі.

Акафіст святому великомученику і цілителю Пантелеймону.

Акафіст великомученику Юрію Переможцю.

Акафіст святій великомучениці Варварі.

Акафіст святому священномученику Макарію.

Акафіст преподобним Антонію і Феодосію Києво-Печерським.

Акафіст преподобному Іову Почаївському.

Акафіст преподобному Серафиму Саровському.

2. Акафістник : у 3 т. Київ : Видання Київської Патріархії УПЦ КП, 2011–2012.

Т. 2. 2012. 416 с. Режим доступу : <https://parafia.org.ua/biblioteka/molytvy/akafistnyk-tom-ii/>

Акафіст Хресту Господньому.

Акафіст Святому і Животворчому Духу.

Акафіст до Святого Причастя.

Акафіст Всемогутньому Богові в нашесті печалі.

Акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її чудотворної ікони Києво-Печерської.

Акафіст Пресвятої Богородиці перед Її чудотворною іконою «Всецариця».

Акафіст Пресвятій Богородиці перед Її чудотворною іконою «Утамуй мої печалі».

Акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її чудотворної ікони «Цілителька».

Акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її чудотворної ікони «Невпивана Чаша».

Акафіст святому Ангелу-Охоронителю.

Акафіст пророку Божому Іллі.

Акафіст святим першOVERХОВНИМ апостолам Петру й Павлу.

Акафіст святому апостолу Андрію Первозванному.

Акафіст трьом святителям: Василю Великому, Григорію Богослову та Іоану Золотоустому.

Акафіст усім святим, що відвіку Богу вгодили.

Акафіст святим страсотерпцям Борису й Глібу.

Акафіст усім преподобним Печерським.

Акафіст преподобному Антонію Печерському.

Акафіст преподобному Феодосію Печерському.

Акафіст святим мученицям Вірі, Надії і Любові та матері їхній Софії.

Акафіст святим мученикам Гурію, Самону й Авіву.

Акафіст святому священномученику Кипріану.

Акафіст святій великомучениці Катерині.

Акафіст преподобному Агапіту, лікарю Печерському.

Акафіст преподобному Сергію, ігумену Радонезькому.

3. Акафістник : у 3 т. Київ : Видання Київської Патріархії УПЦ КП, 2011–2012.

Т. 3. 2012. 368 с. Режим доступу : <https://parafia.org.ua/biblioteka/molytvu/akafistnyk-tom-iii/>

Акафіст Пресвятій Богородиці перед Її чудотворною іконою «Троєручиця».

Акафіст Пресвятій Богородиці перед Її чудотворною іконою «Казанська».

Акафіст Пресвятій Богородиці перед Її чудотворними іконами «Знайдення загиблих» і «Всіх скорботних Радість».

Акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її чудотворної ікони «Семистрільна» («Пом'якшення злих сердець»).

Акафіст Пресвятій Богородиці перед Її чудотворною іконою «Неопалима Купина».

Акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її чудотворної ікони «Заступниця грішних».

Акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її чудотворної ікони «Розчулення».

Акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її чудотворної ікони «Відрада», або «Утішення».

Акафіст Пресвятій Богородиці перед Її чудотворною іконою «Зглянься на смирення».

Акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її чудотворної ікони «Несподівана радість».

Акафіст Пресвятій Богородиці на честь Її чудотворної ікони «Годувальниця».

Акафіст подячний «Слава Богу за все».

Акафіст покаянний на основі Великого канону преподобного Андрія Критського.

Акафіст святителю Димитрію Ростовському.

Акафіст Феодосію, архієпископу Чернігівському.

Акафіст святому Іоану Воїну чудотворцю.

Акафіст великомучениці Анастасії Узорішительці.

Акафіст святій великомучениці Ірині.

Акафіст святій мучениці Параскеві.

Акафіст святій мучениці Тетяні.

Акафіст святому великомученику Воніфатію.

Акафіст преподобним Іову та Феодосію Манявським.

Акафіст за упокоєння померлих.

Акафіст за померлого.

Акафіст покаянний жінок, які загубили немовлят у своїй утробі.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Олійников В. А. Семантична диференціація звертання (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Острог : Видавництво НУ «Острозька академія», 2015. С. 55–58.
2. Олійников В. А. Спеціалізовані й транспозиційні морфологічні засоби експлікації категорії звертання (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Молодий вчений, 2016. № 2 (29) лютий. С. 400–403.
3. Олійников В. А. Формально-синтаксичні ознаки реченнєвих побудов зі звертаннями (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Типологія та функції мовних одиниць, 2016. № 1 (5). С. 121–131.
4. Олійников В. А. Концептуальні засади вивчення сучасної категорійної системи (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Православ'я в Україні, 2017. Ч. 2. С. 425–437.
5. Олійников В. А. Типологія й ранжування синтаксичних категорій української мови (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Православ'я в Україні, 2018. С. 554–564.
6. Олійников В. А. Семантично-синтаксична організація речень зі звертаннями (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Закарпатські філологічні студії, 2019. № 6. С. 15–20.

7. Олійников В. А. Темо-ремне членування висловлень зі звертаннями (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Закарпатські філологічні студії, 2019. № 7. С. 30–34.

8. Олійников В. А. Роль звертань у моделюванні структур розповідної модальності (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Лінгвістика, 2019. № 35. С. 13–17.

9. Олійников В. А. Функціонування звертань у висловленнях стверджувальної / заперечної модальності (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації, 2019. Т. 30 (69). № 1. С. 14–20.

Додаток Б

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. IV Всеукраїнська наукова конференція «Православ'я в Україні», м. Київ, 18–19 листопада 2014 р., участь із доповіддю, публікація.
2. V Міжнародна науково-практична заочна конференція «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації», м. Острог, 12 жовтня 2015 р., публікація.
3. VII Міжнародна наукова конференція «Православ'я в Україні», присвячена 25-літтю відновлення Київської православної богословської академії (1992–2017), м. Київ, 23 листопада 2017 р., участь із доповіддю, публікація.
4. VIII Міжнародна наукова конференція «Православ'я в Україні»: «Українська Церква в історії українського державотворення», присвячена 100-літтю Української революції, державного органу в справах релігій та боротьбі за автокефалію, м. Київ, 20 листопада 2018 р., участь із доповіддю, публікація.
5. Фестиваль науки СНУ імені Лесі Українки, Луцьк, 2014–2018 рр., участь із доповідями.

Додаток В

**РОЗПОДІЛ ЧАСТОТ
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ГРУП ЗВЕРТАНЬ В АКАФІСТАХ**

[illegible]

A. 1.21								53		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
A. 1.22		1						77		
A. 2.1		8			43				1	
A. 2.2		1	42						1	2
A. 2.3	1		89							1
A. 2.4	63	20	6							
A. 2.5						58				
A. 2.6	1	1				118				
A. 2.7		2				34			1	
A. 2.8						82			1	
A. 2.9	1					54				
A. 2.10		1					39			
A. 2.11								68		
A. 2.12		5						91		
A. 2.13		1			4			41		
A. 2.14								99		
A. 2.15	2	1						76		
A. 2.16	5	3						60		
A. 2.17								130		
A. 2.18								95		
A. 2.19								73		
A. 2.20								72		
A. 2.21		1						80		
A. 2.22		1			2			46	1	
A. 2.23								75		
A. 2.24								49		
A. 2.25								70		
A. 3.1						51				

[illegible]

Додаток Г

**СПІВВІДНОШЕННЯ ПОШИРЕНИХ І НЕПОШИРЕНИХ
ЗВЕРТАНЬ В АКАФІСТАХ**

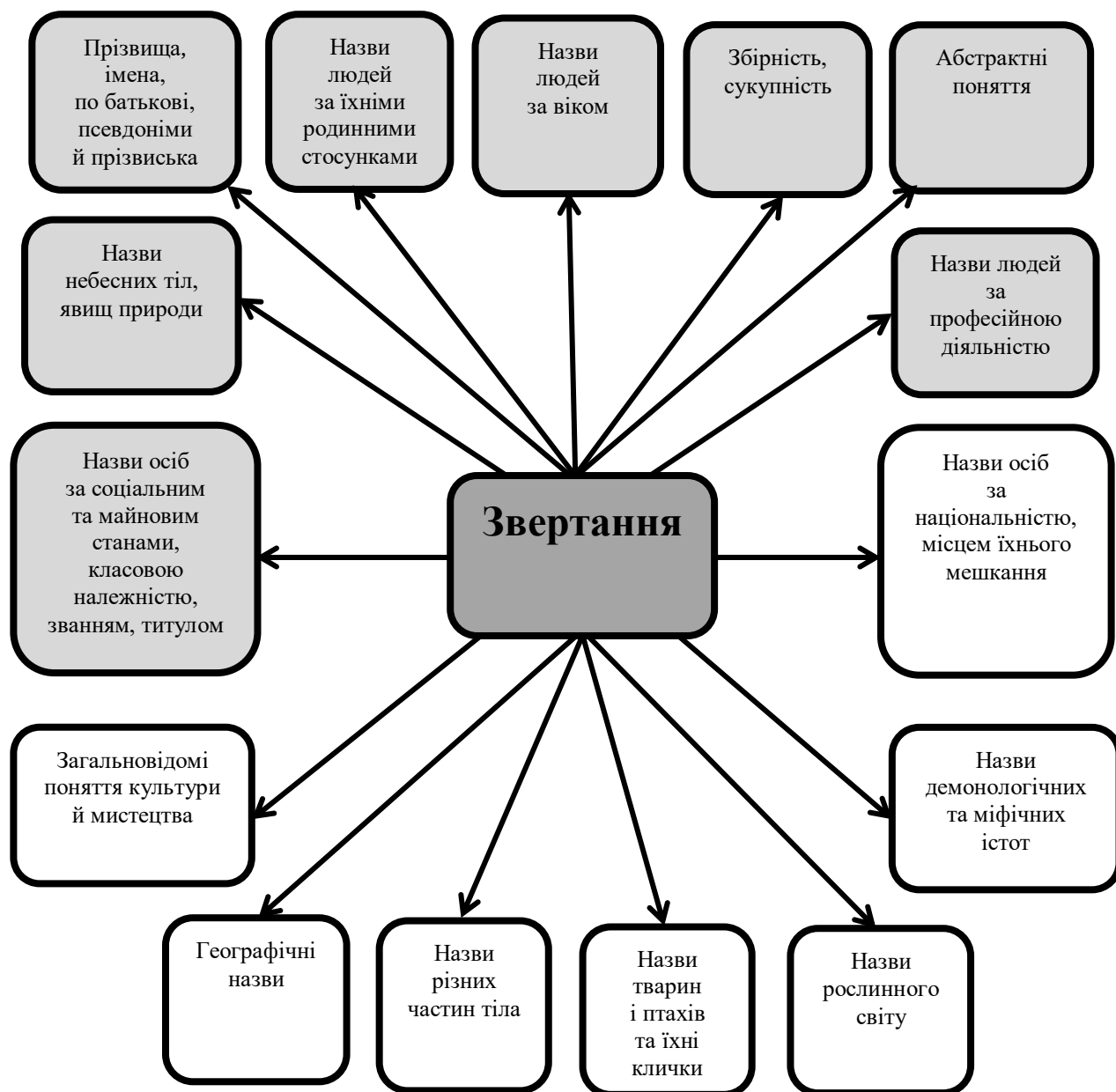
Акафісти	Загальна кількість звертань	Кількість поширених звертань	Кількість непоширених звертань		
			Загальна	Зокрема, виражених	
				іменником	прикметником
1	2	3	4	5	6
A. 1.1	18	7	11	10	1
A. 1.2	89	86	3	2	1
A. 1.3	173	133	40	38	2
A. 1.4	78	63	15	15	
A. 1.5	104	96	8	6	2
A. 1.6	104	90	14	10	4
A. 1.7	72	66	6	5	1
A. 1.8	97	88	9	8	1
A. 1.9	68	45	23	19	4
A. 1.10	85	76	9	9	
A. 1.11	106	105	1	1	
A. 1.12	32	30	2	2	
A. 1.13	121	121			
A. 1.14	55	53	2	1	1
A. 1.15	52	50	2	2	
A. 1.16	100	94	6	3	3
A. 1.17	67	56	11	8	3
A. 1.18	65	62	3	2	1
A. 1.19	100	95	5	1	4

A. 1.20	62	59	3	1	2
1	2	3	4	5	6
A. 1.21	53	49	4	2	2
A. 1.22	78	69	9	2	7
A. 2.1	52	31	21	21	
A. 2.2	46	42	4		4
A. 2.3	91	20	71	67	4
A. 2.4	89	79	10	9	1
A. 2.5	58	42	16	13	3
A. 2.6	120	100	20	16	4
A. 2.7	37	32	5	5	
A. 2.8	83	82	1		1
A. 2.9	55	35	20	16	4
A. 2.10	40	40			
A. 2.11	68	56	12	11	1
A. 2.12	96	70	26	22	4
A. 2.13	46	36	10	8	2
A. 2.14	99	93	6	3	3
A. 2.15	79	68	11	10	1
A. 2.16	68	64	4	4	
A. 2.17	130	70	60	60	
A. 2.18	95	92	3		3
A. 2.19	73	73			
A. 2.20	72	42	30	29	1
A. 2.21	81	76	5		5
A. 2.22	50	45	5	1	4
A. 2.23	75	64	11	8	3
A. 2.24	49	48	1		1
A. 2.25	70	70			

A. 3.1	51	41	10	7	3
1	2	3	4	5	6
A. 3.2	128	114	14	12	2
A. 3.3	133	118	15	13	2
A. 3.4	43	31	12	8	4
A. 3.5	62	50	12	8	4
A. 3.6	87	70	17	9	8
A. 3.7	125	112	13	7	6
A. 3.8	87	80	7	7	
A. 3.9	101	68	33	17	16
A. 3.10	67	59	8	7	1
A. 3.11	37	34	3		3
A. 3.12	9	6	3	1	2
A. 3.13	116	14	102	15	87
A. 3.14	125	125			
A. 3.15	87	82	5	5	
A. 3.16	67	66	1	1	
A. 3.17	30	28	2	1	1
A. 3.18	55	53	2	2	
A. 3.19	78	72	6	5	1
A. 3.20	31	29	2		2
A. 3.21	68	62	6	5	1
A. 3.22	128	127	1	1	
A. 3.23	53	10	43	41	2
A. 3.24	94	12	82	80	2
A. 3.25	69	48	21	16	5
Разом	5532	4574	958	718	240

Додаток Г

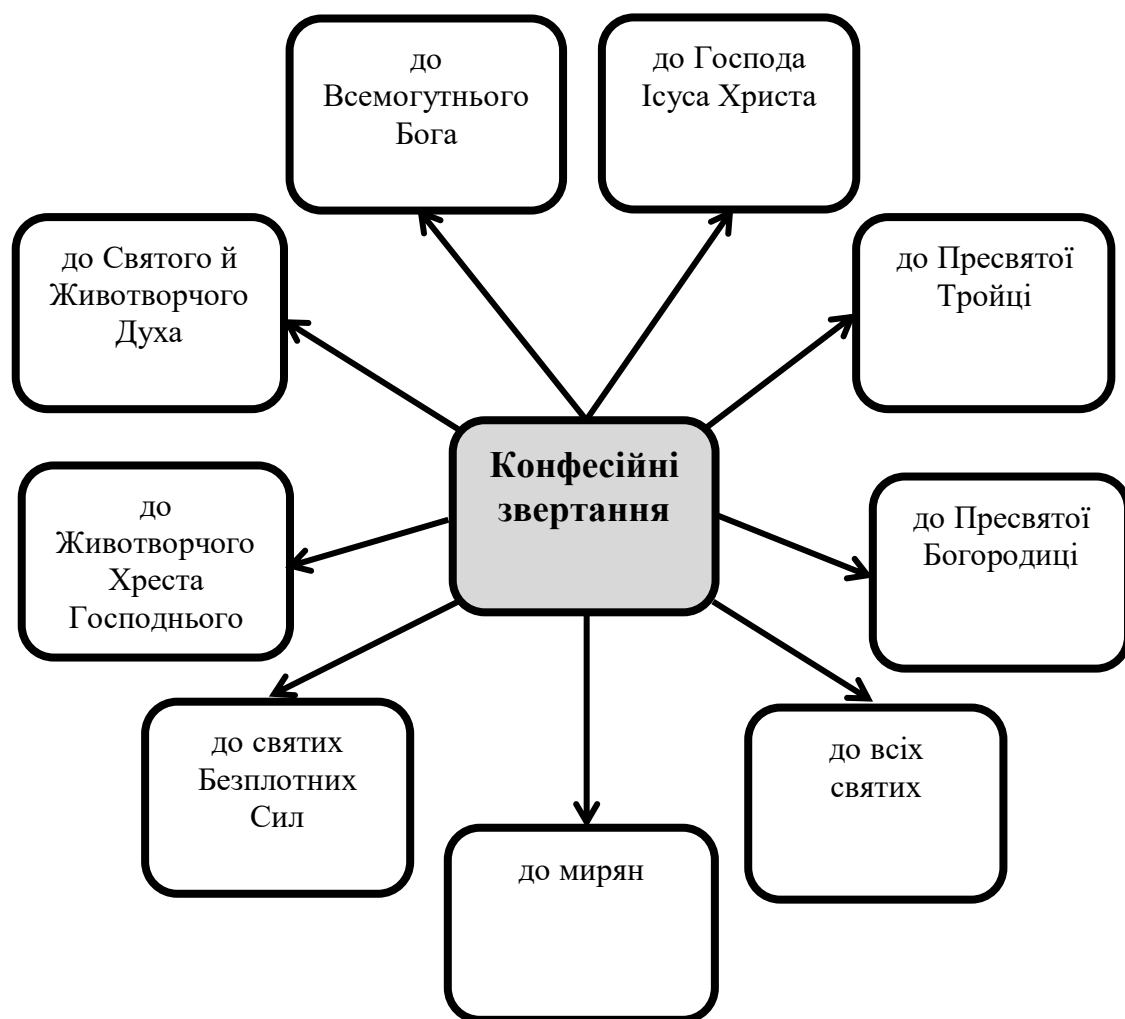
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ ЗВЕРТАНЬ*



* Світло-сірим кольором позначені лексико-семантичні групи звертань, уживані в акафістах.

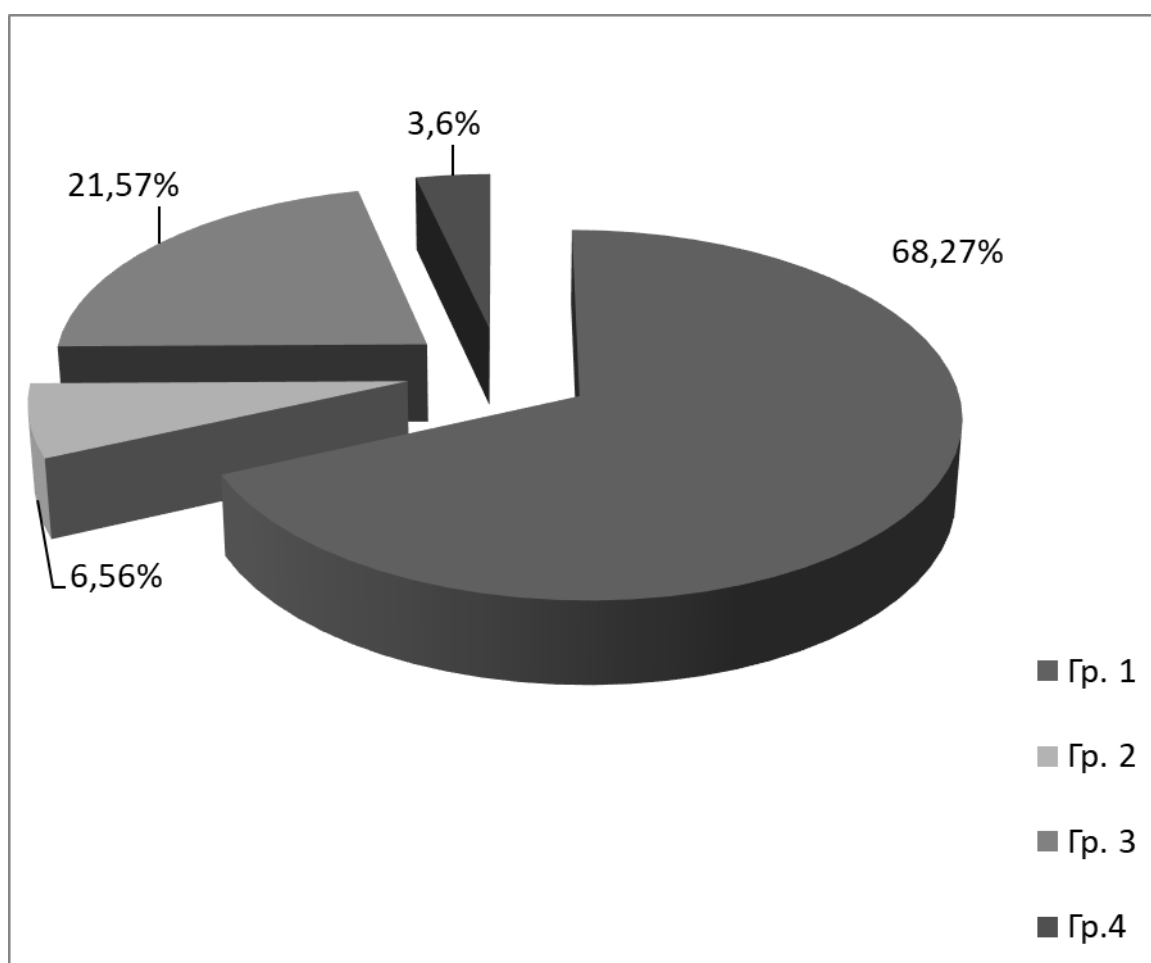
Додаток Д

КОНФЕСІЙНІ ЗВЕРТАННЯ

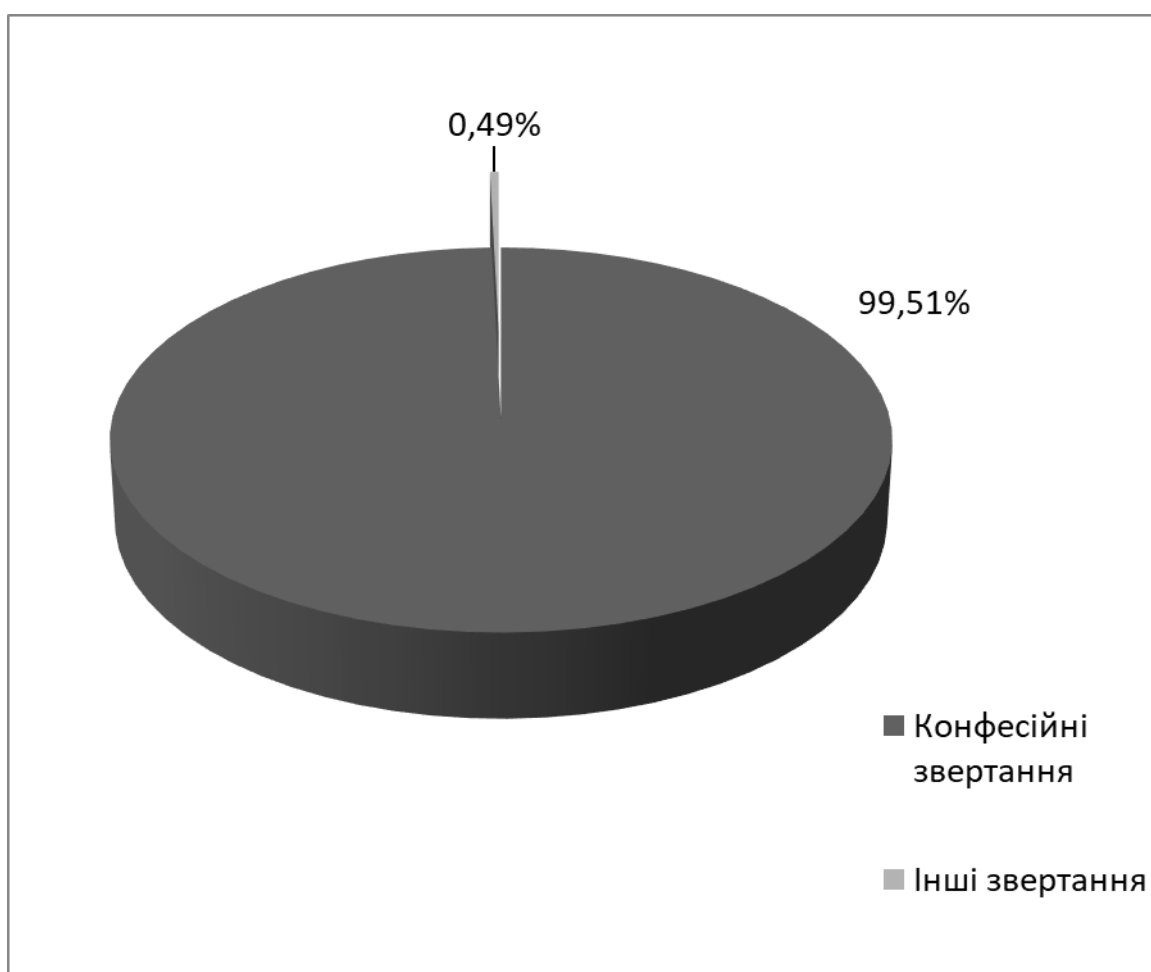


Додаток Е

**СПІВВІДНОШЕННЯ РЕЧЕНЬ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ
З МАРКЕРАМИ ГРАМЕМ КАТЕГОРІЇ В ТЕКСТАХ АКАФІСТІВ**

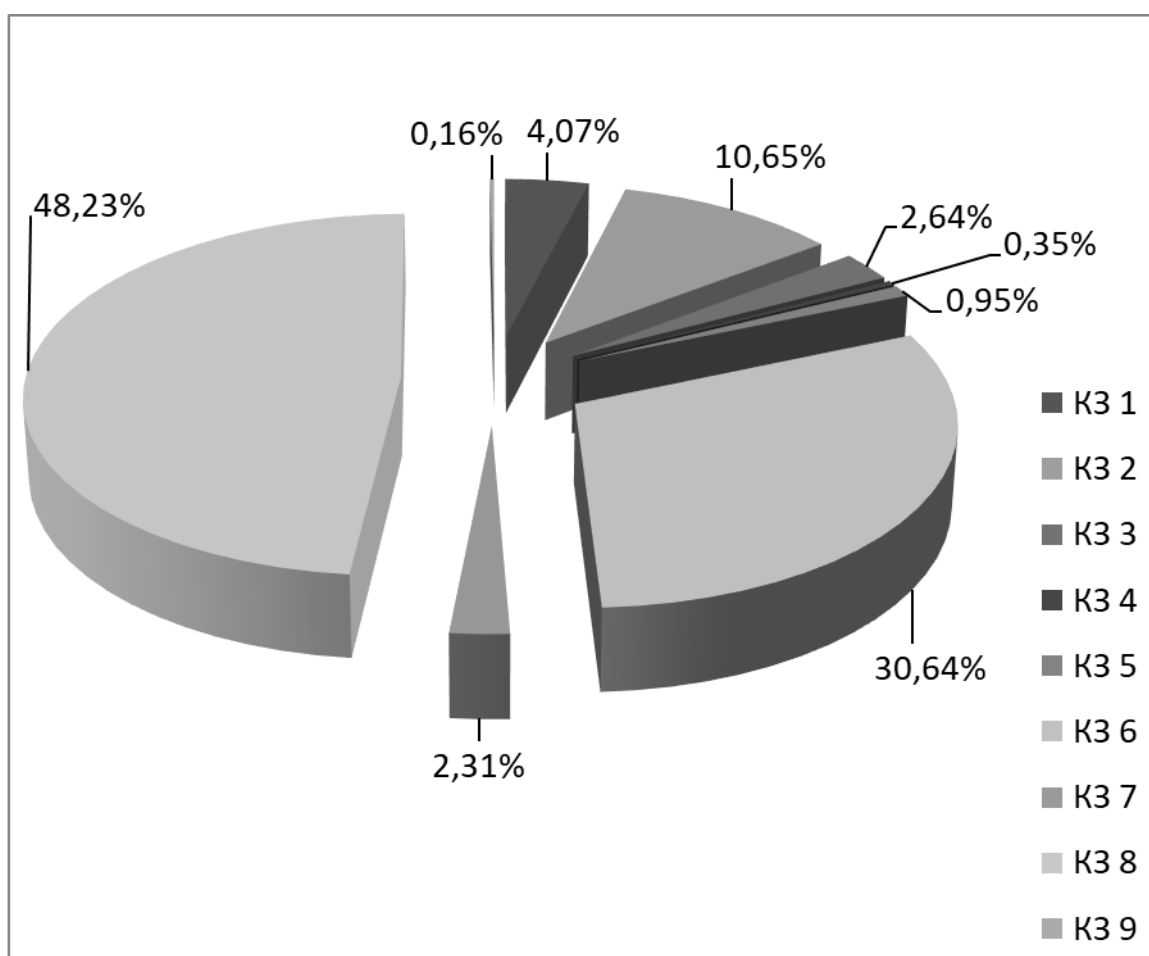


**РОЗПОДІЛ КОНФЕСІЙНИХ ЗВЕРТАНЬ
ТА ЗВЕРТАНЬ ІНШИХ ТЕМАТИЧНИХ ГРУП
У ТЕКСТАХ АКАФІСТІВ**

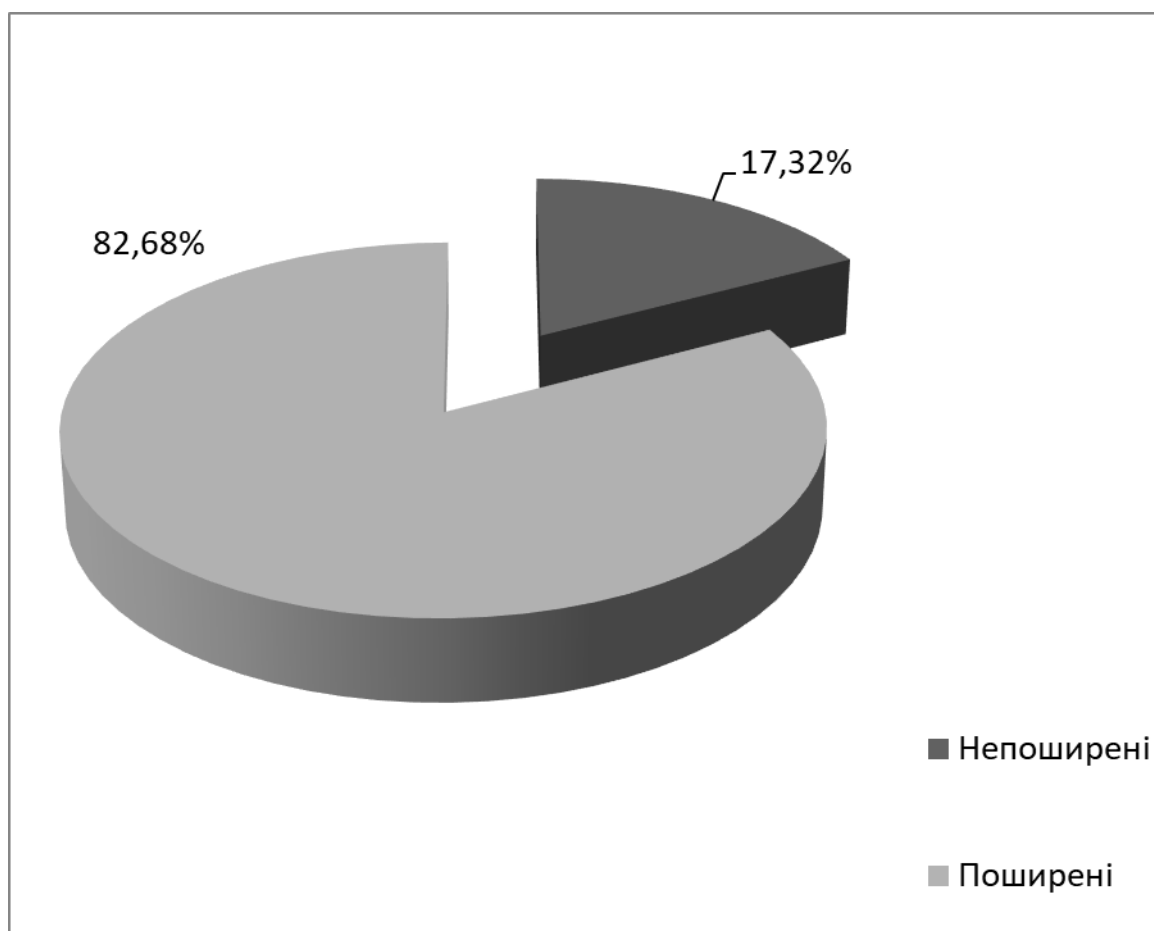


Додаток Ж

РОЗПОДІЛ КОНФЕСІЙНИХ ЗВЕРТАНЬ У ТЕКСТАХ АКАФІСТІВ



**СПІВВІДНОШЕННЯ ПОШИРЕНИХ І НЕПОШИРЕНИХ
ЗВЕРТАНЬ В АКАФІСТАХ**



Додаток И

**МОРФОЛОГІЧНІ НОМІНАЦІЇ
НЕПОШИРЕНИХ ЗВЕРТАНЬ В АКАФІСТАХ**

